

Demissionair
Minister zonder
mandaat sloopt het
hoger onderwijs

OPINIE 30-31

DONDERDAG 4 DECEMBER 2025

Kwart eeuw theater
Hoe 'clash van culturen'
de zalen domineerde

CULTUUR C10-13

Robotica
Deze wijnboer
wordt geholpen
door een robot

IN HET NIEUWS 8-9

Formatie
Er ligt een 'mini-
akkoord'. Wie
doet er mee?

IN HET NIEUWS 6-7

Vredesplan
'Rusland is niet
bereid tot
concessies'

BUITENLAND 19

ONDERZOEK REKENKAMER

UWV 'blind' voor fouten uitkeringen

Waarom tienduizenden langdurig zieken een te hoge of lage WIA-uitkering ontvingen.

Christiaan Pelgrim
DEN HAAG

De signalen dat het misging, waren er vanaf het begin. Hoe hebben de problemen met WIA-uitkeringen dan jaren kunnen voortduren? Tien-duizenden langdurig zieke werknemers kregen tussen 2020 en 2024 een te hoge of te lage uitkering door berekeningsfouten van uitkeringsinstantie UWV.

Nu blijkt uit onderzoek van de Algemene Rekenkamer dat de top van het UWV en opeenvolgende ministers van Sociale Zaken jarenlang blind zijn geweest voor signalen dat het aantal fouten rap toenam.

De kwaliteitssystemen van het UWV moeten verbeterd worden en de controle van het ministerie moet beter, zegt de Rekenkamer. Maar er is meer nodig: de politiek moet ook vaart maken met het vereenvoudigen van de WIA-uitkering voor arbeidsongeschikten. De Rekenkamer noemt de WIA „de meest complexe wet om uit te voeren”. Daardoor zijn fouten snel gemaakt.

Gebrekkige ICT

Ook de gebrekkige ICT bij het UWV vergroot de foutgevoeligheid. Medewerkers moeten gegevens soms handmatig van het ene naar het andere systeem 'overtypen', sommige berekeningen worden uitgevoerd met zelfgemaakte Excelbestanden. Het aantal fouten nam pas écht hard toe na de uitbraak van de coronapandemie in 2020. Verzekeringsartsen moesten keuringen noodgedwongen telefonisch of via beeldbellen uitvoeren. Thuiswerkende UWV-collega's konden minder van elkaar leren dan normaal. En om lange wachtlijsten weg te werken ging het UWV kwaliteitsmedewerkers inzetten.

In kwaliteitsrapportages werd dat direct zichtbaar. Al in 2020 was daarin „een zorgwekkende stijging van het aantal fouten” te zien, schrijft de Rekenkamer. En de toezichhoudende financieel-economische afdeling van het UWV liet de raad van bestuur al snel weten hoe „zorgwekkend” dat was.

Toch voelde de UWV-top niet de urgentie hierover nadere vragen te stellen. Volgens de Rekenkamer is ook dat te verklaren door de complexiteit: want wat betekenen slechtere kwaliteitscijfers nu precies? En hoeveel merken uitkeringsontvangers daar werkelijk van? Dat gaf ruimte, schrijft de Rekenkamer, „om signalen af te zwakken”. De onafhankelijke toetsing zou te streng zijn.

In juni vorig jaar schreef UWV-bestuursvoorzitter Maarten Camps nog aan minister Eddy van Hijum (Sociale Zaken, NSC): „Het gaat over rapporten over administratieve kwaliteit [...] niet over de kwaliteit van de beoordeling zelf.” Dat was in tegenspraak met de boodschap die de financieel-economische collega's het UWV-bestuur drie maanden eerder hadden gegeven.

Opeenvolgende ministers van Sociale Zaken ontvingen hierdoor geen signalen die alarmerend van toon waren. Wel kregen ze tal van rapportages die duidelijk maakten dat de kwaliteit van keuringen bij het UWV onder druk stond. Daar waren zij „niet alert op”.

Radicale vereenvoudiging

Inmiddels heeft het UWV verbeteringen doorgevoerd in zijn „kwaliteitsmanagement”, schrijft de Rekenkamer. Maar het is „nog niet aangetoond” dat dit genoeg is.

In een reactie aan de Rekenkamer schrijft demissionair minister Mariëlle Paul (VVD) dat zij het onderzoek als een „ferme aansporing” ziet om zaken te verbeteren.

Of het volgende kabinet aan de slag gaat met een radicale vereenvoudiging van de WIA-regeling, is nog de vraag. D66 en CDA schrijven in hun dinsdag gepubliceerde formatiestuk dat zij dit willen.

Een commissie van deskundigen die de politiek hierover adviseerde, schreef begin vorig jaar dat er 1 tot 2 miljard euro per jaar méér nodig is om de WIA simpeler en menselijker te maken. Maar uit de CPB-doorrekening van verkiezingsprogramma's bleek dat vrijwel geen enkele politieke partij bereid is om hier geld voor te reserveren.

IN HET LAND
EINDHOVEN

FREEK SCHRAVESANDE

SLOW! Want wat heeft al die haast voor zin?

Wat er in je leven op je pad komt, daar ga je mee om. Want je kunt je wel druk maken, maar je kunt het ook van de andere kant bekijken. „En daar ben ik toch wel goed in”, zegt Mieke Garenfeld (79) glimlachend, terwijl ze op haar bureaustoel richting keuken rolt om te zien of de koffie al klaar is. „Ik kan het allemaal lekker loslaten. En dat vind ik héérlijk!”

Neem vanmorgen. Ze had eigenlijk met de buurvrouw koffie willen drinken in het winkelen-trium. Maar ze is wat verkouden dus ze had gezegd: „Loes, het gaat niet meisje!”. En nu zit ze, de nagels keurig roodgelakt, thuis aan de koffie met een verslaggever die zomaar voor de deur stond. Ook leuk. „Wacht, ik heb nog kletsoppen!”

Ik was vooral benieuwd hoe de bewoners aan de Hene-gouwlaan in Eindhoven aankijken tegen de nieuwe verkeerssituatie. Sinds twee weken wonen ze in de eerste officiële ‘Slow-zone’ van Nederland. Advies-snelheid 15 km/u, om de veiligheid te verbeteren rondom het Stedelijk College, een internationale middelbare school met veel brengen en haalverkeer van auto’s.

In andere wijken staat dan in grote witte letters ‘SCHOOL’ op de weg, maar hier heeft de gemeente gekozen voor ‘SLOW’. Onder meer, staat in het Verkeersbesluit, omdat dit „beter aansluit bij de vele expats die in de Brainport werken en wonen”. Het leidde online tot boze reacties van mensen die het gebruik van de Engelse taal in het straatbeeld een knieval vinden. LANGZAAM kon toch? Of, korter: TRAAG.

„Ach, wennen we ook wel weer aan”, zegt Mieke Garenfeld, die vanuit de woonkamer recht op het schoolplein kijkt. „Al staat SLOW hier natuurlijk wel op de verkeerde plek hè. Ik doe het door omstandigheden al mijn hele leven rustig aan!”

Mieke Garenfeld kwam erachter dat ze multiple sclerose (MS) heeft toen ze dagelijks met haar

man door de weilanden wandelde. „Bij terugkomst in de straat begon mijn been te slepen, steeds vaker.” De wandelstok werd een rollator, de rollator een scootmobiel. Met de traplift is ze nu in drie minuten boven in de slaapkamer. „Alles duurt wat langer.”

Zaarder nog was de straatvrees van haar man. Ze waren pas getrouwd, 1968, toen hij overspannen raakte. Plots durfde hij niet meer alleen naar buiten. Hij had ook moeite als zij van huis was. Had te maken met zijn jeugd, volgens de psychologen. Opgroeien zonder vader, die naar de oorlog moest. En wat ze óók zeiden, tegen haar: Mieke, ga de deur uit, kies voor jezelf! „Maar nee, ik kon het niet.”

Mieke Garenfeld (79) woont in de eerste ‘Slow-zone’ van Nederland. ‘Ach, ik doe het mijn hele leven al rustig aan’

Het was een opoffering. Al die uren boven aan zijn bed. Nooit naar vrienden. Altijd gehaast boodschappen doen. Ze hadden er ook wel discussie over. Maar als je haar vraagt, heb je spijt? „Nee. Ik zou het precies weer zo doen. Want er kan van alles op je pad komen, maar ik hield van hem. En daar ben ik trouw aan gebleven.”

Na zijn overlijden veertien jaar geleden heeft ze de verloren tijd ingehaald. Een bootreisje over de Rijn met de Zonnebloem, afspreken met een vriendin en wekelijks kienen – een soort bingo. Verder: rustig aan. SLOW! Want wat heeft al die haast voor zin?

„We maken er gewoon iets van hè. We zwieren zo” – Mieke Garenfeld rolt haar stoel weer richting koffiapparaat – „door het huis. Wil je er nog eentje?”

WOLVEN

Afgeschoten wolf op Utrechtse Heuvelrug is mogelijk ‘Bram’

Met een dna-spoedanalyse wordt nu achterhaald of het om wolf ‘Bram’ gaat. De uitslag van de test wordt waarschijnlijk volgende week vrijdag bekend.

Boris Bouwman

AMSTERDAM

Op de Utrechtse Heuvelrug is een wolf gedood. Dat meldt de provincie Utrecht woensdagmiddag. Iemand met een afschotvergunning voor ‘probleemwolf’ GW3237m, ook wel Bram genoemd, bracht de provincie op de hoogte.

Aan de hand van een spoedanalyse van dna wordt achterhaald of het inderdaad om wolf Bram gaat. De uitslag van de test maakt de provincie waarschijnlijk volgende week vrijdag bekend.

De vergunninghouder kreeg afgelopen zomer toestemming om het dier te doden, omdat

wolf Bram bij verschillende „ernstige incidenten” betrokken was. De provincie raadpleegde voorafgaand aan het besluit ook wolvendeskundigen.

In afwachting van de dna-uitslag blijft het advies om landgoederen, bos- en natuurgebieden op de Utrechtse Heuvelrug tussen de A12 en de A28 te mijden.

Wolf ‘Bram’ verwondde vorig jaar een meisje op landgoed Den Treek-Henschoten bij Leusden licht; elders op de Utrechtse Heuvelrug werd een kind eveneens licht verwond; in mei dit jaar werd eveneens op Den Treek een hardlopende vrouw in haar bovenbeen gebeten. Afgelopen augustus werd bij de Pyramide van Austerlitz een jongetje besprongen, gebeten en meegesleurd, mogelijk ook door Bram.

Hubertus de Martelaar

Ook voor wolf GW4655m, bijgenaamd ‘Hubertus de Martelaar’, geldt een afschotvergunning. Het dier beet begin dit jaar in het Nationale Park de Hoge Veluwe een hardlopende vrouw in haar linkerheup.

SPOTIFY

Bad Bunny nu weer meest gestreamd vóór Taylor Swift

Peter van der Ploeg

AMSTERDAM

De Puertoricaanse reggaeton-ster Bad Bunny is opnieuw de meest gestreamde muzikant ter wereld, voor Taylor Swift. In Nederland is Frenna voor het tweede jaar op rij het meest beluisterd. Dit blijkt uit cijfers van het Zweedse Spotify, de muziekstreamer met wereldwijd het grootste marktaandeel (ruim 30 procent).

Bad Bunny en Taylor Swift wisselen elkaar al een tijd af op de topositie. De afgelopen twee jaar stond Swift bovenaan, in 2022 en 2021 was het Bad Bunny. Dit jaar was een enigszins eerlijke strijd: beiden brachten albums uit, maar *Debi Tírar Más Fotos* van de Puertoricaan kreeg gemiddeld wat betere recensies dan Swifts *The Life of a Showgirl*. Op verzamelsite Metacritic heeft Bad Bunny een 9,5, Swift een 6,9. Albumoftheyear heeft vergelijkbare cijfers (9,0 om 6,1).

Bad Bunny, die volgend jaar in juni twee al

uitverkochte concerten zal geven in de Gelredome, kwam onlangs in het nieuws in de Verenigde Staten omdat hij in februari tijdens de Super Bowl in de rust stal optreden. Dat viel slecht bij aanhangers van president Trump, hij zou ‘on-Amerikaans’ zijn.

De soundtrack van de film *Kpop Demon Hunters* is het meest gestreamde album wereldwijd, na het nieuwste album van Bad Bunny. Ze worden gevolgd door *Hit Me Hard and Soft* van Billie Eilish, *SOS Deluxe*: Lana van SZA en *Short n’ Sweet* van Sabrina Carpenter. Bad Bunny’s *Un Verano Sin Ti* uit 2022 staat op de tiende plek.

Frenna is in Nederland de meest gestreamde artiest geworden, de eerste Nederlandse artiest die dat twee keer bereikt: het lukte hem in 2019 ook al eens. Op de tweede plek staat Lil Kleine, gevolgd door Ronnie Flex. Sowieso blijft muziek van eigen bodem het goed doen. Volgens Spotify luisterden Nederlanders 72 procent van hun tijd naar Nederlandse muziek, weer een paar procent meer dan vorig jaar.

Fans steunen de Israëlische Yuval Raphael bij de finale van het Eurovisie Songfestival in Basel in mei. Zij kreeg veruit de meeste publieksstemmen maar eindigde als tweede. FOTO SANDER KONING/ANP

EUROVISIE SONGFESTIVAL

Zonder stemming groeit de kans dat Israël mag meedoen aan Songfestival

In Israël zijn ze al bezig met de voorselectie. Andere landen, waaronder Nederland, dreigen weg te blijven als Israël deelneemt.

Irith Fuks

AMSTERDAM

Terwijl Nederland nog twijfelt of er iemand wordt afgevaardigd, begint op donderdag 4 december de algemene vergadering van het Eurovisie Songfestival. Een van de agendapunten is de deelname van Israël. Oorspronkelijk zou daar in november over worden gestemd, maar die stemming werd geschrapt na het ingaan van het staakt-het-vuren in Gaza in oktober. Doordat er nu geen officiële stemronde plaatsvindt, is de kans op deelname voor Israël aanzienlijk groter geworden.

De Europese Omroepunie (EBU) had die uitzonderlijke stemming eind september aangekondigd vanwege de sterk verdeelde standpunten onder deelnemende omroepen over de oorlog in Gaza en meldingen dat de Israëlische regering actief publieksstemmen had gemobiliseerd. De Nederlandse AvroTros en omroepen in Spanje, Slovenië en Ierland dreigden niet mee te doen als Israël zou worden toegelaten. Duitsland koos juist de tegevoorgestelde lijn en kondigde aan weg te blijven bij uitsluiting van Israël.

In Israël is de nationale voorselectie ondertussen al in volle gang. Op 11

november startte *HaKochav HaBa* (De Volgende Ster), de grootste talentenjacht van het land, die elk jaar van november tot februari loopt – ook al is nog altijd onduidelijk of Israël daadwerkelijk mag deelnemen.

Weinig zorgen in Israël

Bij Israëlische Eurovisie-fans overheerst de overtuiging dat het land gewoon zal deelnemen, ziet Adi Ainbinder (43) uit Holon, die al sinds haar zesde groot fan is van het festival en jaarlijks kijkavonden organiseert. Ook merkt ze dat de mogelijke boycot binnen de Eurovisie-gemeenschap in Israël geen grote rol speelt. „We concentreren ons op de muziek, het zijn vooral de media die erover praten”, zegt ze in een telefoongesprek.

Eurovisie-fan Ron Bozer (31) uit Petah Tikva, die meteen tickets en een hotel in Wenen boekte zodra de datum van het festival in 2026 bekend werd, hoopt dat de organisatie inziet dat het festival juist gaat om verbinden door muziek, en niet om politiek draait. „Vorig jaar was Ierland mijn favoriet, en heb ik op hen gestemd, ook al zijn we niet erg geliefd in Ierland.”

Toch steekt de dreiging van een boycot. „Het voelt als politiek correcte borstklapperij”, zegt Ainbinder. „Het helpt de vrede niet, en het helpt de Palestijnen niet. Het Eurovisie

Songfestival is juist een viering waar cultuur en muziek verbinden.”

Om politieke beïnvloeding tegen te gaan, voerde de EBU dit jaar nieuwe regels in. Publiek mag nog maar tien in plaats van twintig stemmen uitbrengen, artiesten en omroepen mogen niet langer actief deelnemen aan promotiecampagnes, en na drie jaar keren vakjury’s terug in de halve finales om de uitslag minder afhankelijk te maken van publieksstemmen.

”

We willen graag bij Europa horen, maar het lijkt alsof Europa ons niet meer wil

Adi Ainbinder Israëlische fan

De veranderingen volgen op kritiek op Israël tijdens het festival van 2024 in het Zweedse Malmö. De Israëlische kandidaat werd onder meer gepromoot via Google Ads, een billboard op Times Square in New York en oproepen van ambassades om tot twintig keer te stemmen. Andere landen, waaronder Malta, Griekenland, Albanië, Polen, Armenië en Frankrijk, voerden eveneens online stemcampagnes.

Of de maatregelen effect zullen hebben op Israël’s populariteit bij het publiek is onzeker. Pro-Israëlische kijkers concentreren hun steun op één inzending, terwijl Israël-kritische stemmen zich verdelen over meerdere landen. Zelfs met tien stemmen per persoon blijft de einduitslag voor de winnaar fifty-fifty verdeeld tussen jury en publiek.

Eurovisiedirecteur Martin Green schreef dat hij hoopt dat het nieuwe systeem „het festival in staat stelt om de soms moeilijke werkelijkheid te erkennen, maar weerstand te bieden aan pogingen om het podium te veranderen in een plek van geopolitieke verdeeldheid”.

Bozer hoopt dat er komend jaar, door het staakt-het-vuren, tijdens het festival minder spanning is rond Israëlische deelname. In de afgelopen editie durfde hij zijn Israëlische vlag niet buiten de arena te laten zien, vertelt hij telefonisch. „Verschillende mensen die ons met Israëlische vlaggen zagen, scholden ons uit en staken hun middelvinger op. Ik voelde me een buitenstaander, iemand die er niet bij hoorde. Waarom kan iedereen zijn vlag buiten dragen, behalve wij?” Tegelijk merkt Bozer dat er ook juist steun is voor Israël. „Toen er bij het optreden van Yuval, een Nova-festivaloverlevende, boegeroep te horen

was, wekte dat ook empathie op.” Die steun was terug te zien in de publieksstemmen de afgelopen twee jaar. In 2024 kreeg Israël na Kroatië de meeste publieksstemmen, in 2025 zelfs de meeste punten van alle landen.

Ondanks het boegeroep en de potentiële boycot die in de lucht hangt, voelt Ainbinder zich nog steeds verbonden met Europa. „We kunnen veel van Europa leren, zoals hoe de sociale welvaart georganiseerd is. We willen graag onderdeel zijn van Europa, maar het lijkt alsof Europa ons niet meer wil.”

‘Mentaal sterke’ kandidaat

In de talentenjacht *HaKochav HaBa* wordt de mogelijke boycot niet expliciet genoemd, maar de jury waarschuwt voor „pesten”, „boegeroep” en „haat” op het Eurovisietoneel. Daarom zoekt de show een kandidaat die „mentaal sterk” is.

De deelnemers zijn zowel muzikaal als etnisch gezien divers; de muziek varieert van indie en rock tot soul, de kandidaten zijn Arabisch-Israëlisch seculier of religieus. Volgens Ainbinder heeft zanger Noam Matan de grootste kans: „Na jaren van vrouwelijke kandidaten wil Israël nu weer een man.” Ideaal is een vrolijk, lokaal nummer, „liefst in het Hebreeuws, met *darbuka* [slaginstrument]”.

SANCTIES

Invallen FIOD bij scheepsbouwer Damen Shipyards

Het bedrijf wordt verdacht van „het overtreden en bewust en opzettelijk omzeilen van de sancties tegen Rusland vanaf 2022”.

Carola Houtekamer en Merijn Rengers
AMSTERDAM

De fiscale opsporingsdienst FIOD heeft dinsdagochtend twee werknemers van scheepsbouwer Damen Shipyards gearresteerd en is binnengevallen in kantoren en woonhuizen van personeel. Het bedrijf en de personen worden verdacht van „het overtreden en bewust en opzettelijk omzeilen van de sancties tegen Rusland vanaf najaar 2022”, zo maakte de dienst woensdag bekend.

De FIOD viel binnen bij het hoofdkantoor in Gorinchem en in de woonhuizen van grootaandeelhouders en president-commissaris Kommer Damen en zijn zoon Arnout, de huidige bestuursvoorzitter. Ook viel de FIOD binnen in het huis van oud-bestuursvoorzitter René Berkvens. Vorige week begon de strafzitting

tegen Damen in de rechtbank in Zwolle. De grootste scheepsbouwer van Nederland staat terecht voor omkoping en valsheid in geschrifte bij de verkoop van schepen in meerdere landen. Ook moet Damen zich verantwoorden voor het leveren van onderdelen voor ‘krabvangschepen’ aan Rusland, ondanks sancties.

Tv-programma *Nieuwsuur* ont-hulde een jaar geleden dat scheeps-werven in Rusland nog steeds cruciale onderdelen van Damen tot hun beschikking hadden voor de bouw van visserijschepen. Volgens Damen heeft het na de inval in Oekraïne alle banden met dochteronderneming Damen Engineering in Sint-Peters-burg verbroken. Toch belandden er onderdelen in twintig schepen.

Tegenover *NRC* bagatelliseerde Damen de verdenking. De inval laat zien dat het OM die verdenking heeft uitgebreid. De FIOD vermoedt dat het bedrijf „na inwerkingtreding van de Europese sancties in februari 2022 goederen heeft geleverd aan omzeilingslanden waarna de goederen terecht zijn gekomen in Rusland”. Damen benadrukt nogmaals „dat het altijd heeft gehandeld in overeenstemming met de geldende wet- en regelgeving”.

SCHOOLADVIES

Onderzoek van DUO: meisjes krijgen lager schooladvies dan jongens

Meisjes in groep 8 blijken de afgelopen jaren een kleinere kans te hebben gehad op een schooladvies voor havo of vwo.

Bas Blokker
AMSTERDAM

Meisjes krijgen stelselmatig een lager schooladvies aan het eind van de basisschool dan jongens. Dat blijkt uit onderzoek van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO).

„De laatste jaren krijgen meiden in vergelijking met jongens gemiddeld minder vaak een voorlopig advies havo of vwo”, aldus het DUO-rapport. „Dit terwijl meiden daarna op de eind- en doorstroomtoets laten zien in toetsprestaties niet onder te doen voor jongens; ze doen het zelfs iets beter.”

Havo of vwo

De vergelijking die DUO maakt is tussen schooljaar 2017/2018 en 2023/2024. In 2018 kregen jongens en meisjes nog even vaak een voorlopig advies voor havo of vwo. Zes jaar later kregen ongeveer 2.500 minder meisjes dan jongens een dergelijk voorlopig schooladvies. Jaarlijks zitten gemiddeld 139.500 leerlingen in groep 8. „Een statistische analyse laat zien dat de kans dat een jongen een hoger advies krijgt dan een meisje met verder gelijke en gemiddelde kenmerken, 4,9

procentpunt hoger is.”

Een woordvoerder van DUO licht desgevraagd toe dat de onderzoekers naar de adviezen hebben gekeken tussen de schooljaren 2010/2011 en 2023/2024. „Sinds 2010/2011 is het verschil tussen jongens en meiden kleiner geworden (voor schooladvies havo en hoger). In schooljaar 2017/2018 was het verschil in schooladviezen het kleinst en sindsdien nam het verschil weer toe.”

Sinds 2017/2018 is het verschil in adviezen tussen jongens en meisjes toegenomen

Het voorlopige advies voor het middelbaar onderwijs formuleert de school als de leerling in groep 8 zit. Dat gebeurt op basis van hun leer- en ontwikkeltraject. Als de leerling daarna de zogenoemde doorstroomtoets heeft gemaakt, kan het advies worden bijgesteld. Als de uitslag van de toets hoger uitvalt dan het voorlopig schooladvies, moet de school het advies in principe omhoog bijstellen.

DUO stelt vast dat de verschillen in schooladviezen voor jongens en voor meisjes niet overeenkomen met de uitslag van de doorstroomtoets. Die maken meisjes namelijk zelfs iets beter dan jongens.

De verschillen komen ook niet overeen met de verdere schoolloopbaan. De dienst keek ook naar de prestaties van jongens en meisjes in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs. Daar „is het beeld tegenovergesteld ten opzichte van het schooladvies”, aldus DUO.

Meisjes krijgen vaker een praktisch of vmbo (g)tl-advies, maar ze blijken in het derde leerjaar vaker op havo- of vwo-niveau te zitten. Jongens zitten relatief vaker dan meisjes in de praktische leerweg.

„Dat jongens vaker op het vmbo (g)tl en meiden vaker op vwo zitten in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs, kan een verschil in belangstelling zijn”, schrijft DUO desgevraagd. „Voor ons rijst de vraag of het schooladvies passend is en of persoonlijke inschattingen van ouders en docenten aansluiten bij de interesse en vaardigheden van de leerling.”

Oorzaak

Aan het aanwijzen van een oorzaak voor de toegenomen verschillen waagt DUO zich niet. De woordvoerder wijst op mogelijke factoren, zoals beleid voor ‘kansrijk adviseren’, ofwel het benadrukken van de potentie van het kind in plaats van de eerdere prestaties. „Er zijn meerdere mogelijkheden, maar op basis van onze data kunnen wij geen oorzaak benoemen”, schrijft de woordvoerder. „Op dit moment hebben wij alleen speculaties en pleiten we voor vervolgonderzoek om een mogelijk causaal verband aan te tonen.”

Een akker die bespoten is met glyfosaat langs een woonwijk in Oosterbierum, Friesland. FOTO FRED HOOGERVORST/ANP

Luuk van der Sterren
AMSTERDAM

Is glyfosaat - het actieve middel in onkruidverdelger Roundup - gevaarlijk voor mensen? Wie wilde beargumenteren van niet, kon vijfentwintig jaar lang verwijzen naar ‘Safety Evaluation and Risk Assessment of the Herbicide Roundup and Its Active Ingredient, Glyphosate, for Humans’. De gezaghebbende studie verscheen in 2000 in het wetenschappelijke tijdschrift *Regulatory Toxicology and Pharmacology* en behoort tot de meest aangehaalde studies over dit onderwerp.

Glyfosaat is omstreden, maar in Nederland gebruikt negen op de tien akkerbouwers het product. Eind 2023 keurde de Europese Commissie glyfosaat voor nog eens tien jaar goed voor gebruik binnen de Europese Unie. Ook in Europa gold het onderzoek uit 2000 lange tijd als ‘hoeksteen’ van het bewijs dat glyfosaat veilig zou zijn.

Tot afgelopen week. Emeritus hoogleraar toxicologie Martin van den Berg, fungerend hoofdredacteur van het wetenschappelijke tijdschrift, trok het artikel terug. Volgens Van den Berg is de terugtrekking gebaseerd op „meerdere kritieke punten, die de wetenschappelijke integriteit van het artikel en zijn conclusies ondermijnen”.

Waarom heeft deze studie zo’n grote invloed gehad?

Van den Berg: „Dit was de eerste studie die concludeerde dat het risico op kanker door Roundup, oftewel glyfosaat, te verwaarlozen is. Het onderzoek kwam bovendien van drie toxicologen met in die tijd een behoorlijke staat van dienst. Het is veelvuldig gebruikt door regelgevende organisaties, en natuurlijk door het bedrijfsleven. In rechtszaken in de Verenigde Staten wordt gewoon altijd gezegd: ‘Sinds 2000 weten we dat glyfosaat niet kankerverwekkend is’.”

Maar de auteurs blijken banden te hebben gehad met Monsanto, de fabrikant

INTERVIEW MARTIN VAN DEN BERG TOXICOLOOG

Studie naar glyfosaat ‘zonder twijfel’ teruggetrokken

Onkruidverdelger Roundup zou veilig zijn voor mensen. Nu is de studie teruggetrokken.

van Roundup. Hoe kwam u tot het besluit om het onderzoek terug te trekken?

„Afgelopen zomer hebben twee onderzoekers, Alexander Kurov en Naomi Oreskes, een artikel gepubliceerd waarin ze betogen dat deze studie een typisch voorbeeld is van *ghostwriting* door de private sector. Ik heb met hen gemaaid, en ze leverden allerlei documentatie aan. Daarop besloot ik de studie uit 2000 zelf tegen het licht te houden. Nou, die bleek wel erg eenzijdig. De drie toxicologen hadden gekeken naar 75 interne studies van Monsanto, maar namen diverse andere studies niet mee.

„Toen bleek ook nog dat werknemers van Monsanto meegeschreven hadden aan het onderzoek, en dat het bedrijf de auteurs had betaald voor hun werk. Ik heb Gary Williams, de enige van de drie auteurs die nog leeft, drie e-mails gestuurd. Daar heeft hij nooit op gereageerd. Op een gegeven moment houdt het op, hè? Er zijn bij wetenschappelijke uitgevers richtlijnen die bepalen wanneer je een onderzoek moet terugtrekken. Hier gold dat zonder enige twijfel.”

In de jaren voordat Van den Berg aantrad als hoofdredacteur, klonk er vanuit

„Auteurs werden door fabrikant Monsanto betaald

de academische wereld veel kritiek op het tijdschrift. Zo bleek in 2018 dat vrijwel alle onderzoeken over de gevaren van tabak, van auteurs kwamen die banden hadden met de tabaksindustrie.

Toen u op 1 januari 2019 aantrad als hoofdredacteur, gaf de uitgever u de opdracht ‘schoon schip’ te maken.

„Elsevier had met *Regulatory Toxicology and Pharmacology* een groot probleem. De toenmalige redactie was verzadigd met Amerikaanse consultants en beïnvloed door het bedrijfsleven. Op een gegeven moment is vrijwel de hele redactie ontslagen. Ik werd de nieuwe hoofdredacteur, en heb er een Amerikaanse co-hoofdredacteur bij gezocht. Vanaf dat moment hebben we gezorgd dat dit blad niet meer gedomineerd werd door de private sector.”

Dat bereikte u onder meer door een anti-tabaksclausule op te laten nemen: er kwam geen enkele studie van de tabaksindustrie meer in het blad. Is zo’n clausule er inmiddels ook voor de chemische industrie?

„Kijk, als hoofdredacteur kan je niet zomaar zeggen dat je helemaal geen onder-

zoek uit de private sector meer publiceert. Ook onderzoek dat door bedrijven wordt gedaan, moet een *peer review* kunnen krijgen. Maar ik zorg er wel voor dat duidelijk is of de auteurs conflicterende belangen hebben, omdat ze bijvoorbeeld voor het bedrijf werken. En als ik kies wie die review gaat doen, vraag ik neutrale, onafhankelijke wetenschappers. Weet ik zeker dat zij geen geheime banden hebben met de industrie? Nee, maar dat geldt voor iedere studie.”

De documenten die aantoonden dat Monsanto voor dit onderzoek had betaald, zijn al sinds 2017 openbaar. Waarom heeft het zo lang geduurd voordat u dit artikel terugtrok?

„Dat Monsanto studies financierde naar glyfosaat, was algemeen bekend. Maar ik weet niet dat zij geen geheime banden hebben met de industrie? Nee, maar dat geldt voor iedere studie.”

Zegt het intrekken van deze studie nu iets over de vraag of glyfosaat gevaarlijk is voor mensen?

„Ik heb het artikel aan de regelgevende autoriteiten gestuurd, met de melding dat we het terugtrekken. Het is nu aan hen om te besluiten of zij hun positie ten opzichte van Roundup en glyfosaat herzien. Ik neem nadrukkelijk geen standpunt in over de vraag of die stof nu wel of niet kankerverwekkend is. Dat is niet aan mij. Het gaat om integriteit, transparantie, en het voorkomen van belangenverstrengeling.”

Het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb), dat verantwoordelijk is voor de toelating van glyfosaat in Nederland, laat weten dat het teruggetrokken artikel „een evaluerende studie” is, „die op basis van andere onderzoeken conclusies trekt”. „Bij het Ctgb doen we dat werk zelf: we baseren ons oordeel op studies die conform de Europese regelgeving worden aangeleverd. Dit is dus geen studie die meetelt voor het oordeel of glyfosaat veilig is.”

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING

CURSUS DAYTRADEN 675

2e persoon half geld

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen

Acht weken live meekijken

Gratis handelsrobot

Zie onze Google-reviews

Gewoon winst, geen gedoe

Sinterklaas reacties cursisten

Schoen vol kansen

Elke dag voelt als pakjesavond: je weet nooit wat er in de schoen zit.

Prutsen hoort erbij

De jaren ervoor wat zitten prutsen zonder veel geluk. „Sinterklaas kent dat,” zegt hij, „soms zit het mee en soms zit het stuk.”

Altijd uitpakken

Handelen blijft als cadeautjes uitpakken.

Elke ochtend voelt als pakjesavond: je weet nooit precies wat erin zit, maar het blijft leuk.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen:

maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec

Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

Scholieren tijdens de doorstroomtoets op Het Driespan in Puttershoek. FOTO JEFFREY GROENEWEG/ANP

Henri Bontenbal (CDA), **Rob Jetten** (D66) en Tweede Kamervoorzitter **Thom van Campen** tijdens de presentatie van het tussentijds verslag van informateur Sybrand Buma (CDA).
FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

Internationaal

Het beleid van het kabinet-Schoof vormt een breuk met een decennialange internationale houding van Nederland. Het ministerie van Buitenlandse Zaken moest diplomatieke vertegenwoordigingen sluiten, Ontwikkelingshulp kreeg te maken met een historische bezuinigingsronde. Beide willen CDA en D66 terugdraaien: Nederland moet weer een land worden „dat over de dijken kijkt”. Zo willen de partijen terug naar de oude VN-norm van 0,7 procent van het bruto nationaal inkomen (BNI) voor ontwikkelingshulp.

Tegelijkertijd verhogen de twee partijen de defensie-investeringen die al onder Schoof zijn ingezet. CDA en D66 committeren zich voor de langere termijn aan de NAVO-afpraak om 3,5 procent van het bbp uit te geven aan de krijgsmacht. Om de vereiste toename in personeel (van 80.000 naar ruim 120.000 in 2030) te bereiken zijn de partijen van plan serieuze stappen te zetten. Jongeren kunnen een kijkje nemen in de krijgsmacht door een ‘defensie-oriëntatie’, maar als dat onvoldoende rekruten oplevert, willen CDA en D66 een ‘selectieve opkomstplicht’ invoeren. Hierbij zijn alle jongeren vanaf 18 jaar (tegenwoordig ook

vrouwen) in principe verplicht om op te komen voor militaire dienst, maar roept Defensie alleen de meest gemotiveerden op – een methodiek die ook wel het ‘Zweedse model’ wordt genoemd.

In de defensieplannen is een opvallende plek ingeruimd voor Europese samenwerking – waarvan vooral D66 een warm pleitbezorger is. Zo willen de partijen in 2030 de helft van alle defensieaankopen in samenwerking met EU-partners doen en moet Europa gaan werken aan capaciteiten waarvoor het nu nog afhankelijk is van de VS (zoals commandosystemen en strategisch transport) – een eerste stapje richting een ‘Europees leger’. De „beste Europese veiligheidsdiensten” moeten gaan samenwerken onder de naam ‘Euro Eyes’ – een verwijzing naar de Angelsaksische ‘5 Eyes’ – landen die opereren onder leiding van de VS. Om alle investeringen te bekostigen willen CDA en D66 „onder strikte voorwaarden” Europese leningen voor defensie toestaan – iets waar een meerderheid van de Tweede Kamer recentelijk nog tegen stemde.

Economie, energie en klimaat

CDA en D66 willen weer investeren in kennis, bedrijven en klimaat. Het kabinet-Schoof bezuinigde fors op onderwijs en had weinig klimaatambitie. De paragraaf ‘economie, energie en klimaat’ leest als een terugkeer naar plannen van het kabinet-Rutte IV (VVD, CDA, D66 en CU). De investeringen in innovatie moeten weer omhoog, vinden CDA en D66. Zo moeten fiscale voordelen voor groen sparen burgers stimuleren om in Nederlandse bedrijven te beleggen.

Door de tekst klinkt eenzelfde soort ambitie om wereldwijd „koploper” te zijn – nu van innovatieve technologieën, tijdens Rutte IV het klimaat – die ook in hun vorige kabinetsperiode veel te horen was. Jetten en Bontenbal schrijven dat „ons verdienvermogen onder druk staat”, maar zien het aanjagen van publieke en private investeringen in innovatie en „toegepaste kennis” als een belangrijke oplossing.

Ook op het gebied van klimaat willen CDA en D66 de ambitie weer aanwakkeren. Met de kanttekening: „Het klimaatdoel van 2030 wordt lastig, maar we houden die ambitie vast.” In grote lijnen benadrukken de partijen op klimaat door te willen met plannen die onder Rutte IV zijn bedacht, zoals de indu-

strie verduurzamen met windenergie van de Noordzee, groene waterstof en rekeningrijden. Ook willen ze de uitrol van nieuwe warmtenetten (om wijken aardgasvrij te maken) weer aanwakkeren en zijn D66 en CDA bereid private warmtebedrijven op te kopen.

In eerste instantie lijkt de paragraaf goed te passen bij een partij als GroenLinks-PvdA. Het klimaat wordt serieus genomen en de partijen nemen een GroenLinks-PvdA-plan over: een nationaal isolatie-offensief van woningen. Ook is bekend dat de VVD groot tegenstander is van ‘betalen naar gebruik, tijd en plaats’, beter bekend als rekeningrijden. D66 en CDA doen wel de toezegging bij het rekeningrijden regio’s te ontzien waar „weinig ov is”.

Toch komen CDA en D66 ook tegemoet aan zorgen vanuit de industrie over het concurrentievermogen, vaak vertolkt door de VVD. Zo gaat de CO2-heffing (een plan waar D66 zich in Rutte IV hard voor heeft gemaakt) van tafel en willen de partijen de elektriciteitskosten voor de industrie „substantieel” verlagen (een wens van CDA en VVD). Met JA21 lijken de onderhandelingen over méér investeringen in klimaat voorslagnog het ingewikkeldste.

FORMATIE

Bij welke partijen past de agenda van D66 en CDA?

De formerende partijen D66 en CDA presenteerden dinsdag een gezamenlijk mini-regeerakkoord op vijf thema's, die „een uitgestoken hand” naar andere partijen moet zijn. Wat valt op, en hoe liggen de plannen bij GroenLinks-PvdA, VVD en JA21?

Erik van der Walle, Liam van de Ven, Rosa Uijtewaai en Steven Derix
DEN HAAG

Het gezamenlijke stuk ‘Samen aan de slag voor een sterker Nederland’ ademt optimisme, D66 en CDA noemen het zelf een „positieve en ambitieuze agenda”. Los van de vijf inhoudelijke thema's die zijn uitgewerkt, ademt het visiedocument nog iets anders: de wens om na jaren van chaos in politiek Den Haag weer samen te werken en op een andere manier politiek te bedrijven. „Wij willen onderdeel zijn van een politiek die weer normaal doet, samenwerkt en resultaten boekt”, stelt het formatiestuk.

Wat valt inhoudelijk op aan de koers waarmee D66 en CDA andere partijen tot onderhandelingen willen verleiden?

Landbouw, natuur en stikstof

Aan zelfkritiek ontbreekt het niet als het over het stikstofbeleid van de afgelopen jaren gaat. Dat Nederland al geruime tijd met een stikstofcrisis te maken heeft, „komt niet door boeren of natuurbeheerders. Het komt door de politiek”.

Om een einde aan de crisis te maken moet de politiek keuzes maken, dit „vergt een verdere omslag”. Jetten en Bontenbal houden vast aan de wettelijke doelen in 2035. D66 heeft er altijd voor gepleit om de wettelijke stikstofdoelen al in 2030 te halen, maar of de partij nu veel van haar ambities moet inleveren is niet duidelijk. 2030 wordt namelijk expliciet als tussendoel genoemd, zonder dat duidelijk wordt hoe belangrijk dat ijkmoment wordt.

Rond 2035 moet het volgens de notitie ook mogelijk worden om boeren te onteigenen die de stikstofdoelen nog niet hebben bereikt. Dat is niet revolutionair, ook in de plannen van bijvoorbeeld landbouworganisatie LTO geldt die onteigeningsoptie voor 2035 ook als optie.

Tegelijkertijd worden alle beleidsopties rond Natura 2000-gebieden opgehouden. Voor die natuurgebieden moet extra beleid komen „om de doelen van het betreffende

natuurgebied te halen. We starten met de meest kwetsbare gebieden”. De timing, de noodzakelijke afstand van bedrijven tot de natuurgebieden en de benodigde emissiereductie zijn nog niet uitgewerkt.

Duidelijk is wel dat het Rijk weer de regie moet nemen in het stikstofbeleid en dat het niet de provincies moeten zijn die wegens de bestuurlijke impasse inmiddels volop hun eigen beleid maken. „Provinciale plannen moeten voldoen aan landelijke vereisten voordat middelen worden uitgekeerd”, is de richtlijn. De terugkeer van een stikstofonds moet voor de financiële middelen zorgen. Dit stikstofonds, dat onder druk van regeringspartij BBB werd opgeheven, bevatte 24 miljard euro.

Wonen

Om de wooncrisis te bestrijden moeten volgens Jetten en Bontenbal „zonder taboes glasheldere keuzes” worden gemaakt. Doel is jaarlijks minimaal 100.000 woningen te bouwen die voor veel mensen betaalbaar moeten zijn. Gemeenten en bouwers kunnen vanuit Den Haag op een strakke regie rekenen.

Meest pikant is het pleidooi voor de afbouw van de hypotheekrenteaftrek. De financiële achteruitgang wordt gecompenseerd door een lagere inkomstenbelasting die voor iedereen geldt. Daarnaast wordt gesproken van een „geleidelijke afbouw” om de gevolgen te beperken. Een langdurige afbouw vermindert wellicht de weerstand van VVD en JA21 die in de campagne hebben aangegeven tegen aanpak van de aftrek zijn.

Dat het naderende einde van de aftrek expliciet wordt genoemd is niet zo vreemd. Bij D66 en CDA stond die, net als bij GroenLinks-PvdA, in het verkiezingsprogramma en in debatten speelde het thema een prominente rol. Het gaat om ruim 11 miljard euro die het kabinet jaarlijks overmaakt naar de huizenbezitter.

Om het bouwtempo op korte termijn te versnellen gaat het mes in de regels. Zo moet

het minder makkelijk voor omwonenden worden om via bezwaarprocedures bouwprojecten te vertragen. Daarnaast wordt het eenvoudiger om bestaande woningen effectiever te gebruiken. Dat kan door optoppen (extra woonlaag), splitsen of door een familie woning in de tuin te zetten.

Voor de langere termijn moeten „minstens 21 grootschalige bouwlocaties” worden aangewezen om voldoende woonruimte te garanderen. Om welke regio's dit gaat wordt niet duidelijk: in september sprak de missionair woonminister Mona Keijzer (BBB) in haar ontwerpnota Ruimte nog over 130 „grootschalige bouwlocaties”, terwijl D66 in het verkiezingsprogramma 10 nieuwe steden voor ogen had. Geld mag in elk geval het probleem niet zijn. „Voor bouwlocaties van nationaal belang komt er voor de periode 2030-2040 een groot investeringspakket.”

Veel voorstellen om de woningnood te verlichten zijn niet nieuw en zullen bij mogelijke coalitiepartners weinig verzet opleveren. Zowel VVD als GroenLinks-PvdA stelde in hun verkiezingsprogramma al voor om het mes in de bezwaarprocedures te zetten, waardoor het belang van de woningzoekende wordt vergroot.

Asiel en migratie

Migratie heeft de politiek veel te lang verlamd”, schrijven D66 en CDA in het document. Zij hebben sterk de behoefte het thema van het politieke hoofdtoneel te verdrijven, nadat kabinet-Rutte-IV erdoor viel en kabinet Schoof erdoor ontstond.

D66 en CDA noemen een aantal maatregelen waar VVD, GroenLinks-PvdA en JA21 het mee eens zijn. Procedures moeten sneller, de immigratie- en Naturalisatiedienst moet meer geld krijgen en het uitzetten van uitgeprocedeerde vluchtelingen moet veel efficiënter. Het Europese migratiepact dat in 2026 ingaat, biedt een kader waardoor het Nederlandse asielsysteem sowieso hervormd wordt. Daarin wordt onder meer een tweestatusstelsel voor asielzoekers geregeld en wordt het mogelijk voor lidstaten om decentiecentra buiten de EU op te zetten.

Alle drie potentiële partners hebben aangegeven dat met hen te praten valt, maar ze zullen kritisch kijken naar de voorstellen. Om te beginnen: JA21. Deze radicaal-rechtse partij is voor een asielstop en remigratie, maar zó ver gaan D66 en CDA beslist niet. Ze willen 70.000 opvangplekken, die met de spreidingswet geregeld moeten worden. JA21 is faliekant tegen de spreidingswet.

Ook voor de VVD zullen de plannen niet ver genoeg gaan – die partij wil illegaliteit strafbaar stellen, maar dat idee heeft het document niet gehaald. CDA wil ook al lange tijd strafbaarstelling van illegaliteit, D66 niet. De VVD is intern verdeeld over de spreidingswet. In het verkiezingsprogramma staat dat de partij „een eerlijke verdeling van asielzoekers over het land nodig” vindt.

Voor GroenLinks-PvdA is asiel een moeizaam thema geweest in het verleden. De partij wil het Europese migratiepact uitvoeren, maar heeft te kennen gegeven weinig te zien in nationale maatregelen die daarbovenop komen. Ook wil de partij dat asielzoekers eerder aan het werk kunnen, en dat staat ook in de plannen van D66 en CDA. GroenLinks-PvdA lijkt al wel geaccepteerd te hebben dat, als de partij wil meeregeren, concessies op gebied van asielmigratie onvermijdelijk zijn.

Wat betreft arbeidsmigratie willen D66 en CDA een verbod op het inzetten van uitzendkrachten in sectoren waar „misstanden met tijdelijke, laagbetaalde arbeidsmigranten hardnekkig blijven bestaan”. GroenLinks-PvdA is voorstander, voor de VVD zal dat plan lastig te accepteren zijn.

In sommige **wijngaarden**, zeker in steil terrein, is het gebruik van rupsbandtractoren voor werkzaamheden als ploegen gevaarlijk. Dat kan een reden zijn om een robot aan te schaffen.

REPORTAGE **WIJNBOW**

Robot helpt wijnboer bij tekort aan arbeid en klimaatverandering

Na de melkveehouderij en andere landbouwsectoren doen robots hun intrede in de wijnbouw. Ook in de wijngaard van Lucas Borsato, 60 hectare groot. „Sinds we de robot hebben, hebben we zowaar tijd om na te denken.”

Door **Floor Bouma** Fotografie **Valentina Camu**

Lucas Borsato in zijn wijngaard, Les Grands Chais de France.

CHABLIS

Je zou zeggen dat Lucas Borsato (41) zich opmaakt voor een potje gamen. De wijnboer - met een volle baard en een zalmroze polo - houdt een grijze controller in zijn hand. Behendig duwt hij met zijn duimen de oranje knopjes heen en weer. En dan begint het wit-rode gevaarte waaraan de controller vastzit te loeien.

De menshoge robot van het Japanse merk Yanmar komt ronkend in beweging. De vierkante machine op rupsbanden, gemaakt om tussen de wijnranken te manoeuvreren, laat zich Borsato's schuur uit leiden. Een paar honderd meter loopt de wijnboer over een kalme autoweg richting de *vignes* waar hij Chablis verbouwt - het boerenbedrijf bevindt zich net buiten het gelijknamige plaatsje, gelegen tussen Parijs en Dijon. De robot volgt hem als een hond aan de lijn.

Bij de eindeloze rijen wijnstokken, die deze heldere novembermiddag droog en druifloos uit de met stenen bezaaide grond steken, laat Borsato zien wat de robot voor hem doet. „Met speciale armen bewerkt hij de grond. En hij kan sproeien”, zegt hij terwijl hij de tank voor de bestrijdingsmiddelen laat zien. „Eerder was het hier altijd een race tegen de klok omdat er zoveel werk te verzetten was, maar sinds we de robot hebben, hebben we zo waar tijd om na te denken.”

Borsato, wiens wijngaard van 60 hectare onderdeel is van Grands Chais de France, de grootste wijn- en drankprodu-

cent van Frankrijk, is sinds april eigenaar van de robot YV01. Ook een twintigtal andere Franse wijnbouwers gebruikt deze robot sinds die in 2022 op de markt kwam, andere wijnboeren namen afgelopen jaren vergelijkbare machines in gebruik. Hiermee sluit de wijnbouw zich aan bij de boerensectoren die robotica al langer omarmen: duizenden boerenbedrijven in Frankrijk maken gebruik van robots. Wereldwijd was de markt voor landbouwrobots vorig jaar goed voor een kleine 13 miljard euro, blijkt uit cijfers van onderzoeksbureau Grand View Research - vooral in Noord-Amerika is de sector sterk ontwikkeld.

Alternatief voor chemisch wieden

„Sinds ongeveer 2005 is er aandacht voor robotica in het boerenbedrijf”, zegt Roland Lenain, onderzoeksdirecteur van landbouwinstituut INRAE via een video-verbinding vanuit zijn woonplaats Clermont-Ferrand. Het begon toen meer boeren biologisch wilden gaan werken. „Men zocht een alternatief voor wieden met chemische middelen - zeer effectief maar schadelijk voor de gezondheid en de biodiversiteit. In 2013 kwamen de eerste robots op de markt die mechanisch kunnen wieden.”

Hierna ging het vooral in de melkveehouderij en in kassen snel. „Daar is de implementatie van robots gemakkelijk omdat het een afgesloten omgeving is die niet continu verandert, zoals op het land” In 2024 werd bijna 40 procent van alle agrarische robots gebruikt voor melken.

Dat het gebruik van robotica ook in de wijnbouw toeneemt, heeft volgens Le-

nain vooral een economische reden. „Grote champagne- en wijnhuizen hebben simpelweg veel geld om te investeren.” Zo kwam ook de YV01 tot stand, vertelt een vertegenwoordiger van het Japanse Yanmar. „Een grote champagneproducent uitte de wens voor een robot die de traditionele rupsbandtractoren kon vervangen, waarna we de YV01 zijn gaan ontwikkelen.”

Wijnbouwers gebruiken rupsbandtractoren voor werkzaamheden als ploegen op steil terrein, waar gewone tractoren niet kunnen rijden. Ook op het terrein van Borsato is het gebruik van rupsbandtractoren gevaarlijk. Dat was een van de voornaamste redenen voor Borsato om de robot aan te schaffen. „In het verleden is hier zelfs een keer een dode gevallen toen zijn tractor omviel. Iedereen in de regio weet hoe gevaarlijk het werk is, terwijl het salaris maar zo'n 1.500 à 2.000 euro per maand bedraagt. Dus melden ze zich niet meer, of ze gaan snel weg. Laatst nog zijn twee gasten na anderhalf jaar afgehaakt”, zegt de boer terwijl hij tuurt naar de heuvels met een hellingsgraad van soms wel 60 procent.

Inhuur arbeidsmigranten

Hiermee raakt Borsato aan een bredere zorg waar wijnboeren mee kampen: de steeds dringender arbeidstekorten. „Deze zijn vooral het gevolg van een verandering van mentaliteit”, zegt onderzoeker Lenain. „Veel jonge mensen vragen zich nu af: waarom zouden we onszelf doodwerken voor taken, zoals het eindeloos uittrekken van onkruid, die helemaal niet bevredigend zijn? Zeker nu de techniek

Met een **controller** is de robot in te stellen en te besturen.

Borsato toont een fles van zijn **Chablis**.

Veel jongeren vragen zich af: waarom zouden we onszelf doodwerken voor taken die helemaal niet bevredigend zijn?

Roland Lenain onderzoeksdirecteur landbouwinstituut INRAE

De Yanmar YV01 **wijngaardrobot** aan het werk.

andere oplossingen biedt.” Door het verminderen van de aanwas van jonge wijnbouwers is meer dan de helft van de Franse wijnboeren 55 jaar of ouder, blijkt uit cijfers uit 2023.

Afgelopen jaren werd veel gekozen voor het inhuren van arbeidsmigranten, die lagere lonen en zwaardere werkomstandigheden sneller accepteren. „Ik ga het niet verbergen: het landwerk wordt vooral door Marokkanen en Algerijnen gedaan”, zegt Borsato. Maar deze arbeidsmigranten, die voor een seizoen of enkele jaren naar Frankrijk komen, moeten steeds opnieuw worden opgeleid. Dat kost tijd en geld. Bovendien zijn zij gebonden aan strenge immigratiewetten. En het inschakelen van arbeidsmigranten geeft ruimte aan excessen, bleek meermaals. Zo werden in 2023 in de Champagne-regio tientallen West-Afrikaanse arbeidsmigranten gedwongen op matrassen op de koude grond te slapen. De verantwoordelijke wijnbouwers werden afgelopen juli veroordeeld voor mensenhandel.

Robots kunnen deze arbeidstekorten niet alleen helpen opvangen, ze leveren vaak ook beter werk. Bijvoorbeeld bij het sproeien van pesticiden. „De robot handelt op basis van gps-gegevens en kan heel precies bestrijdingsmiddelen afgeven”, zegt Borsato. „We hebben de robot dit jaar op 5 hectare gebruikt, en op die *vignes* kregen we beduidend minder ziekten. Hij mist soms kleine dingetjes die je als mens zou zien, maar over het algemeen is het effectiever.” Dit geldt ook in algemene zin, zegt onderzoeker Lenain. „Vooral omdat robots eindeloos dezelfde taak kunnen uitvoeren zonder vermoeid te raken. Een mens die met de hand onkruid wiedt, wordt na een half uur al minder precies.”

Klimaat en milieu

Bijkomend voordeel is dat minder werknemers worden blootgesteld aan mogelijk kankerverwekkende onkruidbestrijdingsmiddelen zoals glyfosaat van merken als Roundup, dat nog altijd breed wordt toegepast in de wijnbouw. Ook Borsato gebruikt het. „Op rupsbandtractoren zit de werknemer precies achter het punt waar wordt gesproeid - daarom hebben ze maskers op en beschermende kleding aan. Maar ook dan adem je wat in. Met de robot ben je op afstand, dus krijgen mijn mannen minder binnen. Daar

zijn ze blij mee.”

Techoptimisten als Lenain denken dat ook in bredere zin robots een rol kunnen spelen in de 'groene transitie' waartoe agrarische bedrijven worden gedwongen. „Als we binnen de planetaire limieten willen blijven, moet de landbouw [na de transportsector in Frankrijk de sector met de grootste uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen], een transitie doorgaan en zijn impact verkleinen. Ik ben ervan overtuigd dat deze technologie daar een rol in kan spelen”, zegt Lenain.

Borsato ziet nu al hoe zijn robot hem helpt met het veranderende klimaat. „Twee jaar geleden viel er enorm veel regen, waarna ik wekenlang niet met tractoren de wijngaard op kon - die wegen tonnen en dat gewicht zou de grond beschadigen. De robot weegt maar zo'n duizend kilo, die kan ik sneller weer aan het werk zetten.”

Uitdagingen

Wat niet wil zeggen dat er geen uitdagingen zijn: robots, ook die van Borsato, gebruiken vaak net als tractoren en andere landbouwmachines fossiele brandstoffen. „De eerste studies tonen dat landbouwrobots op dit moment een grotere CO₂-uitstoot hebben dan de klassieke machines. Eigenlijk zijn ze zuiniger, maar de balans is negatief omdat de robot vaak per aanhangwagen verplaatst moet worden op het terrein”, zegt Lenain. Bovendien gebruiken veel robots kunstmatige intelligentie voor de opslag van data en om berekeningen te maken, wat veel energie kost. „Voor dat soort vraagstukken moeten nog oplossingen worden bedacht.”

En er zijn juridische en technologische uitdagingen. In Europa geldt strenge wetgeving omtrent de inzet van autonome machines - een van de redenen waarom de markt voor landbouwrobots in de VS sterker ontwikkeld is. Ook is het voor robots moeilijk om verschillende plantensoorten uit elkaar te houden en er kunnen veiligheidsproblemen ontstaan als de robot een mens aanziet voor een plant. Borsato's robot zag eens een ijzeren paaltje aan voor een wijnstok - het leidde tot een botsing en een flinke deuk in de zijflank van het witte gevaarte. „En soms heeft hij een *bug* en stopt hij er ineens mee. Dan nemen we contact op met Yanmar en wordt hij op afstand weer aangezet.”

Er zijn dus nog veel stappen te zetten voordat robots op alle Franse wijngaarden en akkers te vinden zullen zijn. Lenain ziet signalen dat de ontwikkeling vanaf nu hard zal gaan: steeds meer boeren tonen zich geïnteresseerd en meer banken en verzekeraars zijn bereid in de technologie te investeren. Ook onderzoeksbureaus als Grand View Research verwachten dat de markt voor landbouwrobots de komende jaren exponentieel zal groeien. Lenain: „Er vindt een verandering plaats in de manier waarop we naar robots kijken.”

De onderzoeker denkt niet dat al het werk over een tijdje door robots zal worden gedaan, maar dat de robots gecombineerd zullen worden met mensenwerk. „Er zijn bijvoorbeeld 'volgrobs' die achter druivenplukkers aan bewegen. Of een robot waarop mensen op hun buik liggen, die vervolgens de grond met de hand bewerken.” Een voordeel van dit soort systemen is dat er geen totale afhankelijkheid van de technologie ontstaat. „Bij het in gebruik nemen van nieuwe technologieën is altijd de vraag hoe je voorkomt dat competenties verloren gaan - zoals we autoriteiten niet moeten verliezen als er steeds meer zelfrijdende voertuigen komen.”

Winterstop

De robot van Lucas Borsato heeft inmiddels winterstop - in het voorjaar zal hij weer aan het werk gezet worden. Hij hoopt dat op termijn meer functies zullen worden toegevoegd aan zijn YV01, bijvoorbeeld druivenbossen afsnijden bij het oogsten. „Ik heb 140.000 euro betaald en mij is verteld dat hij tien jaar meegaat. Als die functie erbij komt, weet ik zeker dat mijn investering uit kan.”

Als de wijnboer rond lunchtijd met zijn robot aan de lijn terug wandelt naar zijn boerderij, komt een groep van zo'n tien werknemers naar beneden van de hoogste wijnranken - ze hebben de ochtend gebruikt om de wijnranken te snoeien. De mannen en vrouwen zijn bezweet en hongerig, een man op leeftijd heeft zijn hand opengedaald en bloedt licht.

Gevraagd naar de robot die zijn baas tegenwoordig gebruikt, zegt hij van niets te weten. „Maar het werk is hier niet makkelijk hoor”, zegt hij met zijn blik op zijn bloedende hand. „En heeft u gezien hoe steil het is?”

Lemontree oogst vertrouwen: al tien jaar een 9.4 van klanten

ICT-dienstverlener uit Alphen aan den Rijn vaart tegen de overnamestroom in en scoort met focus op kwaliteit, klantambitie en duurzame relaties.

In een tijd waarin de ICT-markt wordt gedomineerd door overnames, schaalvergroting en investeerders die snelle groei najagen, bewijst Lemontree • masters in ICT uit Alphen aan den Rijn dat een andere koers ook loont. Het ICT-bedrijf scoort al tien jaar op rij een indrukwekkende 9.4 in klanttevredenheidsonderzoeken – een cijfer dat in de sector nauwelijks geëvenaard wordt. De reden? Een scherpe focus op kwaliteit.

Klantambitie en langetermijn partnerschap

“Wij doen niet mee aan de buy-and-build rage” zegt oprichter en CEO Tony Johnson resoluut. “Wij bouwen liever gestaag aan langdurige relaties met klanten en medewerkers en zorgen voor een werkomgeving waarin onze mensen tot hun recht komen. Dáár geloven wij in.” Die filosofie werpt zichtbaar vruchten af. Lemontree beheert ICT-omgevingen voor organisaties met enkele honderden tot duizenden werkplekken en heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot een stabiele, hooggekwalificeerde dienstverlener. Klanten waarderen vooral de betrouwbaarheid en het meedenken in hun langetermijnstrategie. “Wij richten ons niet op techniek om de techniek, maar op hoe ICT kan bijdragen aan de ambities van de klant,” aldus adjunct-directeur Sjoerd Eckhardt. “Dat begint bij luisteren en eindigt bij robuuste, gecertificeerde oplossingen.”

Veilig én betrokken werken met OneDesk Mobile

Een concreet voorbeeld is de werkplek-oplossing OneDesk Mobile: Lemontrees werkplekoplossing op Microsoft 365 die veiligheid en gebruiksgemak slim combineert. Medewerkers — óók wie zelden achter een

pc zit — krijgen via één startpunt toegang tot nieuws, personeelszaken, documenten, kennisportalen en samenwerkingsapps. Het resultaat: minder zoekwerk, meer betrokkenheid en veiliger gedrag als vanzelfsprekend onderdeel van de werkdag. Onlangs lanceerde Lemontree de OneDesk Mobile-app, zodat iedereen altijd en overal bij actuele bedrijfsinformatie kan.

“Zo maken we IT tastbaar, relevant en gewoon leuker voor iedere gebruiker,” zegt Johnson. Lemontree rust zijn dienstverlening uit met een indrukwekkende reeks kwaliteits- en veiligheidsverklaringen: ISO 27001, ISO 9001, NEN7510 en ISAE 3402 type2. Ook is het bedrijf NIS2 compliant. Volgens Eckhardt is dat geen papieren exercitie: “We hebben stevig geïnvesteerd in het borgen van processen. Alles is erop gericht om samen met onze klanten een solide ICT-fundament te leggen. Alleen dan kun je meebewegen met hun groei en ambities.”

Great Place To Work: topscore van binnenuit

Topdienstverlening begint bij mensen die met plezier presteren. Lemontree is officieel Great Place To Work-gecertificeerd. Medewerkers scoren hun werkplek hoog op vertrouwen, trots en kameraadschap — precies de ingrediënten die je merkt wanneer een beheerteam net dat stapje extra doet.

Focus van Lemontree

Lemontree richt zich op organisaties met circa 100 tot duizenden werkplekken, vooral in logistiek, gezondheidszorg, productie/maakindustrie, zakelijke dienstverlening en goede doelen. Het zijn sectoren waar IT letterlijk de operatie gaande houdt. In zulke omgevingen telt één ding: dat het het áltijd werkt, veilig, schaalbaar en zonder gedoe.

Kwaliteit als kompas

In een markt waar veel dienstverleners opgaan in grotere concerns, kiest Lemontree nadrukkelijk voor onafhankelijkheid met gespecialiseerde partners. “Wij geloven namelijk heilig in het doen waar je goed in bent en zoeken daarbij top-partners die ons dienstportfolio compleet maken,” aldus Johnson. Die autonomie maakt het mogelijk om koersvast te blijven in de keuzes die het bedrijf maakt. “Wij groeien, maar doen dat beheerst. Kwaliteit moet altijd leidend blijven – voor onze klanten én voor onze mensen. Alleen dan verdienen je structureel vertrouwen.” Dat vertrouwen betaalt zich uit in klantloyaliteit én een ijzersterke reputatie. Tien jaar lang een 9.4 is geen toeval, maar het gevolg van een duidelijke visie. Een visie die in de woorden van Johnson draait om eenvoud: “Geen groei dwang, geen snelle winst – gewoon goed werk leveren en daar plezier in hebben. Elke dag weer.”

Lemontree in één oogopslag

- Klanttevredenheid: 10 jaar op rij gemiddeld 9.4.
- Onafhankelijke ranking: Top-5 Nederlandse IT dienstverlener in Giarte IT Xperience.
- Borging & compliance: ISAE 3402 type II, ISO 27001 (2022), ISO 9001, NEN 7510.
- Werkgeverschap: Great Place to Work-gecertificeerd.
- Focus: organisaties met +100 tot duizenden werkplekken, o.a. logistiek, zorg, productie, zakelijke diensten, goede doelen.
- Innovatie: OneDesk Mobile M365 add on (+ app) — veilig werken, iedereen betrokken.

<https://lemontree.nl>

lemontree
MASTERS IN ICT

INTERVIEW PIETER PAUL SLIKKER WETHOUDER WONEN EN ZORG

Den Bosch geeft daklozen direct een huis, andere gemeenten twijfelen

Den Bosch helpt sinds 2022 daklozen die geen complexe problemen hebben direct aan een woning. Die aanpak blijkt te helpen.

Dorine Booij

DEN BOSCH

Toen Pieter Paul Slikker, wethouder Zorg en Wonen in Den Bosch, drie jaar geleden op bezoek ging bij de daklozenopvang, schrok hij. Hij zag, vertelt Slikker, een „compleet afgeleefd pand, vergeelde muren met gaten erin, stucwerk met vochtplekken, vieze oude bedjes en sanitair, tja, die je op de slechtste camping in Frankrijk in het hoogseizoen nog niet tegenkomt.” Aan de opvangdirecteur, Thijs Honig, vroeg hij van wie „in vredesnaam” dat pand was. „Van jullie”, zei die.

De gemeente Den Bosch besloot datzelfde jaar, 2022, de aanpak van dakloosheid radicaal om te gooien. Vorige week vertelden Slikker en Honig, inmiddels voormalig opvangdirecteur, erover bij de conferentie ‘Dakloos in Nederland’.

De nieuwe aanpak ging ‘Wonen Eerst’ heten. Grotere opvangplekken werden opgeknapt. Het oude „inloopschip”, met 77 plekken, verdween. Daarvoor in de plaats kwamen 55 kleinschalige opvangplekken, Huizen, studio’s en appartementen waar dakloze personen tijdelijk kunnen verblijven in afwachting van een eigen woning.

Huisvesting is de kern van de nieuwe aanpak, die is gebaseerd op het Amerikaanse concept Housing First. Zo snel mogelijk passende woonvoorziening bieden aan mensen zonder complexe problematiek en niet meer „mensen eindeloos opvangen”.

Het werkt, zegt Slikker in een telefonische toelichting. Er zijn nu, vertelt hij, vijfhonderd dak- en thuislozen in Den Bosch, van wie er tweehonderd huisvesting hebben via het programma. De tijd die zij doorbrengen in de opvang werd van dertien naar minder dan drie maanden teruggebracht.

De rijksoverheid nam zich in 2022 voor om in 2030 dakloosheid uit Nederland te verbannen. Ook toen was het devies: wonen eerst. „Huisvesting wordt de kern van de vernieuwde aanpak”, schreef het kabinet destijds aan de Tweede Kamer, en ‘ervaringsdeskundigen’ zouden een grote rol krijgen bij het terugdringen van dakloosheid. Er werd 65 miljoen euro per jaar uitgetrokken.

Drie jaar later is Den Bosch een van de weinige gemeenten waar de aanpak volledig is doorgevoerd, al is ook op verschillende andere plekken eenzelfde aanpak aangekondigd of in gang gezet.

Dit jaar kondigden alle gemeenten in Zuid-Kennemerland, Haarlemmermeer en de IJmond eenzelfde aanpak aan. In Utrecht werd een initiatiefvoorstel om ‘wonen eerst’ centraal te stellen aangenomen.

Toch merkt Slikker dat veel bestuurders door de wooncrisis huiverig zijn. „Dat vind ik een van de grote misvattingen. Want ‘wonen eerst’ is juist nodig tijdens de wooncrisis. Anders was die groep zelf wel aan een woning gekomen.” In Den Bosch is volgens Slikker niet gebleken dat er structureel meer woningen nodig zijn.

Huurachterstanden en overlast

In 2023 voerden onderzoekers van de Hogeschool Utrecht en Stichting Kansfonds een eerste telling van dakloosheid uit in twaalf Nederlandse gemeenten. Daaruit bleek dat veel daklozen niet voldoen aan

Centrum voor tandzorg voor een daklozenopvang in Den Bosch. Foto Merlin Dalemán

het standaardbeeld van de verwarde, verslaafde, overlastgevende man op straat. Dakloosheid treft zowel mannen, vrouwen, als jonge kinderen en het was een veel groter probleem dan voorheen geschat. Bij de laatste telling, dit jaar, werden in 57 gemeenten bijna dertigduizend daklozen ‘gevonden’, en bleek opnieuw dat dakloosheid een brede groep treft.

Slikker: „Eigenlijk moet je niet blij zijn met de uitkomsten van die telling natuurlijk, want de resultaten zijn superpijnlijk. Maar het heeft destijds wel mensen die twijfelden over onze aanpak over de streep getrokken.”

Die twijfelars waren er in Den Bosch. Gemeenteraadsleden, woningcorporaties en bestuurders in omliggende regio’s waren sceptisch. Corporaties maakten zich zorgen om huurachterstanden en overlast. Die bleken ongegrond, zegt Slikker. „Er is niet méér sprake van huurachterstanden dan gemiddeld. We hebben één melding van overlast gehad.”

Zorgen om een „aanzuigende werking”

“Geef extra geld. Dan gaan twijfelende gemeentes harder lopen

die de aanpak zou hebben, zijn volgens Slikker ook niet terecht gebleken. „De regeling is alleen bedoeld voor dakloze inwoners die een binding met de regio kunnen aantonen, bijvoorbeeld omdat hun laatste woonadres hier was. Een aantal heeft het wel geprobeerd, maar die hebben we in de eigen regio op de juiste weg geholpen.”

Door het nieuwe systeem heeft Den Bosch plek beschikbaar in de opvang, zegt Slikker. Toch zijn er mensen die niet in aanmerking komen voor het programma en moeilijk geholpen kunnen worden. Dakloze arbeidsmigranten bijvoorbeeld die huisvesting krijgen via hun werk, maar al snel hun baan kwijtraken en dus ook hun woning verliezen.

Afgelopen week zette demissionair minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Mariëtte Paul (VVD) juist een streep door een plan dat contracten moest verbieden waarbij arbeiders snel dakloos kunnen raken als ze hun werk kwijtraken. Slikker: „Als arbeidsmigrant werk je van-

daag in Bergen op Zoom, morgen in Antwerpen, overmorgen in Rotterdam. Wat gebeurt er dan als je je baan en huisvesting verliest, hoe regel je dat met elkaar? Dat moet je niet op de schaal van gemeentes organiseren.”

„In veel gemeentes is het oplossen van dak- en thuisloosheid de verantwoordelijkheid van wethouders die zorg in hun portefeuille hebben”, zegt Slikker. „Dat is vreemd, de meeste mensen hebben voor al een woning nodig. Ik roep ook al drie jaar tegen het Rijk: verander onze financiering. Bouw het bedrag voor opvang af, en geef extra geld zodat we huisvesting kunnen bieden. Dan zullen gemeentes die over ‘wonen eerst’ twijfelen vast harder gaan lopen.”

Slikker hoopt dat alsnog meer gemeenten aan de slag gaan met ‘wonen eerst’, zegt hij: „Je hebt het Rijk niet nodig. Kleinschalige opvang en voorzieningen hoeven niet het afvoerputje van het afvoerputje te zijn, maar een plek gericht op herstel.”

REPORTAGE **DESIGNERDRUGS**

'Ik filmde
mijn gordijnen,
omdat ik dacht
dat er iemand
achter stond'

Tallose Nederlanders kopen via sites drugs en kalmeringsmiddelen. Zoals Willem en Boyan, die 'benzo's' met amfetamine en alcohol combineerden.

Door **Nina Stefanovski**
Fotografie **Dieuwertje Bravenboer**

HOENDERLOO

Hij zat rechtop in bed met z'n ogen dicht. Het was laat en het grote licht stond nog aan. In zijn rechterhand omklemd Willem een blikje bier. Zijn moeder liep de slaapkamer binnen en trof haar zoon in diepe slaap.

„Ik was gewoon *gone*”, zegt Willem (29). Volgens hem was hij ergens mee bezig toen de benzo's „inkickten”. Dat ‘verstenen’ gebeurde wel vaker.

Benzodiazepinen, oftewel benzo's, helpen tegen angst en slaapproblemen. Er bestaan veel verschillende soorten van, die verkrijgbaar zijn op doktersrecept. Ook zijn ze al jaren illegaal te koop bij webshops, die de benzo's oftewel illegaal in- en verkopen, ofwel de medicijnen zelf produceren. Dat gebeurt vaak met nét een andere chemische samenstelling, waardoor er mogelijk grote risico's aan het gebruik ervan zitten.

Willem reageerde niet toen z'n moeder hem in bed neerlegde. „In de ochtend werd ik prima wakker.” Nog geen dag later nam hij weer benzo's.

Afgelopen jaren overleden vermoedelijk 49 personen na gebruik van designerdrugs en illegale medicijnen die ze op de Nederlandse site Funcaps hadden gekocht. Dit maakte het Openbaar Ministerie twee weken geleden bekend tijdens de rechtszaak tegen de twee oprichters van de webshop. Zij worden vervolgd voor het verkopen van levensgevaarlijke middelen en kunnen dertig jaar celstraf krijgen.

Dit weekend werden twee mannen die een andere medicijnenwebshop runden, Slaappil-

nrc
DONDERDAG 4 DECEMBER 2025

veren ingepakt in aluminiumfolie, bubbeltjesplastic en verstuurd in een envelop met een track-and-tracecode van PostNL. „Soms kreeg ik ze ook binnen in doosjes waar rare namen opstonden. Iets met Lego en auto-onderdelen”, zegt Willem. Zo nu en dan stond op de verpakkingen ook vermeld: „Niet voor menselijke consumptie.”

Niet alleen Funcaps en Slaappillen, maar ook talloze andere Nederlandse webshops verkopen designermedicatie, -drugs of illegale medicijnen. Bijna een half miljoen mensen kopen slaap- en kalmeringsmiddelen illegaal; in totaal hebben 1.360.000 mensen afgelopen jaar dit soort medicatie gebruikt, blijkt uit de *Nationale Drug Monitor* (2025). Dat is vergelijkbaar met het aantal cannabisgebruikers in Nederland.

NRC bezocht twee oud-gebruikers van illegale (designer)medicijnen en designerdrugs. Ze namen voornamelijk benzo's, waar de meeste slachtoffers van Funcaps aan overleden. De jongemannen worden in het stuk bij hun tweede naam genoemd; de redactie weet hun volledige namen.

Dealers

Willem loopt door het bos van de Veluwe. Af en toe tikt hij de as van z'n sigaret af. „Dat huisje daarzo, daar is mijn slaapkamer.” Het is een

van de drie safehouses bij het dorpie Hoenderloo waar mensen na een klinische opname hun leven weer kunnen opbouwen. Zijn huisgenoot, de 26-jarige Boyan, rookt en wandelt mee. Ze verblijven in het safehouse omdat ze verslaafd zijn geweest aan designermedicatie.

Twee jaar geleden heeft Boyan voor het laatst benzo's gebruikt. 'Ik heb er een epileptische aanval van gekregen', zegt hij, Willems laatste dosis stamt uit februari. Ze gebruikten voornamelijk amfetamine en alcohol in combinatie met benzo's. Later werden dat steeds vaker designerdrugs, zoals 3MMC oftewel 'mi'au-miau'.

Boyan: „Op feestjes, of via via, hoorden we dat je veel makkelijker online drugs kon bestellen dan het bij dealers te kopen.”

Designersdrug werden sinds 2020 steeds populairder, onder meer vanwege hun grote beschikbaarheid en lage prijs, vermoedt Triim bos. Vanaf dat moment bieden webshops ook steeds vaker slaap- en kalmeringsmiddelen aan. Dit betreft vooral (designerversies van) benzo's, bijvoorbeeld alprazolam (Xanax) en diazepam, zegt Laura Smit-Rigter, landelijk coördinator van het Dugs Informatie en Monitoring Systeem bij Triimbos. Het instituut houdt het aanbod van webshops in de gaten, zodat het weet welke stoffen worden aangeboden op de Nederlandse drugsmarkt.

Willem en Boyan kochten onder meer bij webshops Research Chemicals Kopen Nederland, Homechemistry en Research Chemicals. Op dit soort sites komt Smit-Rijger steeds vaker namaakpijnmedicatie tegen die levensgevaarlijke stoffen bevat. Zo wordt in het Europees Drugsrapport (2025) gesignaleerd dat de markt voor niet-geregistreerde, en dus niet gecontroleerde benzo's groeit en dat de waarschijnlijk deels in opdracht van criminele netwerken worden geproduceerd. Voornamelijk webshops willen *NRC* niet te woord staan over de mogelijk gevaarlijke middelen en de sterfgevallen.

Er lijken oneindig veel van dit soort mengsels aan middelen in de omloop: als eentje wordt verboden, duikt snel weer een nieuwe op die de Opiumwet omzeilt. „Er is zo weinig over [de stoffen] bekend, dat je gewoon je eigen proefkonijn bent”, zegt Smit-Rigter.

Lego

Op de Veluwe is het tijd voor de dagelijkse kamercontroles in de safehouses. Gelukkig hebben ze niets te verbergen, zeggen de twee mannen grappend. In de safehouses wonen zo'n dertig personen met een drugsverslaving. „Een aantal huisgenoten gebruikte ook designerdrugs”, vertelt Boyan.

Al jaren kunnen deze middelen relatief makkelijk worden besteld, blijkt uit onderzoek van de Consumentenbond uit 2019. De pillen arri-

offline. Ze beweren *under construction* te zijn, de mogelijk dodelijke middelen uit de schappen te hebben gehaald of ze plaatsten een niet te missen disclaimer op hun website. Ook tonen ze hun medeleven aan de nabestaanden.

„We zijn diep geraakt door de dodelijke incidenten [...] Het nieuws komt hard aan. We zijn oprecht van slag [...]”, schrijft een shop in een disclaimer.

Kleptomaan

Toen Boyan begon met het gebruik van benzo's, verwachtte hij eerst dat hij er high van zou worden. „Maar in combinatie met coke of 3MMC voelde ik me vooral rustig, ofzo.“ Boyan had altijd drugs bij zich, in een portemonneetje. „Met een buisje om poeder te snuiven, een zakje voor pillen en een kleine lepelje en mesje. Het was echt ideaal.“

Willem vond het aanvankelijk vooral interessant om benzo's te slikken. „In de hiphop waar ik naar luister, was dat een ding.”

Maar af en toe benzo's gebruiken, escaleerde naar vier keer per week. „De hel brak namelijk los wanneer mijn drugs waren uitgewerkt. Ik wilde mijn euforische gevoel bewaren en mijn depressieve gevoelens tegengaan”, zegt Boyan. „Maar ik werd er ook paniekerig van en soms wist ik niet meer wat ik deed.” Ook werd hij soms agressief.

Ik werd
paniekerig,
soms wist
ik niet meer
wat ik deed

Boyan (26)
gebruiker designerdrugs

Willem werd achterdochtig. „Ik was er heilig van overtuigd dat een vriend mijn benzo's had gejat. Ik was helemaal *out of my mind*.“

Boyan werd zelfs een beetje kleptomana. Willem grinnikt, hij kent de verhalen. „Ineens vond ik een pan met klaargemaakte spinazie in mijn slaapkamer”, zegt Boyan. „Had ik nou gekookt?” Achteraf bleek dat Boyan een pan uit de keuken van zijn werk had meegenomen.

Op een gegeven moment ging Boyan ook achter de bar op zijn werk snuiven en slikken. „Ik zat en was een kopje koffie aan het inschenken. Ik zag lijkkleek. Ineens kreeg ik een gevoel in mijn lichaam dat ik nooit eerder had ervaren. Ik stond op en viel op de grond.”

Op de werkvloer lag Boyan te trillen en schuimbekken. De benzo's hadden een epileptische aanval veroorzaakt. „Twee vrouwen en mijn ex-vriendin maakten me wakker.” Nog geen vijf dagen later nam hij weer benzo's.

Dertig uur slapen

Willem gebruikte vooral in z'n eentje drugs. Door naast de drugs benzo's te slikken werd hij nauwelijks met een kater wakker. „Binnen twintig minuten viel ik in slaap”, zegt hij. Zonder benzo's lag hij minimaal vier uur wakker. „Ik vind het ook zo leip dat ik relatief fris wakker werd”, zegt Boyan. Willem heeft door de benzo's ooit zestien uur achter elkaar geslapen. „Ik zelfs dertig uur”, zegt Boyan.

Het keerpunt kwam voor Willem toen hij als manager in een winkel werkte. „Om elf uur in de ochtend, voor de deur van de winkel, schonk ik mijn eerste glaasje wijn in. Op dat moment vroeg ik mezelf af: waar ben ik in godsnaam mee bezig?” Hij besloot hulp te zoeken.

Boyan heeft aan het einde van z'n gebruik zo'n drie weken niet geslapen door designerdrugs. Hij belandde in een psychose. „Ik ging mijn gordijnen filmen, omdat ik dacht dat d'r iemand achter stond." Op een gegeven moment stond de politie voor de deur.

Voor Willem is het de tweede keer dat hij een traject bij een afkickkliniek heeft afgerond. Voor Boyan de eerste keer. Ergens volgend jaar kunnen ze het safehouse verlaten. Daarna willen ze allebei aan de slag als ervaringsdeskundige, om andere jongeren te weerhouden van het maken van dezelfde fouten. Ze kijken elkaar aan. „En misschien gaan we zo meteen toch maar naar de twaalfstappenmeeting om dit gesprek na te bespreken”, zegt Willem. Boyan knikt.

Samen tegen eenzaamheid. Samen tegen lepra.

Help voorkomen dat mensen zich eenzaam voelen.

Vina voelt zich door haar ziekte vaak buitengesloten. Dankzij behandeling en steun van de Leprastichting vindt ze stukje bij beetje haar leven terug.

Lees hier verder

Burgemeester **Femke Halsema** tijdens een eerdere raadsvergadering van de gemeente. FOTO DINGENA MOL/ANP

VIJF VRAGEN OVER **RAPPORT OMBUDSMAN**

Alleen verliezers in Amsterdamse woordenstrijd over integriteit

Donderdag spreekt de gemeenteraad van Amsterdam opnieuw over het veelbesproken rapport van de ombudsman.

Bas Blokker en Jos Verlaan
AMSTERDAM

Ombudsman Munish Ramlal en burgemeester Femke Halsema zijn al maanden verwikkeld in een woordenstrijd, die donderdag voor het eerst publiek wordt als ze allebei verantwoording over het Amsterdamse integriteitsbeleid afleggen in een vergadering van de raadscommissie. Hoe zijn deze twee instituten met elkaar in conflict geraakt?

1 | Waar gaat dat rapport over?

In 2024 opende Ramlal, Ombudsman Metropool Amsterdam, een ‘onderzoek uit eigen beweging’ naar Bureau Integriteit, een afdeling van de gemeente waar onderzoek wordt gedaan naar fraude, sociaal ongewenst gedrag en dergelijke zaken. Uit de ervaringen van 82 mensen, onder wie 77 gemeenteambtenaren, maakte de ombudsman op dat er het nodige schort aan het bureau.

Bureau Integriteit zou niet onafhankelijk genoeg zijn ten opzichte van de leiding. Verder krijgen ambtenaren die melding doen bij het bureau, soms het gevoel dat ze als verdachte worden behandeld.

2 | Waarom is de burgemeester dan zo ontevreden over juist dit rapport?

Toen de ombudsman en zijn hoofdonderzoeker op 18 september de eerste versie van hun rapport kwamen bespreken op het stadhuis, liet de burgemeester merken dat ze het onderzoek ondermaats vond. De opzet, de uitvoering, de conclusies - ze liet er geen spaan van heel. In de beleving van de ombudsman en zijn onderzoeker was het een intimiderend gesprek. De een had gehoord dat de burgemeester het onderzoek ‘kwaadaardig’ vond, de ander dat zij alles zou doen om het ‘onderuit te halen’.

Volgens een woordvoerder van de burgemeester trekt de ombudsman veel te grote conclusies op basis van veel te weinig en te problematische casuïstiek.

3 | Heeft de ombudsman ‘zijn rug recht gehouden’?

De ombudsman heeft tegenover verschillende media geklaagd over de interventies van de burgemeester. Zo heeft zij het presidium van de gemeenteraad, werkgever van de onafhankelijke ombudsman, geschreven dat zij „grote zorgen” heeft „over het functioneren van de ombudsman”.

De ombudsman zei na publicatie

van de laatste versie van het rapport, op 6 november, dat hij zijn „rug recht gehouden” heeft, ondanks de aanval van de burgemeester. Zijn eigen hoofdonderzoeker heeft een vergelijking gemaakt met een eerdere versie. De afwijkingen noemt zij substantieel en betekenisvol.

„Persoonsgerichte onderzoeken door BI zijn gericht op het rond krijgen van bewijsvoering en niet op waarheidsvinding”, staat blijkens de vergelijkende analyse wel in de eerste

Bureau Integriteit zou niet onafhankelijk genoeg zijn ten opzichte van de leiding

maar niet in de laatste versie. Daarna stuurt Bureau Integriteit het naar de dienst juridische zaken van het stadhuis die sancties kan opleggen aan de ambtenaar in kwestie. „Ook dit inzicht staat niet in de novemberversie”, aldus de hoofdonderzoeker.

De ombudsman heeft zijn onderzoeksvragen herschreven tussen september en november. Voor de burgemeester een reden om aan de ombudsman en het rapport te twijfelen. De hoofdonderzoeker noemt de

wijzigingen „onderzoekstechnisch onjuist”. Haar conclusie is even hard als die van de burgemeester. „De uitvoerende onderzoeksaanpak, de personen met wie in het kader van hoor en wederhoor is gesproken, het bronbestand met gegevens en meldingen van de 82 personen die zich tot de Ombudsman hebben gewend, sluiten inhoudelijk niet meer aan bij de inhoud van het rapport van 6 november.”

4 | Wat vinden de ambtenaren die hun verhaal bij de ombudsman hebben gedaan?

Onder de ambtenaren die zich met hun klachten bij de ombudsman hebben gemeld, *NRC* kon er enkelen spreken, is de onvrede over het uiteindelijk gepubliceerde rapport groot. De hoofdonderzoeker kreeg soortgelijke reacties.

Minstens zes direct bij het onderzoek betrokken medewerkers hebben haar na het intrekken van de oorspronkelijke versie benaderd. De nieuwe versie zou onjuistheden bevatten over hun dossiers. „Enkelen geven aan dat zij zich misleid voelden door de ombudsman.”

5 | En wat nu?

Het conflict heeft alle betrokken instanties en instituten geschaad.

De partijdigheid en competentie van Bureau Integriteit zijn in twijfel getrokken. Het presidium heeft de verdenking op zich geladen dat het zich voor het karretje van de burgemeester heeft laten spannen, onder meer door een brief van de ombudsman aan de gemeenteraad een dag te laten liggen. De burgemeester heeft die ruimte benut om een onafhankelijk instituut onder druk te zetten. De ombudsman heeft meegegeven aan die druk.

Wat betekent dit voor de positie van de ombudsman? Zeker in het licht van een opmerking van de burgemeester, vorige maand, dat zij „twijfels over de toekomstige samenwerking” met de ombudsman heeft. En wat betekent het voor de gemeentelijke organisatie als twee instituten waartoe zij zich kunnen wenden met integriteitsklachten, zozeer zijn beschadigd?

Een van de ambtenaren die aan het onderzoek van de ombudsman meewerkte zegt, op voorwaarde van anonimiteit, tegen *NRC*: „Munish heeft zich laten intimideren door de burgemeester. En als hem dat overkomt, als onafhankelijk ombudsman, dan laat het zich raden hoe dat is voor medewerkers die voor hun inkomen direct afhankelijk zijn van de gemeente Amsterdam als werkgever.”

SEKSUEEL GEWELD

Voor de blauwe plekken op haar nek, arm en been heeft de USC’er geen verklaring

Een lid van het Utrechtse mannencorps wordt verdacht van verkrachting. In de rechtbank wordt 20 maanden cel geëist.

Merijn Rengers

UTRECHT

Daan, student bedrijfskunde en derdejaars lid van het Utrechtsch Studenten Corps (USC), had die avond „niet extreem veel gedronken”. Misschien „zeven of acht bierjes”, zegt hij tegen de drie strafrechters. Hij was dus „relatief scherp” en kan zich de nacht van 20 op 21 april 2024 nog prima herinneren.

Maar hoe het kan dat de studente, lid van de aan het USC gelieerde Utrechtse vrouwenvereniging UVSV, aangifte tegen hem heeft gedaan van verkrachting? En waar de blauwe plekken op haar armen en benen en de krassen in haar nek vandaan kwamen? Hij weet het niet, zegt hij in de rechtbank in Utrecht. Zijn herinnering is heel anders dan de hare.

Het begon zo feestelijk, met een zogeheten date-diner in het USC-corps-huis waar Daan een kamertje heeft - vlak achter de Maliebaan. De mannelijke bewoners hadden leden van UVSV uitgenodigd voor een avond vol zang en dans. Van tevoren waren de koppeltjes gevormd en de outfits afgestemd. Daan en zijn date gingen als clownsduo Bassie en Adriaan.

De avond voor het diner zagen Daan (toen 18) en de studente elkaar al op de sociëteit in het centrum van Utrecht. Goed kenden ze elkaar niet, maar dat was geen bezwaar. Ze zouden mooi verkleed gaan, spraken ze af, en zich allebei schminken als clowns. Op de sociëteit zoenden ze, waarbij het de studente opviel dat Daan haar ruw bij de keel pakte. Ze maakte er geen punt van.

Een dag later dansten ze samen, met Daans huisgenoten en hun dates. Er werd gegeten, stevig gedronken en

USC-sociëteit Placet hic Requiescere Musis ('Het Behaagt de Muzen hier te Rusten'). FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

opnieuw gezoend, totdat de studente rond middernacht zei dat ze moe was. Haar huis, op zo’n twintig minuten fietsen, vond ze te ver en ze vroeg of ze kon blijven slapen, boven in het stapelbed van Daan.

‘Zin in seks’

Die vond dat prima en terwijl zij met haar kleren aan en haar gezicht naar de muur in bed ging liggen, douchte hij de schmink van zich af. Daarna had Daan, vertelde hij in de rechtbank, „zin in seks”. Hij ging achter de

studente liggen en begon haar te zoenen en te betasten.

Over wat er daarna gebeurde, verschillen de lezingen. Volgens de studente zei ze herhaaldelijk dat ze niet wilde, dat ze moe was, dat ze wilde slapen, dat hij moest stoppen. Maar Daan pakte haar hardhandig vast bij haar nek, polsen en benen. Ze kon geen kant op in de kleine ruimte tussen het stapelbed en het plafond, vertelde ze toen ze een paar weken later aangifte deed. Ook vingerde hij haar hardhandig en probeerde hij dertig

seconden lang tevergeefs met zijn penis bij haar binnen te dringen. „Hou gewoon je bek”, zou hij hebben gezegd, „doe niet zo moeilijk” en „trek me nou af”.

Pas nadat de studente tegen hem zei „ik moet mijn medicijnen innemen, anders ga ik misschien dood”, bedaarde Daan, aldus haar verklaring in het strafdossier. Hij begeleidde haar de trap af, vroeg beneden of zij hem een appje wilde sturen als zij thuis was - en trok de deur dicht.

Daan zelf heeft heel andere herin-

neringen, zegt hij in de rechtbank - terwijl zijn vader achter hem zit. In zijn beleving was hij niet te ruw of opdringerig, ging zij in op zijn avances en hield hij op toen zij dat vroeg. „Ik heb geen moment ‘nee’ of ‘auw’ gehoord”, zegt hij. „Ik heb wel mijn penis tegen haar billen aangedrukt, maar toen ik merkte dat zij niet wilde ben ik gestopt. En toen ze weg wilde gaan heb ik haar naar beneden geholpen.”

De lezing van de studente wordt bevestigd door twee getuigen, aan wie zij diezelfde nacht nog in paniek haar verhaal deed. Ook bevat het dossier foto’s van blauwe plekken op haar arm, dijben en nek, waar Daan geen verklaring voor heeft.

„Hou gewoon je bek”, zou hij hebben gezegd, „doe niet zo moeilijk”

Het is niet zomaar een verkrachtingszaak, dinsdagmiddag in de rechtbank van Utrecht. Het mannencorps USC ligt al een aantal jaar onder vuur vanwege overmatig drankgebruik en grensoverschrijdend gedrag door mannelijke leden, waarbij ouders en reünisten (oud-leden) weg zouden kijken.

De officier van justitie toont zich dinsdag onverbiddelijk. Daan „verdiens straf” omdat hij gemakzuchtig voor eigen gerief ging. En de Utrechtse studentenwereld moet „een duidelijk signaal krijgen dat bij seks wederzijds instemming is vereist”, zegt de officier. Hij eist twintig maanden cel - waarvan zes maanden voorwaardelijk.

Daans advocaat André Seebregts vindt vrijspraak op zijn plaats. Er was alcohol in het spel, het dossier biedt ruimte voor verschillende interpretaties en de studente gaf wisselende signalen af - zegt hij.

De uitspraak staat gepland voor 16 december.

Advertentie

ZO SIMPEL
IS HET NIET

STELLINGA
& SCHINKEL
OVER
ECONOMIE

LESSEN UIT DE NEXPERIA-REL

Weer is een Nederlands bedrijf pion in een schaakspel tussen vijandige wereldmachten. Maarten en Marike bespreken de geo-economie achter het ingrijpen bij de chipproducent en proberen China te begrijpen.

Luister elke donderdag in de gratis NRC Audio-app of andere podcastapps
nrc.nl/zosimpelishetniet
Fotografie Folkert Koelewijn

RUSSISCHE TEGOEDEN

EU wil Oekraïne met 90 miljard euro steunen - en Belgisch veto omzeilen

De Europese Commissie voert de druk op rondom het inzetten van bevroren Russische tegoeden voor Oekraïne.

Anouk Boone
BRUSSEL

Commissievoorzitter Ursula von der Leyen wil de „oorlogskosten voor Rusland vergroten”. Zo hoopt Brussel Moskou uit te nodigen aan de onderhandelingsstafel in het vredesinitiatief voor Oekraïne. Want, zei Von der Leyen woensdag, een dag nadat de Russische president Vladimir Poetin stelde dat de EU geen agenda voor vrede heeft: „Druk is de enige taal waar het Kremlin op reageert.”

Als het aan haar en het college van Eurocommissarissen ligt, trekt Brussel 90 miljard euro uit om Kyiv de komende twee jaar financieel en militair bij te staan. Na weken van intensieve discussies presenteerde de Europese Commissie woensdag haar ideeën over de weg daarnaartoe.

Dat kan via een gezamenlijke Europese lening, waarbij op de kapitaalmarkt wordt geleend met het EU-budget als onderpand. Het vergaarde kapitaal wordt dan als lening aan Kyiv verstrekt. Maar er kan ook een ‘herstelling’ worden ingezet, waarbij de in Europa bevroren Russische tegoeden worden ingezet in Oekraïne. De tegoeden zouden door Kyiv moeten worden terugbetaald op het moment dat Moskou – in een vredesseenario, en als verliezer van de oorlog – begint met herstelbetalingen.

‘Oorlogsdaad’
Het is een route die het Kremlin eerder interpreteerde als een ‘oorlogsdaad’, nadat de Commissie in oktober een plan lanceerde om 140 miljard euro aan Russische tegoeden te gebruiken als onderpand voor een lening aan Oekraïne. Het plan stuitte op fel verzet van België, waar het leeu-

Mensen schuilen in een metrostation in Kyiv tijdens een Russische raket- en droneaanval. FOTO ALINA SMUTKO/REUTERS

wendeel van de in Europa ‘geïmmobiliseerde tegoeden’ zijn geparkeerd bij effectenbewaarhuis Euroclear.

Premier Bart De Wever vreest scherpe repercurssies en financiële claims van Rusland en wijst op de systematische ondermijning van het vertrouwen in het financiële systeem in Europa. Eind oktober blokkeerde hij het omstreden EU-plan tijdens een Europese top in Brussel. Gesprekken met de commissie-Von der Leyen volgden, onder meer over het inbou-

wen van juridische waarborgen, en gedeeld financieel risico voor de lidstaten. In een brief die hij vorige week aan de Commissie stuurde, toont De Wever zich nog altijd faliekant tegen het inzetten van Russische tegoeden. Dinsdag werd ook duidelijk dat de ECB weigert op te treden als bank van lening aan Oekraïne, met de Russische staatsobligaties als onderpand, zo berichtte de *Financial Times*.

België pleit voor een gezamenlijke EU-lening, „een beproefde optie met

voorspelbare parameters”. Maar veel lidstaten – waaronder Duitsland en Nederland – zijn daar weinig happig op. In de Brusselse wandelgangen groeit irritatie over de positie van België. De Duitse bondskanselier Friedrich Merz schaarde zich woensdag in een opiniestuk in de Duitse krant *Frankfurter Allgemeine* openlijk achter het inzetten van de tegoeden.

Het is volgens Merz niet alleen aan Europa om Oekraïne te versterken, het is ook een signaal aan Moskou

„van Europese onafhankelijkheid”, aldus de bondskanselier. „Wij Europeanen bepalen en geven vorm aan wat er op ons continent gebeurt.”

Eurocommissaris Valdis Dombrovskis (Economie) vat het Europese sentiment samen als hij stelt dat de Russische tegoeden staan voor „de omvang van hulp die we nodig hebben, zonder extra druk te leggen op de Europese en nationale begrotingen”.

Gekwalificeerde meerderheid

Als het moet, zet de Europese Commissie België dit keer buitenspel. Waar voor een gezamenlijke EU-lening unanimiteit van de lidstaten nodig is – op voorhand complex met Ruslandminnende lidstaten Hongarije en Slowakije – is voor de herstelling-optie, met inzet van Russische tegoeden, slechts steun nodig van minstens vijftien lidstaten, die samen ten minste 65 procent van de EU-bevolking vertegenwoordigen.

„We hebben het frustrerende gevoel niet gehoord te worden”, aldus Maxime Prévot, de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, begin deze week bij een extra NAVO-top. De zorgen van België worden volgens hem in het laatste Commissievoorstel „gebagatelliseerd”. Europarlementariër Thijs Reuten (GroenLinks-PvdA) kiest, net als Von der Leyen, voor een harde lijn jegens Moskou en pleit voor een herstelling. „Poetin moet voelen dat zijn oorlog een prijs heeft”, aldus Reuten. „Linksom of rechtsom zal de agressor Rusland moeten betalen voor de aangerichte schade.”

Volgens het IMF heeft Oekraïne in 2026 en 2027 ruim 135 miljard euro aan financiële hulp nodig. Brussel wil in het laatste voorstel instaan voor tweederde daarvan, de rest (45 miljard euro) moet komen van andere internationale bondgenoten als de VS, het VK en Canada.

Tijdens de volgende Europese top op 18 en 19 december moet Europa met een antwoord komen en moet de discussie over het al dan niet inzetten van de Russische tegoeden worden beslecht.

De Russische president Vladimir Poetin (derde van rechts) en zijn adviseurs spraken dinsdag vijf uur met de Amerikaanse gezant Steve Witkoff (midden links) en Trumps schoonzoon Jared Kushner. FOTO AP

VREDESPLAN

‘Rusland niet bereid tot concessies’ bij overleg over afgeslankt puntenplan

Terwijl Rusland met oog op economische samenwerking de VS probeert te paaien, schraapt de NAVO geld bijeen voor Oekraïne.

Michel Kerres en Simone Peek
BRUSSEL/AMSTERDAM

Teleurgesteld, maar niet werkelijk verrast. De meeste ministers die woensdagochtend vroeg het NAVO-hoofdkwartier binnenliepen hadden de gesprekken tussen de VS en Rusland over Oekraïne, dinsdagavond in Moskou, op de voet gevolgd, maar niemand was verbaasd dat er na afloop geen enkele vooruitgang te melden was. De Russische president Vladimir Poetin sprak ruim vijf uur met gezanten van de Amerikaanse president Donald Trump, onder wie diens schoonzoon Jared Kushner en Steve Witkoff. Het onderhoud duurde tot na middernacht.

Poetin zou zich volgens leden van het Russische team ‘kritisch’ hebben uitgelaten en goed duidelijk hebben gemaakt wat voor hem breekpunten zijn. Over de precieze inhoud van de bijeenkomst lieten ze weinig los. Op de vraag of vrede door het gesprek dichterbij is gekomen, antwoordde de Russische onderhandelaar Joeri Oesjakov na afloop: vrede raakte in elk geval niet verder weg.

Volgens David van Weel (Buitenlandse Zaken, VVD) liet de lauwe reactie uit Moskou zien waar het probleem zit: „Rusland blijkt nog niet bereid tot concessies”. Zijn Duitse collega Johann Wadephul zei dat Rus-

land nog steeds niet laat zien klaar te zijn voor onderhandelingen over een serieus vredesplan. Poetin „moet een einde maken aan het getier en het bloedvergieten”, zei de Britse minister Yvette Cooper. „We zien dat Poetin niet van koers veranderd is”, zei Margus Tsahkna uit Estland. „Het is overduidelijk dat hij geen vrede wil.”

De Europese bondgenoten werden in de loop van woensdag door de Amerikanen nog niet op de hoogte gebracht van de details van de besprekingen in Moskou. De Oekraïense minister van Buitenlandse Zaken Andrii Sybiha zei in Brussel dat de Amerikaanse onderhandelaars aan Kyiv hebben gemeld dat de gesprekken positief zijn verlopen en dat de besprekingen tussen de VS en Oekraïne voortgezet moeten worden.

Eigen belangen

Na diverse mislukte pogingen om met Rusland tot een akkoord te komen over vrede in Oekraïne, ondernam het Witte Huis in de loop van het jaar opnieuw een poging. Het schuwt niet eigen belangen na te jagen. Een eerste vredesvoorstel van 28 punten las als een Russisch dictaat. Na Europese druk zijn een aantal onderwerpen uit de lijst gehaald, zoals Oekraïens lidmaatschap van EU en NAVO.

Naast het afgeslankte ‘puntenplan’ zouden de Amerikanen nog vier do-

cumenten hebben overhandigd in Moskou. De inhoud wordt geheimgehouden door het Kremlin. Het enige commentaar was: „Ze hebben allemaal betrekking op een vreedzame oplossing voor de crisis in Oekraïne”.

Duidelijk is dat Moskou en Washington over meer onderhandelen dan alleen over de oorlog in Oekraïne. Afgelopen week meldde *The Wall Street Journal* dat onder Europese inlichtingendiensten een papieren versie van een gezamenlijk Russisch-Amerikaans economisch plan circuleert.

“We zien dat Poetin niet van koers is veranderd

Margus Tsahkna Estse minister BuZa

leerde. *NRC* heeft dit niet kunnen inzien. Maar volgens de *WSJ* streven de twee partijen onder meer het delven van zeldzame aardmetalen in het Arctisch gebied na. Ook nu zei Oesjakov dat de onderhandelaars het hadden gehad over de „uitgebreide vooruitzichten voor toekomstige economische samenwerking”.

De Amerikaanse onderhandelaars hadden na Moskou een afspraak met de Oekraïense president Zelensky gepland staan. Die werd afgezegd. De

Russische onderhandelaar zei hierover dat de Amerikanen hadden „beloofd” rechtstreeks naar Washington te gaan om het besprokene met Trump te overleggen.

Veel duiders en kenners blijven twijfelen of Rusland wel werkelijk uit is op een staakt-het-vuren. Het feit dat het Kremlin toestaat dat er over zaken wordt gesproken wordt door sommigen gezien als een bewijs dat het menens is, maar door anderen juist als een slim spelletje om Washington af te leiden. Het vertraagt strafmaatregelen als sancties, en vertraagt steun aan Oekraïne.

„Witkoff spreekt niet voor Oekraïne, hij spreekt voor Donald Trump”, schrijft de Moskouse politoloog Tatiana Stanovaja, die gevestigd is buiten Rusland. „De ontmoeting was nooit een onderhandeling. Het was een weloverwogen, onduidelijk belzinnige presentatie van de Russische voorwaarden.”

Plan B

Intussen werkt Europa verder aan ‘plan B’: Rusland onder druk zetten en Oekraïne ondersteunen. Van Weel: „Niemand gelooft dat Poetin vrijwillig bereid is om te praten of concessies te doen. Wij moeten hem dus naar die tafel dwingen. Dat doen we al door sancties die echt pijn doen.” Als dat, in combinatie met de enorme verliezen die Rusland lijdt op het slagveld,

niet voldoende is, „dan moeten we méér druk zetten”.

Zo sprak de Europese Unie deze week af dat er vanaf eind volgend jaar geen vloeibaar gas meer uit Rusland geïmporteerd mag worden. Ook wordt al wekenlang koortsachtig gezocht naar een manier om bevroren Russische tegoeden, die in België worden beheerd, aan Oekraïne ter beschikking te stellen. Oekraïne heeft dringend geld nodig, maar België vreest Russische repercurssies. Deze woensdag presenteerde de Commissie een voorstel over de omgang met de tientallen miljarden, in de hoop dat er eind deze maand op een EU-top een akkoord over wordt bereikt.

Ook binnen de NAVO wordt permanent gezocht naar geld voor Oekraïne. En dat is schrapen. Met de komst van Donald Trump begin dit jaar droegden de bijdragen uit de VS op. Secretaris-generaal Mark Rutte sprak in de zomer met Trump af dat Europese landen maandelijks voor 1 miljard dollar aan wapens in de VS kunnen kopen ten behoeve van Kyiv. Het gaat daarbij om wapens die alleen in de VS verkrijgbaar zijn, zoals raketten voor Patriot-afweergeschut.

Om dat voor elkaar te krijgen moet Rutte voortdurend „met de pet roeten”, zoals hij het zelf omschreef. Tot nu is het steeds weer niet gelukt om 1 miljard per maand op te halen, het totaal staat nu op ruim 4 miljard.

Advertentie

Actie is geldig
t/m
13 december

Tijdelijk tot
€ 1.500,-
korting

Een nieuwe & veilige badkamer in 1 dag

Wilt u uw badkamer vernieuwen, zodat u er nog jarenlang van kunt genieten? MAX Badkamers plaatst uw nieuwe badkamer in één dag en zorgt ervoor dat deze veilig, comfortabel én mooi is.

Vraag de **gratis brochure** aan op
www.maxbadkamers.nl
of bel 0341 - 78 11 11

Scan de QR-code om de brochure aan te vragen

Uitstekend
★★★★★
★ Trustpilot

* Score November 2025

- Marktleider in Nederland
- Montage in 1 dag
- Uitsluitend Duitse en Nederlandse producten
- Geleverd binnen 4 weken
- Tot 10 jaar garantie
- Eigen monteurs

Juan Orlando Hernández zat nog geen tiende van zijn Amerikaanse celstraf uit. FOTO ANDY BUCHANAN/AFP

M/V/X/ IN HET NIEUWS **JUAN ORLANDO HERNÁNDEZ** EX-PRESIDENT HONDURAS

Rechtse narcopresident krijgt gratie van Trump, linkse wordt bedreigd

Hernández werd veroordeeld omdat hij zo'n 400 ton kilo cocaïne de VS hielp binnensmokkelen. Deze week liet Trump hem vrij.

Bas Blokker
AMSTERDAM

Terwijl de Amerikaanse president Trump drugssmokkel als voorwendsel gebruikt om het regime in Venezuela onder toenemende militaire druk te zetten, heeft hij deze week in eigen land de celdeur opengezet voor een prominente drugs crimineel uit Honduras. Oud-president Juan Orlando Hernández zat in de gevangenis van Hazelton in West-Virginia een celstraf van 45 jaar uit wegens drugs-handel. Hij werd veroordeeld omdat hij circa 400.000 kilo cocaïne de Verenigde Staten hielp binnensmokkelen. „Ik duw de drugs in de neuzen van de *gringos*”, had hij volgens de Amerikaanse justitie gebluft tegen een handlangers.

Wie is deze 'JOH', zoals hij in zijn thuisland bekendstaat, en waarom wilde Trump hem vrijlaten? In 2001 stapte de in de VS tot jurist opgeleide koffiehandelaar, hotel- en media-ondernemer Juan Orlando Hernández (Gracias, 1968) de landelijke politiek in. Hij was namens de conservatieve Nationale Partij (PN) afgevaardigde voor het district Lempira, aan de grens met El Salvador, in het onder meer opnam tegen de

De democratie in Honduras is precair. Militaire regimes en burgerregeringen hebben elkaar in de recente geschiedenis afgewisseld. En dan is er altijd de hand van de machtige nabuur, de Verenigde Staten. Hun invloed op Midden-Amerika in de twintigste eeuw is zo groot geweest, dat de staten daar 'bananenrepublieken' werden genoemd, naar het Amerikaanse bedrijf United Fruit Company, dat een beslissende stem had in alles wat in Honduras, maar ook in El Salvador, Guatemala en Nicaragua gebeurde. Mede als gevolg van die door en door corrupte politieke praktijk gaat het land gebukt onder armoede en criminaliteit.

Staatsgreep

JOH steunde in 2009 een door militairen uitgevoerde en door het Congres goedgekeurde staatsgreep, waarbij de progressieve president Manuelo Zelaya werd afgezet en opgevolgd door de toenmalige voorzitter van het Congres, een partijgenoot van de president. De Amerikaanse regering-Obama steunde die verwijdering van de anti-Amerikaanse Zelaya. In 2010 werd Orlando Hernández zelf parlementsvoorzitter. Enkele jaren later wilde hij meedoen aan de presidentsverkiezingen, waarbij hij het onder meer opnam tegen de vrouw van de eerder afgezette presi-

dent Zelaya. Zijn broer Tony, ook afgevaardigde voor het Lempira-district, werd ná hem parlementsvoorzitter. In 2017 dong JOH opnieuw mee naar het presidentschap, in weerwil van de grondwet die een tweede termijn verbodt - net zoals Trump nu regelmatig flirt met onconstitutionele derde termijn. Zijn speerpunten: ruimte baan voor het bedrijfsleven en inzet van het leger bij de ordehandhaving.

Met de drugsmiljoenen die hij verdiende, verstevigde hij zijn politieke positie

Zijn toch al illegale gooi naar een tweede termijn was omgeven door schandalen. De campagnekassen van zijn partij zouden zijn gevuld met geld dat was verdiend door bedrijven bij massale zorgfraude. Bovendien was op dat moment de naam van broer Tony al gevallen in een New-Yorkse rechtszaal, waar een drugs-smokkelaar hem aanwees als een belangrijke bondgenoot van de kartels in het landsbestuur. In 2018 werd Tony gearresteerd in Miami, een jaar later werd hij veroordeeld - bij de rechtszaak bleek dat de miljoenen

die hij met drugshandel verdiende, deels ten goede waren gekomen aan de Nationale Partij.

Op 14 februari 2022, enkele weken na zijn aftreden als president en het aantreden van Xiomara Castro Zelaya, de vrouw van de in 2009 afgezette president, werd het huis van Orlando Hernández in de hoofdstad Tegucigalpa omsingeld door Hondurese politie en agenten van de Amerikaanse drugspolitie DEA. Een dag later besloot hij zich over te geven.

Sinola-kartel

In de aanklacht van het Amerikaanse openbaar ministerie stond dat JOH van 2004 tot „om of nabij” 2022, dus zo ongeveer gedurende zijn hele politieke carrière, had deelgenomen aan een internationale drugsbende. „Hij werkte samen met enkele van 's werelds meest productieve drugshandelaren om een corrupt en bruut gewelddadig imperium op te bouwen, gebaseerd op de illegale handel in tonnen cocaïne”, aldus de aanklagers. Die drugshandelaren waren vooral de leden van het zogenoemde Sinola-kartel. Met de miljoenen die hij zo verdiende, verstevigde hij zijn positie in de Hondurese politiek.

Van de hem opgelegde celstraf van 540 maanden heeft hij er (inclusief voorarrest) 43 uitgezeten. En toen kondigde president Trump vorige

week aan hem gratie te zullen verlenen - één dag voor de Hondurese presidentsverkiezingen van afgelopen zondag. De kandidaat van Orlando Hernández' partij kreeg daardoor kort voor de stembusgang een electoraal opkoptje van Washington (de uitslag is zo krap, dat deze week nog geen definitieve winnaar is aangewezen).

Op het eerste gezicht een wonderlijke manoeuvre van de Amerikaanse president die trots is op het opblazen van bootjes met veronderstelde drugssmokkelaars uit Venezuela. En die daarbij niet nalaat de Venezolaanse president Maduro een opperdrugshandelaar te noemen, die het zogenoemde Zonnenkartel zou aansturen.

De huidige voorzitter van het Hondurese parlement Luis Redondo, een partijgenoot van de linkse oud-president Castro Zelaya, zei in reactie op de vrijlating van JOH: „Wat heeft het voor nut dat aanklagers in de Verenigde Staten hun leven riskeren in de strijd tegen drugskartels, als uiteindelijk een drugshandelaar die is veroordeeld voor het overspoelen van de Amerikaanse bevolking met cocaïne, wordt vrijgelaten?”

Maar Trump had voor dat laatste een afdoende verklaring: de veroordeling van Orlando Hernández zou resultaat zijn van een oneerlijke rechtsgang onder de regering van Joe Biden.

In de strijd tegen nepnieuws en schadelijke algoritmen wil Macron dat duidelijker wordt welke Franse media journalistieke codes eren.

Floor Bouma

PARIJS

Het media-imperium van de conservatieve Franse miljardair Vincent Bolloré heeft een nieuw doelwit: Emmanuel Macron. In de media die in handen zijn van Bolloré, van de populaire televisiezender CNews tot weekblad *Le Journal du Dimanche*, gaat het normaal gesproken voornamelijk over criminaliteit, de dreiging van islamisme en problemen rondom immigratie. Maar deze week schenken zij bijzonder veel aandacht aan een plan van de Franse president om nep-nieuws tegen te gaan.

Macron wil dat Franse media worden voorzien van 'labels'. De president maakt zich zorgen over de verspreiding van nepnieuws en de negatieve invloed die algoritmes kunnen hebben op de journalistiek en de ver-

Macron op bezoek bij *La Voix du Nord* FOTO FRANCOIS LO PRESTI/ANP/EPA

tussen platforms en sites die geld verdienen met gepersonaliseerde advertenties, en echte nieuwsplatforms en -sites", aldus de president op bezoek bij de lokale krant *La Voix du Nord*. Hij benadrukte dat het label gecreëerd moet worden door mediaprofessionals, die het beste kunnen inschatten of een medium of site werkt „in overeenstemming met de deontologie" van de journalistiek. „Het is niet de staat die moet controleren (...), want dan zouden we een dictatuur worden."

Clan-Bolloré

De clan-Bolloré reageerde als door een wesp gestoken. De immer ophef zoekende polemist Pascal Praud, het gezicht van CNews, sprak op televisie van een „autoritaire verleiding van een president die ontevreden is met de berichtgeving in de media en die een verhaal wil opleggen”. Hij raadde Macron aan het nieuwe systeem 'Prauda' te noemen - naar de krant van de Russische Communistische Partij in de Sovjet-tijd. Zondag verscheen het portret van Macron op de voorpagina van *Le Journal du Dimanche* onder de kop „richting een controle op informatie”

De conservatieve mediamakers krijgen steun vanuit de Franse politiek. De leider van de conservatieve partij Les Républicains (LR), Bruno Retailleau, tot voor kort minister van Binnenlandse Zaken onder Macron, zei dat „Frankrijk geen ministerie van Waarheid” nodig heeft. Hij startte een petitie genaamd 'Ja tegen vrijheid, nee tegen labeling'. Ook Eric Ciotti, de voormalige leider van LR die inmiddels een eigen radicaal-rechts partij heeft, spreekt zich uit tegen het plan. Hierbij speelt mee dat de politiek zich in aanloop naar de lokale verkiezingen van 2026 en de presidentsverkiezingen van 2027 graag distantiëren van de impopulaire Macron.

De president zegt dat zijn plan, zo- als vaker, verkeerd is begrepen. In re- actie op de beschuldigingen heeft het Élysée op X een video gedeeld waarin de uitspraken van Praud en Retailleau worden afgedaan als nepnieuws, en worden de beelden getoond waarop te zien is dat Macron daadwerkelijk de voorste rij bij zijn bezoek aan *La Voix du Nord*. Het Élysée schrijft erbij: „Pravda? Ministerie van Waarheid? Wanneer praten over het bestrijden van desinformatie, leidt tot desinfor- matie...”

DRIE ARGUMENTEN TEGEN PFAS **RECHTSZAAK**

Een collectief van milieuorganisaties daagt de staat voor zijn rol bij grootschalige PFAS-vervuiling.

Steven Frölke

DEN HAAG

W ordt PFAS straks een probleem, is PFAS een probleem van nu, of was het al jaren een probleem dat almaar erger wordt? Deze vragen zijn aan de orde in een rechtszaak tegen de Nederlandse staat die 's lands vier grootste milieufederaties en Stichting Gezond Water hebben aangespannen. Ze verwijten de overheid jarenlange nalatigheid in de bestrijding van milieu- en gezondheidsschade door PFAS. Bij de Haagse rechtbank was dinsdag de inhoudelijke behandeling.

Dat maatregelen nodig zijn tegen PFAS, een groep van tienduizend chemische stoffen, is evident. Ze kunnen schade aan het immuunsysteem of kanker veroorzaken en zijn overal terug te vinden, van Antarctica tot aan het ISS-ruimtestation. Uitgezonderd de diepzee vind je geen waterdruppel zonder PFAS. Nederlanders blijken meer van de stoffen in hun bloed te hebben dan volgens de Europese voedselautoriteit EFSA veilig is.

A wide-angle photograph of a large industrial complex, possibly a refinery or chemical plant, captured at night. The facility is densely packed with various structures, including tall distillation columns, storage tanks, and piping, all of which are brightly lit with warm yellow and orange lights. The lights create a strong contrast against the deep blue night sky. In the foreground, a body of water, likely a river or a large storage tank, reflects the intense light from the facility, creating a shimmering, golden path across the dark water. The overall scene conveys a sense of continuous industrial activity and energy production.

Chemiebedrijf Chemours in Dordrecht, een groot producent van PFAS. FOTO AURELIEN GOUBAU/HANS LUCAS

Voor beleid heeft de politiek bovendien „ruime beoordelingsvrijheid”.

Wanneer moet de Nederlandse staat dan verantwoordelijkheid nemen om vervuiling tegen te gaan? Het antwoord op die vraag heeft grote politieke consequenties. In de Haagse rechtbank liepen dinsdag drie interpretaties van PFAS-problematiek door elkaar.

1 PFAS was allang een probleem en moest eerder bestreden worden

Had de huidige vervuiling voorko-

men kunnen worden, en is de staat dus nalatig geweest? Dat blijkt volgens milieuorganisaties onder meer uit verleende vergunningen voor PFAS-lozing in de Westerschelde of het riool bij Helmond. Nationale maatregelen hadden plaatselijke vervuiling kunnen beperken. Nederlanders hebben hoge gehalten PFAS in hun bloed, zo blijkt volgens de milieuorganisaties uit diverse onderzoeken. „Veel malen hoger dan de Belgen en Duitsers.“

Op basis van een verklaring die twee Amsterdamse hoogleraren, Jacob de Boer (milieuchemie en toxicologie, VU) en Pim de Voogt (milieuchemie, UvA), opstelden voor de aanklagers had de staat vanaf 2008, en zeker 2018, de schadelijkheid van PFAS moeten kennen.

„Vanaf dat moment moet de teller gaan lopen”, zei advocaat Geert-Jan Knoops, die optreedt namens de milieuorganisaties, eerder tegen *NRC*. Hij sprak de hoop uit op „een baanbrekende uitspraak” die „medebepalend gaat worden voor de politieke richting van het PFAS-beleid”. Verwijzend naar het oordeel in een door Urgenda aangespannen procedure waarin de Raad van State de overheid verplichtte broeikasgassen te verminderen: „Je kunt zeggen dat dit een soort ‘Urgenda 2’-zaak is.”

2 | PFAS is nu een onacceptabel probleem dat bestreden moet worden

gram PFAS per liter. Terwijl de eerste meting al boven de norm van 6,9 microgram was." Hij liet zijn bloed nakijken uit zorg na een gemeentelijk advies niet meer uit zijn moestuin te eten, wat hij jarenlang wel had gedaan.

Dat Nederlanders inmiddels zoveel PFAS binnenkrijgen dat gezondheidsschade mogelijk is, kan de staat niet ontkennen. Dat is duidelijk sinds 2020, toen milieu- en gezondheidsinstituut RIVM Europese PFAS-normen overnam. Op grond daarvan berekende het dat alle Nederlanders te veel PFAS via voedsel en water binnenkrijgen. Ook werd duidelijk dat bewoners in extra vervuilde gebieden en bijvoorbeeld hobbykijphouders meer risico lopen.

Onderzoekscollectief *Forever Pollution* bracht afgelopen jaren PFAS-vervuiling in binnen- en buitenland in kaart - en die liegt er niet om. Op 23.000 plaatsen zijn verhoogde concentraties gevonden, op nog eens 21.500 plekken is vervuiling waarschijnlijk. Nederland en België vallen op als Europese PFAS-kampioenen. Moet je die bestaande vervuiling

nu ook opruimen? De milieuoorganisaties vinden van wel, en eisen dat de Nederlandse wateren, bodem en grondwater binnen de Europese veiligheidsnorm worden gebracht. De paradox is dat juist de enorme schaal van de vervuiling kan worden gebruikt als een argument tegen sanering. Er zijn te veel vervuilde gebieden, stelt de landadvocaat: „Dat komt neer op elke plek in Nederland.“ En sanering zou ook nog eens gepaard gaan met „grote broeikasemissies en andere negatieve effecten op het milieu en lokale gemeenschappen“.

3 | Grotere PFAS-schade moet voorkomen worden

„Alleen door [PFAS] in één klap te verbieden, kunnen we de vervuiling een halt toeroepen”, zei staatssecretaris Vivianne Heijnen (Infrastructuur en Waterstaat, CDA) in februari 2023. Nederland is sindsdien binnen de EU aanjager van een verbod van alle soorten PFAS ineens, zonder al die duizenden stoffes uitvoerig apart te onderzoeken. Dat restrictieproces loopt nog.

De landsadvocaat verwees dinsdag enkele keren naar dit belangrijkste wapenfeit van de staat tegen PFAS. Het plan stoelt op de idee dat deze 'forever chemicals' onverwoestbaar zijn, en alleen daarom al een groot probleem vormen, ongeacht hun giftigheid. Want het risico bestaat dat er vroeg of laat weer een nieuwe ontdekking die giftig blijkt

Een 'bronaanpak' door de productie van PFAS volledig te staken, "moet de cyclus doorbreken", bevestigde Brans. "Een zorgzwerkende stof telkens vervangen door een andere zorgzwerkende stof, is dwielen met de kraan open."

Liever een integrale oplossing dus dan half werk, stelde de landsadvocaat - en dat werkt door in het staande overheidsbeleid. "De staat zet in op het verminderen van PFAS in het milieu, op het beperken van menselijke blootstelling aan PFAS en het vergroten van kennis over de totale groep verbindingen."

Of dat de rechter overtuigt, moet op 11 februari blijken. Dan doet de rechtbank uitspraak. Knoop's verwees dinsdag naar Urgenda, om aan te geven hoe zwaar de plicht weegt voor de staat. „Een schone, gezonde en veilige leefomgeving is een mensenrecht.”

Advertentie

Exclusieve kist bekroonde wijnen

Italië op zijn best

Geniet deze feestdagen van de Montedidio Collection, een exclusieve selectie bekroonde Zuid-Italiaanse wijnen van topwijnmaker Mario Ercolino, bekend van Feudo San Gregorio. Met Montedidio realiseerde hij zijn droom: wijnen maken die de rijkdom van Zuid-Italië laten schitteren.

> 2021 Montedidio
“Collection” **Amor**
Lazio Syrah IGT

> 2021 Montedidio
“Collection” **Stuni**
Merlot Puglia IGT

> 2021 Montedidio
“Collection” **San Domino**
Primitivo Puglia IGT

> 2023 Montedidio
“Collection” **Ponti**
Chardonnay Puglia IGT

> 2021 Montedidio
“Collection” **Quattro**
Gradi Sud Toscana IGP

> 2022 Montedidio
“Collection” **Positano**
Campania Bianco IGP

Onze wijnen worden gratis thuisbezorgd vanaf €50

*minimale afname: 6 flessen, geldig tot en met 6 januari 2026, zolang de voorraad strekt en onder voorbehoud van eventuele druk- of zetfouten. Bekijk ons volledige wijnaanbod op nrcwebwinkel.nl/wijn

NIX18
nrc webwinkel >

Advertentie

SRC
Laat je al ruim
40 jaar méér zien

**Ga cultuur snuiven
in prachtig Italië**

Groepsreizen | autovakanties | fly drives

Boek uw
vakantie naar
Italië
→

SRC-reizen.nl

★ Trustpilot 4.6

ANVR SGR

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

ALM Manager Finance

Company | Nexent Bank specializes in corporate banking, trade and commodity finance, and online retail banking. They serve small and mid-sized businesses and individuals seeking to manage their finances and reach their savings goals. Function | Lead the ALM team to safeguard net interest income and capital. Manage liquidity, IRRBB, and CSRBB risks, align ALM strategy with regulations, and advise ALCO on hedging and funding plans. Drive reporting accuracy and strengthen balance sheet strategy. Make impact at the heart of risk management! Join Nexent Bank.

Amsterdam Financial Services Wo Bachelor
+5 years Excellent remunerations

Contact person YER:

Joris Jansen, +31 6 575 309 28

Accountmanager

Bedrijf | Bij Esprit ICT werk je aan technologie die levens redt. Zij leveren innovatieve persoonsbeveiliging en alarmering voor kritieke omgevingen in zorg, industrie en overheid. Met een informeel team van 45 collega's en een sterke marktpositie maken ze dagelijks impact. Functie | Je bent hét aanspreekpunt voor klanten. Je vertaalt veiligheidsvragen naar slimme oplossingen, bouwt relaties op en genereert new business in kritieke sectoren. Je werkt nauw samen met engineers, projectmanagers en technologiepartners om maatwerkoplossingen aan te bieden.

Breda/hybride IT Hbo
+5 jaar Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Julian Smits, +31 6 512 433 23

(Aankomend) Partner | Pensioenexpert

Bedrijf | KWPS is een top nichekantoor dat adviseert over pensioen, arbeidsvoorwaarden en complexe verzekeringsoplossingen. Met een team van ervaren fiscalisten, juristen en economen bieden ze diepgaande kennis en een praktische aanpak, zodat cliënten altijd "in control" zijn. Functie | Ben jij een ondernemende pensioenexpert met visie, communicatieve kracht en een sterk netwerk? Bij KWPS bouw je aan je eigen cliëntenportefeuille, werk je aan complexe vraagstukken en groei je mee als partner in een hecht, multidisciplinair team.

Amsterdam Consultancy Wo Master
+7 jaar € 75.000 - € 135.000/jaar

Contactpersoon YER:

Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

Senior Consultant Werving & Selectie

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelingsbureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. Functie | Als Senior Consultant Werving & Selectie bij YER ben jij de essentiële schakel tussen opdrachtgever en kandidaat. Je adviseert organisaties, begeleidt professionals in hun loopbaan en zorgt voor de perfecte match. Acquisitie, talentbemiddeling en ondernemerschap zijn voor jou vanzelfsprekend en geven je energie. Je werkt intensief samen met ervaren collega's en krijgt de ruimte om je eigen succes te bouwen.

Landelijk Consultancy Hbo
3-5 jaar € 70.000 - € 150.000 OTE

Contactpersoon YER:

Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

BEN TIGGELAAR — MOOI WERK

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over persoonlijk leiderschap, werk en management.

Soms ben ik best tevreden als ik in de spiegel kijk. Maar op aardig wat dagen zeg ik tegen mezelf dat het gaat om het innerlijk. Dat laatste hielp me niet veel bij de research voor deze column. Psychologisch onderzoek laat zien dat ons uiterlijk én de manier waarop we dat zelf beoordelen behoorlijk wat invloed hebben. Op onze loopbaan, op ons inkomen en ook - best pijnlijk - op de manier waarop we naar anderen kijken.

Mooi zijn maakt succesvol

In onze maatschappij helpt het als je er goed uitziet. Knappe mensen doen gemiddeld aantrekkelijker werk tegen een gemiddeld mooier salaris. *Pretty privilege* wordt dat wel genoemd. Of *beauty premium*. Mannen profiteren iets meer van dit mechanisme dan vrouwen, want volgens sommige onderzoeken kun je als vrouw ook te mooi worden gevonden voor beroepen die we typisch mannelijk vinden.

Hoe werkt dat verband tussen mooi zijn, carrière en geld? Arbeids- en organisatiepsycholoog Timothy Judge en collega's analyseerden dit een aantal jaren geleden. Volgens hen verloopt het

effect vooral via onderwijs en zelfbeeld.

Eerst onderwijs. Wie er volgens de geldende schoonheidsidealen beter uitziet, wordt volgens de onderzoekers voorgetrokken op school. Leerkrachten zien mooie kinderen als competent, zelfs wanneer ze precies dezelfde cijfers halen als hun klasgenoten. Ook krijgen ze meer aandacht en hulp, waardoor ze meer plezier krijgen in het leren. En dat leidt tot meer kans op een goede opleiding en een hoog inkomen.

En dan zelfbeeld. Wie er mooi uitziet, krijgt van jongs af aan meer bevestiging van andere mensen. Daardoor ga je ook positiever kijken naar jezelf. Een positievere *core self evaluation* heet dat in de psychologie. Mooie mensen hebben daardoor een sterker gevoel van controle over hun leven, ervaren meer zelfvertrouwen en treden makkelijker op de voorgrond. En dat vergroot de kans op een goed inkomen.

Als anderen je mooi vinden

Het helpt wanneer anderen je aantrekkelijk vinden. Mooie mensen horen ook in mooie beroepen, vinden we. Recent onderzoek van de Finse sociologe Outi Sarpila laat bijvoorbeeld zien dat we knappe mannen en vrouwen meer vinden passen in beroepen met een hoge status. Uit dit onderzoek kwamen geen nadelen voor vrouwen naar voren.

Maar ons oordeel over knappe mensen is niet altijd positief. Psycholoog Alice Eagly en collega's lichtten 76 verschillende studies door en zetten de stereotyperingen op een rij.

Eerst de positieve vooroordelen. We dichten knappe mensen vooral meer sociale vaardigheid toe dan anderen. Volgens de onderzoekers komt dat niet alleen door onze eigen ideeën, maar ook door de rol die mooie mensen meestal spelen in reclame, series en films.

Maar we zijn ook geneigd om knappe mensen iets meer te kwalificeren als ijdel, zelfingenomen en onbescheiden. Knap van buiten, maar niet wat minder fraai aan de binnenkant dan de rest van de bevolking. Volgens de onderzoekers komt dat onder meer omdat we graag geloven dat elk voordeel ook een nadeel heeft.

Goed om te weten: deze stereotyperingen gelden voor onze beoordeling van zowel mannen als vrouwen. En ze spelen vooral een rol bij de eerste indruk die we van mensen opdoen. Naarmate we iemand beter kennen, wordt ons beeld genuanceerder.

Als je jezelf mooi vindt

Als je positief oordeelt over je eigen uiterlijk, kijk je niet alleen anders naar jezelf, maar ook anders - minder solidair - naar de wereld om je heen. Een paar interessante bevindingen.

Recent onderzoek van Lynn Tan en collega's laat zien dat mensen die hun eigen uiterlijk ho-

ger waarderen, zichzelf ook een hogere sociale status toedichten. Preciezer geformuleerd: ze geloven dat ze meer prestige hebben, meer sociaal aanzien genieten en hoger staan in de sociale hiërarchie.

Hoe werkt dat? Wie zichzelf aantrekkelijk vindt, denkt in de regel ook dat anderen hem leuker vinden, aldus de onderzoekers.

Eerder onderzoek van Fei Teng en collega's laat zien dat wie zich zichzelf knap vindt, doorgaans ook denkt meer rechten te hebben. In laboratoriumexperimenten moesten studenten geld verdelen tussen zichzelf en iemand anders. Ze mochten daarbij zelf aangeven welk bedrag zij zouden willen. Hoe aantrekkelijker een student zichzelf vond, des te meer geld hield hij zelf.

Nog iets minder fraai is wat Peter Belmi en Margaret Neale vonden in hun onderzoek: wie zichzelf knapper vindt, heeft minder moeite met hiërarchie en ongelijkheid. Ook bleek dat deze proefpersonen sociale achterstand van andere mensen meer dan gemiddeld wijten aan individuele tekortkomingen. Desgevraagd waren ze ook minder bereid om geld te doneren voor sociale gelijkheid.

Praktisch

Eigenlijk best absurd. Wie volgens de heersende maatschappelijke opvattingen als aantrekkelijk geldt, krijgt mooiere kansen in zijn werk. En als je jezelf dan ook nog eens behoorlijk bekoorlijk vindt, dan heb je bovendien geen moeite met die privileges.

Er is één lichtpuntje. Dat laatste - je waargenomen eigen aantrekkelijkheid - is iets wat je vrij eenvoudig kunt beïnvloeden. In de studie van Tan en haar collega's werd aan willekeurige proefpersonen gevraagd een situatie te beschrijven waarin ze zich bovengemiddeld aantrekkelijk hadden gevoeld. Deze interventie bleek voldoende om een merkbaar verschil te creëren in hun zelfvertrouwen.

Misschien is het leuk dat de komende weken eens uit te proberen. Om - in elk geval in je eigen ogen - woest aantrekkelijk naar een functioneringsgesprek te gaan. Of een salarisonderhandeling. Of de eindejaarsborrel. En de sollicitatie op een baan bij een ander bedrijf die daar dan wellicht op volgt.

Het Pretty Privilege

Overleden

“Maar ik ben nog niet klaar!”

Na een kleurrijk, bewogen en inspirerend leven is overleden onze lieve en eigenzinnige vader, schoonvader en opa

dr. Michel (M.H.M.) van Hulten

Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Officier in de Orde van Oranje-Nassau
Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat
in het roemruchte kabinet-Den Uyl
Voormalig lid van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal

* Batavia, 9 maart 1930 † Meer&Deel (Eindhoven), 1 december 2025

Echtgenoot van Els van Hulten-Delfgaauw († 2019), die hij ontzettend miste.
(Schoon)vader van Michiel en Catherine, Wouter, Saskia en Wouter, Like en Paul.
Trotse opa van Stella, Mathilde, Sebastiaan, Eloïse en Oscar.

Hij was vooral erg nieuwsgierig naar de wereld om hem heen. Een principieel politicus, pleitbezorger voor integriteit in het openbaar bestuur, en onvermoeibaar voorvechter van gratis openbaar vervoer. Zijn kennis en ervaring zette hij in voor een betere wereld.

We zullen hem missen. Het afscheid vindt plaats in besloten kring.

Online condoleren: bobbiefnns.com/condoleance/michel-van-hulten

Correspondentieadres: Dijkhoeve 4, 3832 KD Leusden.

Met medeleven hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Michel van Hulten

Van Hulten was van 1973 tot eind 1977 staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat.

Als staatssecretaris had hij een brede portefeuille, variërend van de post- en telecommunicatie, het vervoer over weg, water en spoor, de binnenvaart tot de zeescheepvaart.
Hij heeft een belangrijke rol gespeeld in het reguleren van de rij- en rusttijden van vrachtwagenchauffeurs. Ook was hij verantwoordelijk voor het verplaatsen van grote delen van het hoofdkantoor van de PTT van Den Haag naar Groningen.
Hij stond bekend als een gedreven, idealistische bewindspersoon, met een zeer brede belangstelling.

Wij wensen zijn familie veel sterkte toe.

Namens het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Na een actief en veelzijdig leven hebben wij tot ons groot verdriet onverwacht afscheid moeten nemen van mijn lieve man, mijn inspirerende (schoon)vader en onze oudste broer en zwager.

mr. drs. Herman Dirk van der Schaar Herman

Nieuwer-Amstel 14 augustus 1946 Barcelona 28 november 2025

Lourdes Gimenez Cots
Alexandra en André

Hansje en Fred
Jan en Annette
Karel en Pamela

Correspondentieadres:
Albrecht Dürerstraat 41hs.
1077 LX Amsterdam0
mlgimenezcots@hotmail.com

Tot ons grote verdriet is onze financieel directeur en geliefde collega Eric overleden.

Eric van Rooijen

16 oktober 1970 - 30 november 2025

Meer dan 25 jaar was Eric de financiële steun en toeverlaat van KCAP en voor velen van ons ook een vriend. We wensen zijn familie en vrienden alle sterkte toe.

Partners en collega's
KCAP

Met verdriet, maar met grote waardering voor zijn levenswerk, nemen wij afscheid van:

Giovanni van Eijl

9 december 1943 - 30 november 2025

Oprichter van **Amrâth Hôtels & Restaurants** en vooraanstaand vastgoedondernemer, bekend om zijn liefde voor monumentaal erfgoed en zijn nuchtere, vasthoudende ondernemerschap.

Zijn hart voor hospitality, zijn oog voor detail en zijn vermogen om ieder moment te vergezellen van een anekdote of geveugelde uitspraak maakten hem tot een unieke persoonlijkheid voor zijn medewerkers en zakenrelaties.

Hij laat een bijzondere nalatenschap achter in de vele monumenten die hij tot nieuw leven bracht en in de hotelgroep met haar medewerkers, die hij met toewijding en hard werken heeft gevormd.

In dankbare herinnering zullen wij zijn levenswerk voortzetten.

Amrâth Hôtels & Restaurants
Raad van Commissarissen
Directie en medewerkers

Bedroefd heeft het ministerie van Algemene Zaken kennis genomen van het overlijden van

Michel van Hulten

Oud-staatssecretaris van
Verkeer en Waterstaat

Michel van Hulten blijft in onze herinnering als een bevolgen politicus die zijn idealen nooit verloochende, ook niet als het moeilijk werd- juist niet als het moeilijk werd. Vanuit diepgewortelde overtuigingen zette hij zich elke dag in om te bouwen aan een eerlijke wereld.

Wij wensen zijn familie en vrienden veel sterkte bij het verwerken van dit verlies.

Dick Schoof, minister-president,
minister van Algemene Zaken

Gert-Jan Buitendijk, secretaris-generaal van
het ministerie van Algemene Zaken

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

Alleen de wetenschap zelf kan voorkomen dat

academische vrijheid politiek wordt gekaapt

FOTO GETTY IMAGES

Zoals in Nederland een scheiding tussen kerk en staat bestaat, zo moet er ook een radicale scheiding tussen wetenschap en politiek zijn, betoogt *Eppo Bruins*.

De zorg over academische vrijheid is toenomen sinds in 2024 een rechtse regering aantrad. Dat begrijp ik. Ik heb van nabij meegemaakt dat er politici en partijen zijn die een ongezouten mening hebben over bepaalde wetenschappen, en die vinden dat de politiek zich daarmee moet bemoeien. Ik heb altijd geweigerd daarin mee te gaan.

Er zijn wetenschappers die ook zorgen hebben over de beperking van academische vrijheid van binnenuit. Niet iedereen herkent die zorg, maar er zijn wetenschappers die hun mening en bevindingen niet hardop ventileren omdat ze weten dat de conclusies gevoelig liggen binnen de academische gemeenschap. Toen toenmalig Tweede Kamerleden Karin Straus en Pieter Duisenberg deze vorm van mogelijke zelfcensuur in 2017 voor het eerst via een motie politiek aan de kaak stelden, ontstond grote verontwaardiging in de academie. De KNAW reageerde in een rapport resoluut: „Er zijn geen signalen dat er in de wetenschap in Nederland structureel sprake is van zelfcensuur en beperking van diversiteit aan perspectieven.”

Met de reactie van de KNAW werd de aangeslingerde discussie gesust. Toen in 2021 VVD-Kamerlid Hatte van der Woude opnieuw een dergelijke motie indiende, moest de minister zelfs teruggeroepen worden om de aangenomen motie uit te voeren. Uiteindelijk is er een extern onderzoeksbureau aan te pas gekomen om het onderzoek uit te voeren.

De conclusie van een extern rapport in 2023 was dat er „aanzienlijke minderheden” onderzoekers, docenten en studenten zijn die zich beperkt voelen in woord en gedrag. Na alle verontwaardiging en vertraging op het onderwerp, zou je denken dat dit rapport insloeg als een bom. Maar het heeft verbazingwekkend weinig aandacht gekregen en lijkt in de vergetelheid te zijn geraakt.

Pas in 2025, na het aantreden van het kabinet-Schoof, kwam de KNAW met de boodschap dat de academische vrijheid in Nederland onder druk staat. Maar niet vanwege de door onderzoekers, docenten en studenten ervaren beperkingen. Nee, de druk zou vooral het gevolg zijn van bezuinigingen, intimidatie en nieuwe wetsvoorstellen. Dit rapport waarschuwt wederom voor druk van buitenaf, niet van binnenuit. Nog steeds lijkt de KNAW dat verschil niet te herkennen.

De recente oproep van het KNAW-bestuur om Israëlische wetenschappers te weren uit Europese samenwerkingsprojecten lijkt iets wakker te hebben geschud. Deze oproep, waarmee de KNAW bewust een politieke discussie de wetenschap intrekt, heeft ertoe geleid dat meerdere wetenschappers binnen hun universiteit en via sociale media de moed hebben gevat om naar voren te stappen en te verklaren dat ze zich al een tijd beperkt voelen in hun uitingen door

groepsdruk van binnenuit: een afwijken-de mening is niet bon ton.

Het is goed dat dit gepolariseerde onderwerp eraan bijdraagt dat de „aanzienlijke minderheden”, zoals ze werden genoemd in het onderzoeksrapport van 2023, nu vocaal lijken te worden. Naast het al dan niet samenwerken met bepaalde landen, kan het gaan om gevoelige maatschappelijke onderwerpen zoals onderzoek naar transgenderzorg bij minderjarigen of de effecten van migratie. Wellicht kan dit dan de start inluiden van het gesprek dat Straus, Duisenberg en Van der Woude in 2017 en 2021 probeerden te openen: zijn wetenschappers écht vrij zich te uiten, vrij om te onderzoeken wat ze willen en met wie ze dat willen?

De enige manier om te voorkomen dat wetenschap een speelbal van de politiek wordt, is door te garanderen dat de wetenschap van binnenuit ruimte geeft aan alle inzichten, meningen, onderwerpen en samenwerkingen om te komen tot robuuste kennis. Alleen als de wetenschap zelf vrij is van politiek, kan de aanval van de politiek op de academische vrijheid worden afgeslagen.

Ik pleit daarom voor een radicale academische vrijheid. Zoals in Nederland een scheiding tussen kerk en staat bestaat, zo moet er ook een radicale scheiding tussen wetenschap en politiek zijn. De robuuste wetenschappelijke methode laat geen ruimte voor politiek activisme. Een persoonlijke mening of voorkeur mag best invloed hebben op het gekozen

onderwerp van onderzoek, op de woordkeuze bij publicatie, of op welke resultaten je de nadruk wilt leggen. Maar daar waar persoonlijke kleuring wordt toegevoegd, hoort deze dan ook deel uit te maken van het wetenschappelijk discours. En kritiek daarop van andersdenkenden is gerechtvaardigd, zelfs nodig.

Moet academische vrijheid wettelijk beter geborgd worden? Naar mijn mening niet. Academische vrijheid is vastgelegd in de Nederlandse wet en in het Handvest van de EU. In beide staat niet omschreven wat academische vrijheid is – en laat dat vooral zo. Want bij een politieke discussie daarover dreigt de academische vrijheid gekaapt te worden, omdat er partijen zijn die daarbij baat denken te hebben. Daarmee zou academische vrijheid pas echt in gevaar komen. Alleen de wetenschap zelf kan voorkomen dat academische vrijheid politiek wordt gekaapt, door te werken aan de vrijheid van binnenuit: geef aan alle geluiden en opvattingen de ruimte, zonder beperking. Strijd met woorden en argumenten en schud elkaar daarna collegiaal de hand. Dat is hoe wetenschap werkt.

Eppo Bruins was namens NSC minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kabinet-Schoof.

Commentaar

FORMATIE

D66 en CDA laten zien: politiek is ook weer niet zó moeilijk

Het politieke midden heeft het initiatief terug. Dat is de korte conclusie van het document, de ‘uitgestoken hand’, die de formerende partijen D66 en CDA dinsdag gezamenlijk presenteerden. Het zeventien pagina’s tellende document is geen *mission statement*, vol grote woorden en weinig actie. Gelukkig maar, daar hebben de meeste kiezers na jaren stilstand even weinig behoefte aan. Het is een opmerkelijk gedetailleerde uitwerking van de richting die de twee partijen op willen. Een eerste les: politiek is ook weer niet zó moeilijk. Twee partijen die echt willen, kunnen samen echt vrij eenvoudig tot grote compromissen komen. Te vaak wordt de politieke stilstand van de afgelopen jaren uitgelegd als een natuurverschijnsel, het hoort er nu eenmaal bij. Maar D66 en het CDA, én informateur Sybrand Buma, verdienen waardering voor hun pragmatische aanpak, waarbij beide partijen punten hebben ingeleverd, maar ook veel hebben binnengehaald. De gekozen route om eerst gezamenlijk naar overeenstemming te zoeken op vijf belangrijke terreinen, op advies van voormalig verkenner Wouter Koolmees, betaalt zich uit.

Of het document goed genoeg is, is uiteindelijk een kwestie van politieke voorkeur. Maar er ligt tenminste iets, en dat is op zichzelf al een prestatie. Hiermee kan de formatie verder, en Buma kan bepalen welke partij zich hierbij aan zal sluiten. Er is een grote kans dat dat de VVD wordt. Na de val van het vierde kabinet-Rutte in de zomer van 2023 is Den Haag zo goed als stilgevallen. Dat kan niet langer zo. Over het algemeen doen de oplossingen voor de vijf politieke uitdagingen (wonen, stikstof, economie, veiligheid en migratie) denken aan die van de laatste twee kabinetten-Rutte, waar D66 en het CDA ook aan deelnamen. De partijen willen dat Nederland de

stikstofdoelen gaat halen, zodat de beoerdelde staat van de natuur kan verbeteren en er weer gebouwd kan worden. Te lang is dit probleem genegeerd, met alle gevolgen van dien.

Er zijn plannen voor restrictief migratiebeleid, maar binnen de internationale rechtsorde

Ook op andere thema’s laten de partijen tenminste zien dat ze vooruitgang willen. Ze willen de verslechterde internationale positie van Nederland verbeteren, en doen daar concrete voorstellen toe, zoals weer investeren in ontwikkelingssamenwerking en diplomatie. Ze zijn bereid de hypotheekrenteaftrek (voorzichtig) af te bouwen en het rekeningrijden in te voeren. Op het gebied van migratie zijn er plannen voor restrictief beleid, maar wel binnen de grenzen van de internationale rechtsorde. Onduidelijk is de financiële kant. D66 en CDA lijken van plan fors te gaan bezuinigen in de zorg, maar hoe ingrijpend die plannen zijn, moet nog blijken.

Meer dan een opsomming van beleidsvoorstellen is het document een signaal. Het wordt tijd dat Den Haag weer normaal gaat doen, is de subtekst. Die boodschap is toe te juichen. Maar de weg er naartoe is niet per se die van ‘pacificatie’, zoals Henri Bontenbal (CDA) de samenwerking dinsdag noemde. In politiek mag het meningsverschil bestaan, en de beste oplossingen liggen niet altijd in het midden. Fatsoenlijke omgangsvormen zijn belangrijk, maar geen doel op zich. Bij grote thema’s is groot denken soms nodig. En het startdocument laat dit grote denken soms wel zien (wonen, internationale samenwerking) en soms te weinig (klimaat, stikstof). Laat de Haagse politiek snel breken met de afgelopen twee jaar van extreme ontsporing. Maar laat diezelfde politiek ook op haar hoede wezen voor die andere bedreiging: gezapigheid.

ILLUSTRATIE: HAO

Hoe een mini-kabinet het hoger onderwijs sloopt

Dit demissionair kabinet voert ingrijpende onderwijsbezuinigingen door, zonder benodigd mandaat. Dat moet stoppen, vinden *Rens Bod*, *Remco Breuker* en *Ingrid Robeyns*.

Het is een democratische absurditeit die we in Nederland ondertussen bijna normaal zijn gaan vinden: een demissionaire regering die nauwelijks een zesde van de Tweede Kamer vertegenwoordigt, maar die wel doorgaat met het nemen van beslissingen die diep ingrijpen in de toekomst van ons land. De situatie is inmiddels ronduit schadelijk. In het bijzonder voor het hoger onderwijs, waar de dramatische gevolgen nu al zichtbaar zijn.

Het meest pijnlijke voorbeeld is het beleid van OCW-minister Gouke Moes (BBB), een bewindspersoon van een snipperpartij die bij lange na geen meerderheid meer heeft voor de rigoureuze bezuinigingen die hij momenteel doorvoert. Toch zet de minister zonder aarzeling bezuinigingen door die het kennisland Nederland decennia kunnen terugwerpen.

De gevolgen zijn niet abstract, niet ‘ergens in de toekomst’. Ze zijn er al. Aan de Universiteit Utrecht zijn het afgelopen jaar zes volwaardige opleidingen opgeheven dan wel samengevoegd omdat ze minder dan 25 eerstejaars studenten trekken. Dat lijkt een technische beleidsregel, maar het betekent in de praktijk dat zelfstandige opleidingen – vaak in maatschappelijke sleutelgebieden – verdwijnen. Aan de Universiteit Twente zijn alleen al bij de faculteit Technische Natuurwetenschappen ongeveer vijftig medewerkers ontslagen. Daarmee zijn onderzoeksgroepen weggevallen die internationaal vooropliepen, onder andere op het terrein van de nanobiofysica en onderzoek naar Parkinson. En door het hele land worden takenpakketten verzwaaard en zijn vacaturestops ingevoerd.

En dit is pas het begin. Het politieke doel is om ruim 1,4 miljard euro te bezuinigen in het hoger onderwijs. Bijna anderhalf miljard, terwijl de hogescholen en universiteiten nu al op de rand van hun kunnen balanceren. Het resultaat laat zich raden: minder docenten, minder

Een demissionair minister zonder mandaat hoort geen onomkeerbare maatregelen door te drukken

begeleiding, minder specialismen, minder kennis, minder maatschappelijke dienstverlening, en nog minder innovatie.

Daar komt iets bij dat veel politici gemakshalve vergeten: internationale studenten actief ontmoedigen, zoals het vorige kabinet heeft gedaan en het huidige demissionaire kabinet stug volhoudt, is snijden in eigen vlees. Buitenlandse studenten wordt jarenlang verweten dat ze óns iets kosten, maar het omgekeerde is waar: zij maken het onderwijs rijker voor Nederlandse studenten, dragen vaak bij aan lopend onderzoek, vullen tekortsectoren op, blijven deels in Nederland werken en versterken de kennisinfrastructuur. De lokale middenstand leunt op deze studenten. Minder studenten betekent bovendien minder bekostiging, wat de neerwaartse spiraal alleen maar verder verdiept.

Het duurt niet lang meer voordat disciplines zullen verdwijnen. Niet omdat die vakgebieden onbelangrijk zijn, maar omdat het huidige financieringssysteem alleen kijkt naar aantallen studenten, niet naar de behoeften aan het produceren, overdragen en bewaren van kennis. Nederland kan zich dat niet veroorloven. Daarvoor is de geopolitiek te ongewis en de klimaatcrisis te dichtbij.

Daarom richten wij ons nu tot het huidige parlement én de partijen die een nieuw kabinet proberen te vormen.

Het huidige parlement moet terughoudendheid eisen. Een demissionaire minister zonder mandaat hoort geen onomkeerbare maatregelen door te drukken. Het is nu het moment om tegen minister Moes te zeggen: stop. Zet de bezuinigingen in de ijskast. Geef universiteiten en hogescholen ademruimte. Eenmaal gesloten opleidingen, ontmantelde onderzoeksgroepen en vertrokken wetenschappers komen niet meer terug. Een onderzoeksgebied slopen is eenvoudig; het opnieuw opbouwen kost decennia – als het al lukt.

Aan de onderhandelende coalitiepartners vragen wij het onderwijs serieus te nemen. In het verslag van verkenner Koolmees worden vijf grote thema’s genoemd waar partijen zich op moeten richten. Onderwijs staat er niet tussen. Dat is niet een ommissie; het is een politieke (en sociale, economische) misser van formaat. Onderwijs en onderzoek zijn geen sluitposten voor begrotingstaak, geen potjes om ‘even’ uit te baten als elders geld nodig is. Ze zijn de basis van alles wat Nederland op de lange termijn overeind houdt: economie, innovatie, democratie, cultuur, internationale positie.

Het is dan ook essentieel dat het financieringssysteem wordt hervormd. Een systeem dat overwegend telt hoeveel studenten zich inschrijven en afstuderen, en niet wat een discipline nodig heeft om te bestaan, is een systeem dat het land structureel verarmt. Wetenschappelijke expertise is essentieel, niet optioneel.

Aanstaande dinsdag 9 december komen veel mensen uit het hoger onderwijs in actie op de Dam in Amsterdam. Universiteiten en hogescholen uit het hele land – van Groningen tot Maastricht – zullen aanwezig zijn, samen met WOinActie, andere actiegroepen en de vakbonden, omdat we willen voorkomen dat Nederland zichzelf de toekomst ontnemt.

Tijdens de formatie zal worden beslist of de huidige bezuinigingen worden teruggedraaid of juist verergerd. De sleutelpartijen verschillen enorm. Er is kans op herstel, maar ook op verslechtering. Het hoger onderwijs kan opnieuw als pinautomaat worden gebruikt voor andere beleidsdoelen. Doe dat niet, want daarmee beschadigt Nederland zichzelf. Onderwijs en onderzoek zijn geen kostenpost, maar een investering – de belangrijkste en grootste die een land kan doen. Daarom is dit het moment om duidelijk te maken: investeer in bloei en geef Nederland een toekomst.

Rens Bod is hoogleraar Computationale Geesteswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. **Remco Breuker** is hoogleraar Korea studies aan de Universiteit Leiden. **Ingrid Robeyns** is hoogleraar Ethiek van Instituten aan de Universiteit Utrecht.

COLUMN
AYLIN BILIC

Hoofddoek-discussie is belangrijk

Ben je, net als ik, hoofddoekdiscussie moe? Denk je ook: er zijn belangrijkere zaken? Toch kunnen we het onderwerp niet negeren. Niet zolang meisjes in Iran vanaf hun negende verplicht een hoofddoek moeten dragen, of meisjes in orthodoxe gemeenschappen in Nederland die verplicht een hoofddoek op moeten zodra ze menstrueren.

Esmah Lahlah, de nummer twee van GroenLinks-PvdA, heeft weinig inhoudelijks bijgedragen aan verkiezingsdiscussies. Maar deze week vond ze het nodig een pleidooi voor de hoofddoek te publiceren in *Joop*. Burgemeester Ahmed Marcouch van Arnhem pleitte vorige week zelfs voor een hoofddoekrecht voor rechters. Hij pleit er al langer voor de hoofddoek toe te staan in ieder mogelijk beroep, juist ook als het uitspraken van neutraliteit gewenst is. Hij vindt dat het begrip ‘neutraliteit’ wordt misbruikt. In mijn ogen misbruiken zowel Marcouch als Lahlah het woord ‘vrijheid’. De hoofddoek is niet neutraal, maar naast religieus en seksistisch ook allang politiek.

Sommige media gaan nog verder. Deze zomer publiceerde *NRC* een opiniestuk met ‘Achter elke hoofddoek schuilt een mens met een verhaal’. Dat is natuurlijk nogal evident. De nadruk in dit soort publicaties ligt in het normaliseren en neutraliseren van de hoofddoek. En het lijkt taboe hierover een andere mening te hebben. Mag er niet meer balans komen in deze maatschappelijke discussie door juist nog meer kritische programma’s en publicaties ruimte te geven in de media? Waarom koppelen we vrijheid aan de hoofddoek, terwijl we weten dat doel ervan is om de vrouw voor mannelijke

blikken te beschermen. Bovendien, hoe bekijken mannen wier moeder en zussen een hoofddoek dragen, vrouwen zonder hoofddoek? Op zijn best als heidenen, op zijn slechtst als onwaardige gebruiksvoorwerpen.

Waarom benoemen ze zelden de echte problematiek van de hoofddoek

En vrije samenleving betekent vanzelfsprekend dat iedereen mag geloven wat hij wil. Dat werkt alleen als de overheid die vrijheid en diversiteit van (religieuze) opvattingen respecteert en beschermt. Een politiek en religieus neutrale overheid dus. De neutraliteit van de overheid is van het allerhoogste belang voor een diverse en inclusieve samenleving. Zo’n overheid moet zich in haar uitingen en verschijningsvorm dus ook volkomen neutraal opstellen: geen religieuze of politieke symbolen bij overheidsdiensten dus. Want de overheid is er voor iedereen.

Dat burgemeester Marcouch en Esmah Lahlah, beiden van GroenLinks-PvdA, de hoofddoek zo graag terugzien in politieke uniformen, vind ik bevreemdend. Waarom benoemen ze zelden de echte problematiek van de hoofddoek: de meisjes en vrouwen die hem verplicht dragen omdat hun vader, broer of man dat eist. Ik ken ze uit mijn jeugd, en ze zijn er nog steeds. Ik zou Lahlah begripen als ze demonstraties zou organiseren naar aanleiding van de moord op Ryan, een meisje van achttien dat door haar familie op gruwelijke wijze vermoord is om het afdoen van haar hoofddoek. In Nederland. Hoeveel meisjes zijn bang dat hun hetzelfde overkomt?

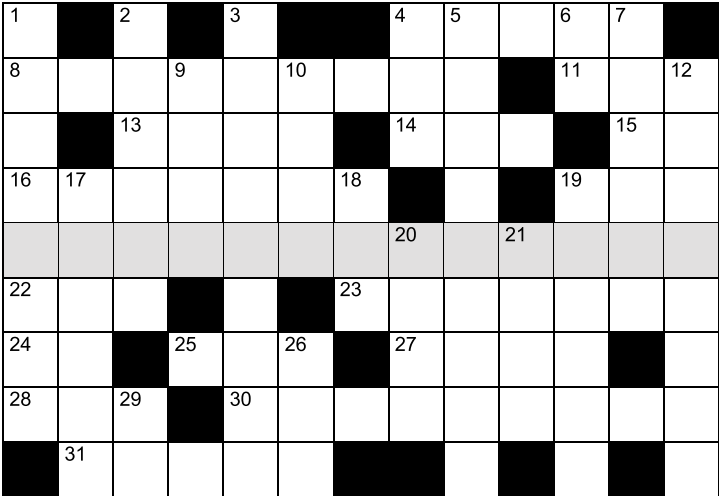
Jolande Withuis schreef onlangs in *De Volkskrant* dat linkse islamkritiek tegenwoordig bijna onmogelijk is. Ze heeft gelijk. Xandra Schutte, hoofdredacteur van *De Groene*, schreef in de jaren negentig over de Marokkaanse socioloog Fatima Mernissi. In het artikel ‘Zelfs de dochter van Mohamed weigerde de sluier’, beschrijft Mernissi hoe de dochter van de profeet Mohammed in de zevende eeuw weigerde een hoofddoek te dragen. Ik vraag me af waar deze kritische geluiden tegenwoordig zijn in progressieve media? De discussie over de hoofddoek lijkt totaal verdwenen. Het gaat vooral over acceptatie van de hoofddoek. En dat terwijl die acceptatie er allang is.

We leven in een tijdperk dat het haast not done is om te stellen dat de overheid zich neutraal moet opstellen. Maar zeker een witte man (op leeftijd) kan dat niet meer zeggen. Hij zou zo voor extreemrechts uitgemakkt kunnen worden. De mensen om me heen kijken wel uit. Ik zie de man van 55 plus minder assertief reageren op vrouwen met hoofddoek. In de ogen van de hoofddoekdraagster wordt de witte man al gauw als paternalistisch ervaren door zijn positie en ervaring. Hoe vaak hoor ik niet in discussies ‘ja maar dat is een witte man’ (symbool voor privilege), waarna het gesprek doodvalt. De acceptatie van de hoofddoek is zo groot dat we daarin doorgeslagen lijken.

De hoofddoekdiscussie raakt niet alleen de betrokkenen maar heeft invloed op de hele samenleving. Belangrijk genoeg.

Aylin Bilic is headhunter en publicist.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 4. Kijk(ziekte) **8.** ‘Sabrina ___ woest om gebruik van haar nummer door Witte Huis’ **11.** Jeugdboek van Joke van Leeuwen! **13.** Antieke vrouwenfiguur **14.** Flexibel toestel **15.** www.acropolis. ___ **16.** Gingen er 100 van in een mark **19.** ‘Million Years ___’, nummer van Adele **22.** Past voor ree of stof **23.** Vegen **24.** Noot **25.** Volendamse band **27.** Een vrouw in het spel **28.** Stil nou **30.** Zij heeft wel iets **31.** Kijk aan, Frans!

Verticaal: 1. Zwaaien machthebbers mee **2.** Past na kamer of dweil **3.** ‘Burgemeester ___ vertrekt definitief na ru-zie over azc’ **4.** Wordt geleid door Kim Putters **5.** Klaaglied **6.** Omstreden muziekproducent **7.** Goede blowmuziek **9.** Doorslaggevend apparaat **10.** Duitse weigering **12.** Voorspelling **17.** Rampzalig **18.** Hoofdstedelijke collega van HTM en RET **19.** Vijftigjarige stad **20.** Dorp in Zeeuws-Vlaanderen **21.** Past voor foon of foor **26.** Gat in een muur **29.** Noot

Oplossing puzzel 3 december. Horizontaal: 1. GROM 5. RHODOS 10. KOERS 12. ENT 13. SPUL 15. OPKIKKER 18. PERU 19. COOKE 24. SANTÉ 25. MERG 26. AFZETTER 29. ENGE 30. MBO 31. RETRO 32. SIGAAR 33. KRIJT **Verticaal:** 1. GESP 2. OKURA 3. MOLUKSE 4. PROCENT 6. HAIKU 7. DEK 8. ONE 9. STRINGENT 11. SPOTTER 14. PEP 16. KOPEREN 17. KENMERK 20. KATJA 21. TENOR 22. ERG 23. MAMS 27. FBI 28. ZOG **In het midden:** PAKKETPUNTEN

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

HAAGSE FILOSOFIE

Een bezoek aan Den Haag is altijd verrassend. Zeker als je in een klein dorp woont aan de rand van Nederland. Het is heerlijk om in grote boekwinkels te ontdekken waar over geschreven en nagedacht wordt. Bij een Haagse boekhandel staan de grote denkers in een kast met opschrift ‘filosofie’. Op de plank boven een boek van Goethe is een een sticker geplakt. Daarop de tekst: ‘Filosofie begint om de hoek.’ Verward over de oorsprong van de filosofie concludeer ik dat misschien wel de diepzinnigste denker in deze winkel werkt.

Frank Petersen

COLUMN
MARCEL

Echt leiderschap

Louis van Gaal zat bij De Wit van Pauw & De Wit. Naast en tegenover hem, de verbinders, het motorblok dat de rest van het land een uitgestoken hand heeft geboden: Jetten & Bontenbal, die het zo verschrikkelijk goed met elkaar getroffen hebben. Toen ze uitgepraat waren mocht Louis. Voor iedereen die twijfelt hoe het met hem gaat: hij was als vandoos. Als zichzelf dus. Hij was uitgenodigd in zijn rol als weldoener, hij zet zich al jaren belangeloos in voor Spieren voor Spieren, maar schakelde moeiteloos naar Louis de verbinders, Louis de oplosser en Louis de alweter.

Met al zijn aura en charisma torrende hij hoog boven alles en iedereen uit in de studio. Hij hing als het ware boven de tafel en sprak zijn zegen uit over de rest. De jongens waren „goed bezig”, alle andere politici mochten een voorbeeld nemen aan Jetten en Bontenbal. Zo trek je het land uit het moeras, zo zit je in de schaduw van een orakel.

Als ze met drieën op safari zouden gaan is Louis de onbetwiste leider die zegt wie de zware rugzak moet dragen, welk dier ze wel of niet kunnen aaien en of je een plant wel of niet kunt eten. Ik denk dat hij ook over de bedtijden, het jagen en verzamelen, het eten en de verhalen bij het kampvuur zou gaan.

Echt leiderschap is boven elke twijfel verheven.

Natuurlijk is Louis van Gaal geen Donald Trump, dat mag je over niemand zeggen, maar hij zou het wel kunnen zijn. Stiekem denk ik dat hij bij een teveel aan macht ook zou gaan voor de Nobelprijs voor de Vrede en ik zie hem ook wel in staat een land als Venezuela de oorlog te verklaren.

Toen Louis na een minuut of zeven klaar was en had gezegd wat hij wilde zeggen was er van Jetten en Bontenbal weinig meer over. Ze zaten nog wel aan tafel, maar dan als zandsculpturen waar de zee een paar keer overheen was gegaan.

Als ze met drieën op safari zouden gaan is Louis de onbetwiste leider

Misschien dat onbetwist leiderschap nog ontbreekt aan de zo aanstekelijk vrolijke nieuwe democratische wind, maar tegelijkertijd is het ook wel prettig dat er van Louis van Gaal maar één is. In een autocratie is dat ruim voldoende, maar zover zijn we dankzij Jetten en Bontenbal gelukkig nog net niet.

Marcel van Roosmalen schrijft op maandag en donderdag een column.

FOKKE & SUKKE
VOLGEN DE OMROEPBEZUINIGINGEN

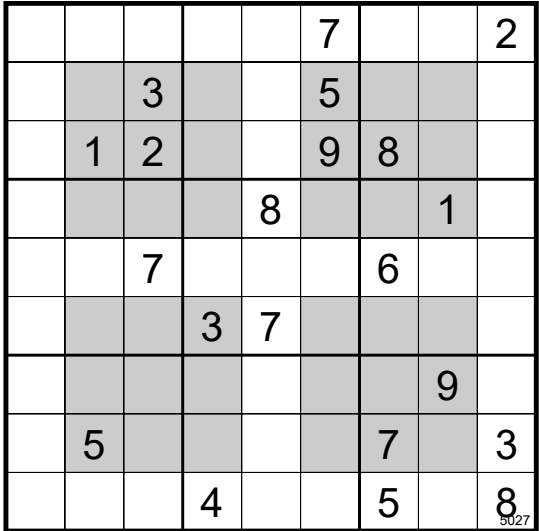
nrc > puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester PZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

8	9	3	7	6	1	5	2	4
5	7	4	3	2	8	9	1	6
1	6	2	9	4	5	7	3	8
7	5	8	1	9	2	4	6	3
2	4	1	6	5	3	8	7	9
9	3	6	8	7	4	2	5	1
4	1	7	5	8	6	3	9	2
6	2	9	4	3	7	1	8	5
3	8	5	2	1	9	6	4	7

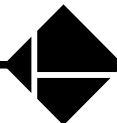
Hoe in het theater steeds meer nieuwe stemmen zijn gaan klinken

NEDERLANDS THEATER
IN DE 21STE EEUW
PAGINA C10-13

ILLUSTRATIE XF&M

Cultuur

CULTUREEL SUPPLEMENT

Regisseur Dick Maas ('Amsterdamed II') en Eva Jinek in 'Eva'. BEELD AVROTROS

'Eva' is uitgegroeid tot een swingende talkshow

Als Dick Maas niet naar de talkshow wil komen, dan komt de talkshow wel naar Dick Maas. Presentatrice Eva Jinek kleeedde zich warm aan, zette haar kenmerkende avocado-vormige tafel op een platte schuif en voer zo met de bokkige filmregisseur door de Amsterdamse grachten om te praten over diens thriller *Amsterdamed II*.

Zag er goed uit, de talkshowtafel op een boot. Ik wil niet met-een over *De Wereld Draait Door* beginnen, maar toen op het eind van *Eva* (NPO1) ook nog zanger Danny Vera zijn lied 'The Dark' in een verduisterde studio speelde, moest ik toch sterk denken aan de innovatieve momenten van de roemruchte voorganger. Twee minuten lang de televisie op zwart. Het deed denken aan de vier en een halve minuut stilte die pianist Reinbert de Leeuw ooit bij *DWDD* speelde.

In een jaar tijd is *Eva* uitgegroeid tot aantrekkelijke, swingende talkshow met dagelijks rond de miljoen kijkers, waar je niet voor je verdriet naar kijkt. Dat heeft ook te maken met de losse manier waarop ze met haar vaste gasten omgaat. Ze leidt haar politiek commentator in met: „Ik hoor allerlei geluiden uit Ron Fresen komen”. Een merkwaardig verhaal van Amerika-correspondent Erik Mouthaan - dat het wel meevalt met Trump - maakt ze behapbaar door hem aan te kondigen als „de favoriete verloren oom die de Sinterklaas eens in de zoveel het jaar naar Nederland komt”.

De hoofdgasten van de dag, Rob Jetten en Henri Bontenbal, moest ze dinsdag wel aan *Pauw & De Wit* gunnen. De twee politici hadden samen vóór het warme eten een opzet van een regerakkoord ingeleverd. In de talkshow zaten ze eensgezind hernieuwd élan en hersteld vertrouwen in de politiek uit te stralen. Geen verlamdende ruzies meer. Ge-woon samenwerken, gewoon aan de slag. Elkaar iets gunnen. Ter plekke kregen ze de zegen van voetbalcoach Louis van Gaal, die onder de indruk was van de nieuwe Haagse Hoop. Ter plekke polste het duo hem voor de post van informateur.

Jetten en Bontenbal willen honderduizend betaalbare wo-ningen scheppen. Naast bouwen willen ze optoppen, splitsen, delen. Jongeren moeten meer gaan samenwonen. Dat zou ook helpen tegen eenzaamheid. Hoe de woningnood er in praktijk uitziet, toont *Woonkoorts* (NPO3). Dit nieuwe realityprogramma volgt zeer diverse mensen die een woning zoeken. Het gezin Hill met vier kinderen dat te klein woont. Eerstejaars student Eduard die zichzelf moet aanprijzen bij de bewoners van een studenten-flat.

In beide gevallen komt het trouwens verrassend snel goed. In-teressanter zijn de uitersten in het programma. Meest schrijnend is Lidian die sinds haar scheiding al negen maanden vanuit haar auto woont. De vrouw is parttime dakloos: ze zorgt de ene week voor de kinderen in het oude huis, de andere week zwert ze van het ene naar het andere logeeraadres. Volgens de gemeente is ze te rijk voor een urgentieverklaring, maar volgens de bank is ze te arm voor een koophuis.

Aan de andere kant van het spectrum staat het jonge stel Yas-min en Armia. Samen met broer Arsham zoeken ze een huis in Brabant van een miljoen euro. De broers zijn Iraanse vluchtelin-gen die zich in korte tijd hebben opgewerkt tot een succesrijk dj-duo. Daarnaast vormen Armia en zijn Israëlisch-Nederlandse vriendin Yasmin een influencers-duo, waardoor ze hun interieur deels kunnen laten sponsoren. Dit alles moest ik zelf opzoeken, hopelijk komt het later nog ter sprake. Brabant is slechts het be-gin voor het trio. Ze willen ook graag huizen kopen in Los Ange-les, Dubai en Maleisië. Die hebben bouwmeester Jetten en Bon-tenbal niet nodig.

Wilfred Takken

SUBSIDIE THEATER

Orkater krijgt na eerdere afwijzing alsnog subsidie

Fonds Podiumkunsten kent Muziektheatergezelschap Orkater alsnog subsidie toe, nadat het door de rechter in een vergelijkbare rechtszaak was berispt.

Ron Rijkhard
AMSTERDAM

Muziektheatergezelschap Orkater krijgt alsnog structurele subsidie van het Fonds Podiumkunsten voor de periode 2025-2028. Het fonds is tot een nieuw besluit gekomen naar aan-leiding van de kritische uitspraken van de rechtbank Amsterdam in de zaak van theatercollectief De Warme Winkel tegen het Fonds Podiumkun-sten, afgelopen oktober.

De subsidieaanvraag van Orkater was in eerste instantie afgewezen, in juli 2024. Ook een bezwaarprocedure leverde niets op. Daarna besloot Or-kater tot een rechtszaak. Voordat die kon plaatsvinden is Orkater op een van de punten van de bezwaren, na-melijk het criterium „geografische spreiding”, in het gelijk gesteld. De nieuwe beoordeling van dat criterium leidt tot het honoreren van de sub-sidieaanvraag.

Het brengt Orkater in een onge-kende positie, want in mei maakte het gezelschap bekend dat de Hartwig Foundation een jaarlijkse bijdrage van 9 ton euro zou schenken om het verlies van subsidie op te vangen. Dat besluit betekende dat Orkater „nieuw, vooruitstrevend muziekthe-ater” kon blijven maken. Het Amster-dams gezelschap noemde de bijdrage van de Foundation „van onschatbare waarde”.

Nu is er nog meer reden voor blijd-schap. Al wekt het besluit van het Fonds geen verbazing bij Wieke ten Cate, artistiek directeur van Orkater: „Na de kritiek van de rechtbank op de

rekenmethode van het fonds hadden we zelf al uitgedokterd dat een nieuwe berekening ons het extra, cru-ciale punt zou kunnen opleveren.”

Hoe het nu verder gaat en hoeveel geld Orkater gaat ontvangen, moet nog met het fonds besproken worden. Ook hoe de subsidie zich verhoudt tot de schenking van de Hartwig Founda-tion moet nog worden bekeken. Ten Cate: „Het waren rare jaren. Na de af-wijzing anderhalf jaar geleden heb-ben we vijf voorgenomen producties onmiddellijk uit ons programma ge-haald. Als gezelschap plan je jaren vooruit en maak je afspraken. Als je die moet afzeggen, loop je schade op. Nadat de Hartwig Foundation het gat had opgevuld dat het fonds had gesla-gen, hebben we nieuwe plannen ge-smeed. Die nieuwe situatie wordt on-

Er lopen meer beroepszaken waarvan de uitspraak nog moet volgen

derwerp van gesprek met het fonds.”

Ten Cate is blij met de uitkomst van het beroep, maar blijft kritisch op het proces van aanvragen. Orkater moet al decennia vechten voor lijfsbehoud. „Als groot muziektheatergezelschap met een grote tak talentontwikkeling, gevestigd in Amsterdam, bevinden we ons in een merkwaardig kwets-bare positie. De huidige regelingen re-presenteren een papieren werkelijk-heid, die niet overeenkomt met wat wij aan kwaliteit en publieksbereik bewerkstelligen. Ik heb er de afgelo-pen jaren ook te vaak op moeten wij-zen dat het Amsterdams Fonds voor de Kunst ons als toporganisatie be-oordeelt. Het is onwerkelijk dat die beoordelingen zo ver uiteenlopen.”

Voor De Warme Winkel was er slecht nieuws. Het collectief won de

rechtszaak, maar het fonds besloot na de kritiek van de rechtbank het crite-rium ‘geografische spreiding’ geheel te herzien. Het aantal uitvoeringen van voorstellingen in Amsterdam woog het Fonds niet mee, maar na kri-tiek van de rechtbank werd besloten die toch mee te tellen. De nieuwe be-rekening, die goed uitpakte voor Or-kater, bood De Warme Winkel onvol-doende soelaas. Drie kleinere organi-saties van wie de subsidieaanvraag ook was afgewezen, kunnen na de herberekening wel een „tegemoetko-ming” verwachten, schrijft het fonds op zijn site. Het gaat om PRJCT Am-sterdam, Mime Wave en ‘t Barre Land.

Kritiek had de rechtbank op de oor-delen van het fonds over De Warme Winkel die „onvoldoende gemoti-veerd” waren. Na een extra toelich-ting op de criteria ‘artistieke kwali-teit’ en ‘publieksfunctie’ houdt het fonds vol dat de afwijzing van de sub-sidie terecht is: „De kritiek blijft ge-handhaafd.”

„Heel zuur”, noemt Vincent Riet-veld, de helft van de artistieke kern van De Warme Winkel, die uitkomst. „Het is natuurlijk fantastisch voor de groepen die nu profiteren van onze rechtsgang, maar het is merkwaardig dat wij na een stevige en duidelijke uitspraak van de rechter niet ook een tegemoetkoming krijgen. In samen-spraak met onze advocaat gaan we de precieze motivering van het fonds be-keken en we beraden ons over even-tuele juridische vervolgstappen.”

De Rechtbank Amsterdam oor-deelde in de zaak van SHARP, de club van choreograaf Arno Schuitemaker, dat het fonds een nieuwe adviescom-missie moest instellen, die een com-pleet nieuw advies over de aanvraag moet formuleren. Dat advies wordt medio januari verwacht. Er lopen meer beroepszaken waarvan de uit-spraak nog moet volgen.

Het fonds was niet in staat om tij-dig te reageren op vragen.

De gevel van **veilinghuis Christie's** in Londen. FOTO GETTY IMAGES

HANDEL IN OUDHEDEN

Ooit van een schimmige handelaar, nu te koop bij Christie's en Bonhams

Objecten die deze week bij Christie's en Bonhams in Londen worden geveild, hebben een dubieuze herkomst. De veilinghuizen willen niet veel zeggen over hun herkomstonderzoek.

Theo Toebsoch
AMSTERDAM

Kavel 30 is een Griekse drinkschaal uit de zesde eeuw voor Christus waarop in een rode band zwarte kip-pen en panter staan afgebeeld. In de online catalogus van Christie's is te lezen dat „Leo Mildenberg (1913-2001), Zurich” de vroegst bekende bezitter is geweest en dat die de schaal in 1981 had verworven. Ook is de schaal in meerdere publicaties verschenen en twee keer tentoongesteld. Op 23 okto-ber j.l. werd hij bij Christie's in New York op 15.240 dollar afgehamerd. Maar wat niet in de catalogus vermeld staat: in 2022 heeft de officier van jus-titie van Manhattan vastgesteld dat Mildenberg betrokken was geweest bij de handel in en het witwassen van illegaal opgegraven oudheden.

Kavel 30 is geen uitzondering. Van de 45 Griekse en Romeinse oudheden die in oktober in New York zijn ge-veild hebben er zeker 35 een her-komstgeschiedenis die vragen en/of twijfels oproept over het herkomst-

onderzoek door het veilinghuis. Bij twee andere grote veilingen van oud-heden die op respectievelijk 3 en 4 de-cember in Londen plaatsvinden, is het niet anders. Eerst bij Christie's en een dag later bij Bonhams komen tientallen oudheden, variërend van Griekse vazen tot Romeinse bustes, onder de hamer waar - als het gaat om de oudste *provenance* - namen opdui-ken van handelaren die meer dan eens in verband zijn gebracht met ille-gaal opgegraven oudheden.

In de online te raadplegen veiling-catalogi duikt niet alleen Mildenberg op, maar ook onder anderen Elie Borowski en Nikos Koutoulakis, wier namen voorkomen op een handge-schreven organigram van de illegale handel dat in 2001 door de Italiaanse autoriteiten bij een maffialid in beslag is genomen. Galerie Puhze en Royal-Athena Galleries zijn meer dan eens betrokken geweest bij de verkoop van oudheden waarvan later is gebleken dat ze illegaal waren opgegraven en die de afgelopen jaren aan Italië zijn teruggegeven. De namen zijn geen bewijs dat de betreffende oudheden illegaal zijn opgegraven - aan illegaal opgegraven oudheden zit zelden een kaartje vast dat zegt ‘ik ben illegaal opgegraven’ - maar ze zijn wel een waarschuwingssignaal.

'Problematisch'

„Deze herkomsten zijn op z'n minst problematisch”, zegt Rogier Kalkers, hoofd herkomstonderzoek bij het Al-lard Pierson Museum van de Univer-siteit van Amsterdam. Dat geldt ook

voor de oudheden met vage herkomst als 'Sotheby's', 'Swiss art market Ge-neva' en 'private collection UK', niet verder herleidbaar dan tot 1970. Op 14 november van dat jaar, 55 jaar gele-den, werd in Parijs een UNESCO-verdrag getekend tegen de illegale han-del in cultuuroederen. Momenteel zijn 149 staten partij bij het verdrag - Nederland sinds 2009 - en 1970 geldt in de erfgoedwereld als een soort mo-rele grens bij de verwerving van oud-heden: het is beter om af te blijven van alles waarvan op basis van bij-voorbeeld documenten, aankoop-bonnen, foto's en restauraties niet

Een object bij Christie's bleek afkomstig uit een illegale opgraving in Italië

vastgesteld kan worden dat de her-komstgeschiedenis teruggaat tot vóór 1970. Maar die morele grens „is niet afdoende verankerd in bindende internationale afspraken”, zegt Kal-kers.

Het maakt nieuwsgierig naar hoe veilinghuizen als Christie's en Bon-hams omgaan met de datum van het UNESCO-verdrag en hoe zij hun her-komstonderzoek doen. Op zijn web-site meldt Christie's: „Wij beseffen als beheerders van de kunst die bij ons binnenkomt, dat wij de plicht hebben om de kunst en objecten die wij ver-

handelen en verkopen zorgvuldig te onderzoeken.” Bij Bonhams staat in een 'code of conduct' alleen in alge-mene zin dat ze zich houden aan *due diligence* (zorgvuldigheid) met be-trekking tot de te koop aangeboden objecten.

Kavel teruggetrokken

Lynda Albertson, directeur van de in Italië gevestigde Association for Re-search into Crimes against Art (ARCA), zegt desgevraagd dat zij zich weinig illusies maakt over herkomst-onderzoek door veilinghuizen. „Hun doel is commissie verdienen. In goed herkomstonderzoek gaat per object veel tijd zitten. Als je dat voor zestig tot honderd oudheden moet doen, terwijl je niet eens zeker weet of zo'n object verkocht zal worden...”

Begin oktober wist Albertson na het nodige speurwerk in haar ARCA-blog aannemelijk te maken dat een ar-chitectonisch sierelement van een Et-ruskische tempel, dat als kavel 50 in New York zou worden geveild, af-komstig was uit een illegale opgra-ving bij het Italiaanse Veio. „Ik heb dat toen doorgegeven aan de Itali-aanse kunstpolitie.” Christie's heeft daarop kavel 50 van de veiling terug-getrokken.

Vaststellen dat een bepaalde her-komst minimaal een waarschuwings-signaal hoort te zijn, kost vaak weinig moeite. Neem lot 32 op de Christie's-veiling in New York, een Apulo-Korin-thische helm uit de collectie Axel Guttman (1944-2001). De zoekop-dracht 'Axel Guttman looting' levert

een wetenschappelijk artikel op waarin wordt verteld dat de Duitse aannemer in 1982 begon met het ver-zamelen van wapens en helmen. Elf jaar later telde zijn collectie al 1.200 objecten en 174 helmen. Slechts een enkel object was al bekend vóór 1970 en voordat Guttman met verzame-len begon. „Hij heeft een hele markt gecreëerd”, stelt Albertson.

Veilinghuis Bonhams reageert niet op door NRC gestelde vragen over het onderzoek dat het veilinghuis doet. Edward Lewine, *vice president com-munications* van Christie's, wil alleen schriftelijk vragen beantwoorden. Zijn antwoorden zijn echter weinig concreet: vanzelfsprekend houdt Christie's zich aan alle wetten, ver-dragen en regels. Verder „erkennen” ze „de datum van het UNESCO-verdrag”, maar de enige consequentie die ze eraan verbinden is: „We streven ernaar zoveel mogelijk informatie over de herkomst te verzamelen als nodig is”.

Op de vraag naar een voorbeeld „van wat Christie's als een waarschu-wingssignaal bij een herkomstge-schiedenis ziet” is het antwoord: „Christie's besteedt veel tijd en mid-delen aan het onderzoeken van de ob-jecten die aan ons zijn toevertrouwd en accepteert geen antieke objecten zonder geschikt bewijs van her-komst.”

Op de vraag of Leo Mildenberg met z'n witwasverleden dan een goede herkomst is, volgt geen antwoord. Ook zegt Lewine niet waarom kavel 50 is teruggetrokken.

Twintiger Alyssia (Romy Vreden) en haar broer Brian (Fjodor Jozefzoon) in *Stepping Stones* van **Orkater**. FOTO BAS DE BROUWER

CULTUREEL SUPPLEMENT

JOYCE ROODNAT

Uit een leugen kom je niet zo makkelijk

Op Netflix zie ik *The Stringer*. Ze bieden 'm sinds kort aan, hij was aangekondigd, ik zat er al op te wachten. De film gaat over 'The Terror of War', de doorslaggevende Vietnam-foto van een stel vluchtende kinderen, vooral van dat naakte krijsende meisje, het vel van haar lichaam gekrukt door een napalmbom. De datum was 8 juni 1972, het meisje, Phan Thi Kim Phuc, was negen. De toen 21-jarige Nick Ut, staffotograaf van Associated Press, maakte hem.

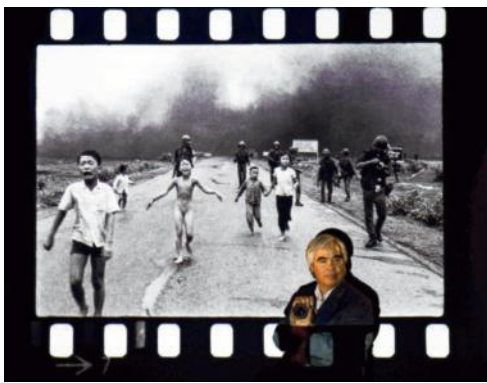
Of is dat niet waar, kan hij van een lokale freelancer zijn? Het is een indrukwekkende film, maar ik kan niet anders dan 'm associëren met *Eleanor the Great*. Een draak. Bleek geregisseerd door actrice Scarlett Johansson, en verhaalt van de vriendschap tussen twee vrouwen in de rouw, de ene in de negentig, de andere zo'n zeventig jaar jonger. De ene bedriegt de andere, de andere vergeeft de ene. Huilen, klaar.

Nee, nog niet klaar. Blijf maar huilen. Nu bekent Eleanor in een praatgroep van Joodse oorlogsoverlevenden dat ze haar holocaustverleden fabuleerde. Eleanor wordt vergeven, niemand is boos, iedereen is edelmoedig. Al adresseert de film dat niet, dat is schijn. Haar gedrag heet 'ongepast' maar plak dat woord vooral op de sociale dwang van datzelfde groepje.

Hoe vaak gebeurt het niet: iemand laat zich tegen wil en dank een onwaarheid aanleunen, uit gemak, of uit beleefdheid, of omdat men er moeilijk onderuit kan. Onschuldig vergrijp, maar soms groeit het uit zijn voegen, en wat dan? De leugenaar kan niet meer terug, die is gedoemd het spel mee te spelen. Loopt het uit op ontmaskering dan is de schande voor hem. Over de aanstichter heeft niemand het.

Voorbeelden te over. Neem Carl Friedman, auteur van de befaamde tweede-generatieroman *Tralievader*. Het gerucht ging dat zij van Joodse komaf was. Dat hadden interviewers en lezers graag en zij ging er zo'n beetje in mee. Of neem Marcel Duchamp. Er zijn overweldigende aanwijzingen dat *Fountain*, de pisbak-op-zijn-kant die de 20ste-eeuwse avant-gardekunst een beslissende zwiep toediende, niet van hem was. Het is een creatie van Elsa von Freytag-Loringhoven, een Duitse dadaïste en stokebrand. De gevestigde kunstwereld houdt het op hun vereerde Marcel. Zijn reputatie is te groot om ook maar een pisbak vanaf te pulken. Hetzelfde zie je in *The Stringer*. Daarin wordt stap voor stap tot weerzin van AP, uitgeplozen dat 'The Terror of War' niet door Nick Ut gefotografeerd kan zijn. Hoogstwaarschijnlijk is hij geschoten door Nguyen Thanh Nghe.

De documentaire praat met een redacteur die zich herinnert dat de redactiefchef hem opdroeg de foto foutief toe te schrijven aan Ut. Nu ja, dat moest dan maar. Maar de foto werd wereldberoemd, nu was de onwaarheid te groot om veilig te corrigeren. Hij werd overweldigd door een opgelegde leugen, zoals ook Duchamp overkwam en Friedman en de fictieve Eleanor. Eerst denken ze: laat maar. Daarna zijn de belangen zo groot, durf die maar eens onderuit te halen. Niet iedereen is een held.

Fotograaf Nick Ut voor 'The Terror of War'. FOTO MARK RIGHTMIRE/ANP/ ZUMA PRESS

GRACHTENTHRILLER De film 'Amsterdamned II', opvolger van 'Amsterdamned' uit 1988, is een van de grootste Nederlandse filmproducties in jaren. Over een periode van maanden werd de film op meer dan dertig Amsterdamse locaties opgenomen. Maar er ging ook veel mis: vooral met financiering.

Door **Tristan Theirlynck**

De opnames van **Amsterdamned II** in Amsterdam. FOTO MISCHA SCHOEMAKER/ ANP

Hoe Dick Maas 'Amsterdamned II' toch kon maken

Ik heb hongeeer!", Huub Stapel, in badjas, slaat als een golf uit een zwaaiende in Amsterdam Noord. We zijn bij Schram Studio's, december 2024, waar Stapel vandaag zijn laatste scènes voor *Amsterdamned II* opneemt. Stapel zwiert over de set, vermaakt de visagie, geeft iedereen een aai en krijgt aan het eind een applaus.

Cast en crew zijn vrolijk vandaag, maar ze hebben een zware draaiperiode achter de rug, van deze on-Nederlands grote productie, maandenlang gefilmd op meer dan dertig (Amsterdamse) locaties, sets en studio's. En er wordt veel verwacht van het resultaat. *Amsterdamned* één,

over de jacht van rechercheur Eric Visser (Huub Stapel) op een psychopathische, seriemoordende kikvorsman, trok in 1988 bijna een miljoen bezoekers in Nederland.

Terwijl de cast luncht - Stapel in badjas om zijn uniform niet te bevleken - wordt er binnen Studio Schram omgebouwd. Aan de ene kant staat een politiewagen klaar voor een metershoog greenscreen. Aan de andere kant wordt een drugshol afgebouwd. Bloemetjesbehang, een vuile wc-pot, sepiakleuren - er klinkt getik en gehamer, er hangt de geur van gezaagd multiplex. Ondertussen staat regisseur Dick Maas (1951) een filmploeg van *RTL Boulevard* te woord. Het animo is groot,

Dick Maas bij de opnames in Amsterdam. FOTO MISCHA SCHOEMAKER/ ANP

Acteur Huub Stapel op de set. FOTO REMKO DE WAAL/ ANP

Regisseur **Dick Maas** (m), actrice **Holly Mae Brood** (r) en acteur **Huub Stapel** (l) op de set van 'Amsterdamned II'. FOTO REMKO DE WAAL/ ANP

landelijke pers volgt de opnames al weken.

„Als geld geen probleem was, had ik de afgelopen tien, vijftien jaar nog vijf films gemaakt", vertelt Maas als *RTL Boulevard* klaar is. *Amsterdamned II* is Maas' eerste film sinds *Prooi*, in 2016. In de tussentijd schreef hij vier boeken - één over filmmaken (*Buurman wat doet u nu?*), drie detectives in het *Amsterdamned*-universum: *De naakte getuige*, *Slapende Honden* en *Bloedsneeuw*.

„Maar dan lag het Filmfonds dwars, of is er geen geld voor op een andere manier. Tja, dat is Nederland, hè?" Voor *Amsterdamned II* bleken financierders wél warm te lopen nadat Maas het scenario afrondde. „Anders was dat script ook weer op het stapeltje beland, zoals een aantal andere van mijn scripts."

Top Gun

In de visagie vertelt Huub Stapel verder. Naast hem staart tegenspeler Holly Mae Brood geconcentreerd in de spiegel, diep in haar voorbereiding. Stapel vertelt de anekdote, zoals de meeste, actierend, stemmetjes inclus.

„In 2022 kwam Jochum ten Haaf [acteur en *head of development* bij producent NLFilm] naar mij toe en vroeg: 'Moeten we niet een vervolg maken op *Amsterdamned*?'. Ik: 'Ja, misschien. Ik zal Dick eens bellen.' Maar Dick zag er niks in."

Ten Haaf wilde een *Top Gun*: *Maverick*-

achtige kaskraker - een revival van een eighties-hit om de Nederlandse film uit het post-pandemische slop te trekken. Hij had zelfs al een verhaal: in de aanloop naar *Sail Amsterdam* worden gruwelijke moorden gepleegd. Een jonge rechercheur moet de dader vinden, met de hulp van de ouwe Eric Visser. Want het is persoonlijk: het eerste slachtoffer is Visser's oude liefde Laura (Monique van de Ven).

Maas sloeg er niet op aan. Hij had wel eens nagedacht over een vervolg, maar kon geen goede reden verzinnen waarom pensionado Visser zou terugkeren naar Amsterdam om een moord op te lossen, terwijl hij in *Amsterdamned* helemaal niks had opgelost en altijd te laat kwam. Maar inmiddels was acteur Huub Stapel in de pers al over een mogelijk vervolg begonnen. *Amsterdamned II* ging een eigen leven leiden. Stapel: „We besloten toch uit eten te gaan met z'n drieën, maar die avond zei Dick weer: 'Ik zie er nog steeds niets in'."

„Vijf weken later gaat de telefoon. Dick. Hij zegt: 'Het is klaar!' En ik: 'Wat is klaar?' Dick: 'Het script natuurlijk. En jij moet het als eerst lezen!'"

In *Amsterdamned II* worden twee Amerikaanse toeristen vermoord en op een waterfiets in brand gestoken. En daar blijft het niet bij. De jonge rechercheur Tara Lee doet onderzoek. Het begint er steeds meer op te lijken dat deze moorde-

naar dezelfde is als degene die 35 jaar eerder met zijn zeis zwaaide in de grachten. Eric Visser zet zijn seniorenleven in Limburg op pauze om Lee te komen helpen. En hij geeft het stokje door. Maas schreef Lee gelijk met Holly Mae Brood in gedachten.

Stapel en Ten Haaf lezen het scenario. „Het is nog beter dan deel één!", zegt Stapel. Dit keer is hij, voor het eerst in zijn carrière, coproducent. „Ik was er nu toch vanaf het begin bij betrokken. En op deze manier luistert Dick naar mij."

Op centimeters van de Nachtwacht

Amsterdamned II moest groots worden. Eigenlijk te groot voor Nederland. „In Amerika zou je zo'n film voor dertig miljoen maken", zegt Maas. Het hoogste budget dat Maas in Nederland ooit kreeg was zo'n vier miljoen euro, voor sinterklaashorror *Sint*.

Maas en Stapel spraken af de film alleen te maken met toereikend budget. Stapel zei in de media dat een film als *Amsterdamned II* zeker tien miljoen zou moeten kosten. De samenwerking met Ten Haaf en NLFilm was inmiddels gestrand: Maas wilde meer creatieve controle dan het bedrijf kon geven. De onafhankelijke producent 2CFilm stapte in: minder financiële slagkracht, meer artistieke controle voor de makers.

Gedurende de voorproductie werd het

beoogde budget naar beneden bijgesteld: voor 8 miljoen moest het ook kunnen. Misschien ook voor zeven? Uiteindelijk werd 6,5 miljoen euro verzameld via private investeerders en het Nederlands Filmfonds. Met inflatie meegerekend: iets minder dan *Amsterdamned* in 1988, maar nog steeds goed voor een plek in de top tien van duurste Nederlandse films ooit en „het maximum wat je in Nederland uit de markt kan halen" volgens Maas. Om quitte te spelen - zonder mederekening van eventuele buitenlandse verkoop - zouden er wederom bijna een miljoen bezoekers moeten komen.

Van september tot en met december 2024 waren er meer dan veertig draaidagen op iconische locaties in Amsterdam: Keizersgracht, Singel, Rijksmuseum, Tropenmuseum, Artis, het hoofdbureau van de politie op de Elandsgracht, Café Pieper in de Jordaan, de Febo op de Wallen. En zoals de eerste *Amsterdamned* stiekem deels in Utrecht werd opgenomen, figureert in *Amsterdamned II* Alkmaar.

Maas was vastbesloten de verstreken tijd in zijn voordeel te gebruiken, zoals met drones. „Ik heb altijd gedacht: had ik bij het filmen van de speedboot-achtervolging in *Amsterdamned* maar drones gehad. Nu had ik die." Het Emmy-winnende Duitse team dat hitserie *Chernobyl* van zijn radioactieve regens verzorgde, maakte slagregens met behulp van een soort enorme douche. In die regen moest Brood voorop een varende speedboot springen, vertelt ze later telefonisch.

Stapel: „Er is niks leuker dan met 70 kilometer per uur over de gracht banjeren op een jetski." Iemand van de productie later: „Het is een showman, hoor! Ik zie hem nog achtjes draaien op de gracht voor alle persfotografen!" Ze kwamen op de vreemdste plekken tijdens de productie, vertelt Kelly Klingenberg, de assistent van Dick Maas. Neem die keer in het Rijksmuseum. De productie was Stapel kwijt. Toen was hij met twee bewakers naar boven gelopen om *De Nachtwacht* te bekijken. „Mag ik even achter het glas?", had hij gevraagd. Klingenberg houdt haar vingers uit elkaar: „Huub heeft op zo'n afstand naar *De Nachtwacht* zitten kijken."

Geldtekort

„Nooit." Aldus Huub Stapel op de vraag of hij de afgelopen decennia nog weleens aan Eric Visser dacht. „Zoals Spencer Tracy [Amerikaanse acteur] ooit zei: Ik leer mijn tekst van buiten. Ik ga naar de studio. Ik speel mijn scènes. En dan rij ik naar huis en eet met mijn vrouw. 's Avonds leer ik mijn tekst voor de volgende dag. En de volgende dag rijd ik weer naar de studio.' De 'Engelse school', zegt hij, aan method-acting heeft-ie een hekel. Stapel: „De een gaat een uur in een hoek zitten om zich te concentreren. De ander staat met de brandweerman te kletsen, loopt wat rond op de set op en speelt."

Of de productie ook zwaar was? „De scène in de riolering was heftig. Ik heb nog nooit van mijn leven tien uur achter elkaar geslapen, tot die avond. Ik stond de hele dag gebogen in een riool, geen zuurstof, tot hier [geeft een hoogte aan] in de derrie. Je moest uitkijken dat je niet op een rat trapte. En dan nog rennen en schieten." En, breder: „Soms stond er wat stress op de productie. Het was heel veel om je heen regelen, gedoe."

Dick Maas noemt het „misschien wel mijn heftigste draaiperiode ooit". Met geldtekort en een te krappe planning: alles moest gebeuren in 45 draaidagen, de helft van het aantal dagen dat het kostte om de eerste *Amsterdamned* te maken.

Tijdens het draaien werd snel duidelijk

Lees verder op pagina C7

RYAN GANDER X EDGAR DEGAS

Pas de Deux

MUSEUM
BEELDEN

AAN ZEE

LAATSTE
WEKEN

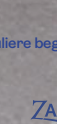
20.06.2025
04.01.2026

Partners

VRIENDENLOTERIJ

Don Quixote Foundation.

Sponsors

» Vervolg van pagina C5

dat het budget te rooskleurig was opgezet. Veel scènes kostten meer dan verwacht. Maas: „Draai je in de binnenstad van Amsterdam, dan moet je soms vijftig man wegafzetters hebben, waar je dan niet op hebt gerekend.“ Of neem de scènes in de grachten. De speedboten veroorzaakten golven die boten beschadigen, dus die moesten allemaal weggesleept worden. Op de Brouwersgracht moest de golfslag zelfs actief verminderd worden, om de woonboten te beschermen. Ook was er een personeel-geschil vóór het draaien: een uitvoerend producent moest haar salaris via de Amsterdamse rechtbank vorderen. In het vonnis is te lezen dat producent 2CFilm claimt dat zij niet goed functioneerde, terwijl ze zelf beweert dat ze werd ontslagen omdat ze zorgen uitte over „de krappe planning“.

Het grootste probleem: er was geen cashflow. Dat had volgens de makers deels te maken met het Nederlands Filmfonds - de voornaamste subsidieverstrekker voor films in Nederland. *Amsterdamdamned II* maakte bewust geen gebruik van ontwikkelingsgeld van het Filmfonds - dat zou jaren kunnen duren - maar de productie was wel afhankelijk van de zogenaamde incentive-regeling. Kort: (bijna) alle Nederlandse filmproducties kunnen daarmee 35 procent van hun uitgaven terugkrijgen.

Maar voor de eerste keer ooit was die regeling in die aanvraagronde overvraagd, mede door het enorme budget van *Amsterdamdamned II*. Daardoor kreeg *Amsterdamdamned II* het geld (1,3 miljoen euro) in ruwweg twee helften, waarvan de tweede helft vier maanden later kwam dan verwacht. En omdat het geld van het Filmfonds nog niet binnen was, wachtten ook de private financierders met hun investeringen.

Het zette 2CFilm en Maas voor een keuze: het draaien uitstellen en hopen dat acteurs, locaties en crewleden over een half jaar weer beschikbaar zouden zijn. Of wél filmen, zonder cashflow. Dat eerste, hoewel het Filmfonds adviseert pas te draaien als alle financiering rond is, leek een onmogelijkheid. Misschien haken geldschietters wel af. Dus dan maar het tweede. Als *Amsterdamdamned II* met een grotere producent (zoals NLFilm, onderdeel van het internationale Banijay) had gewerkt, dan had die geld kunnen voorschieten. Maar het onafhankelijke 2CFilm kon dat niet. Er moest geleend worden. En dat is duur.

Maas moest dus scènes schrappen, en enkele opnamedagen werden verplaatst naar het voorjaar van 2025, dat kwam ook met het weer beter uit. Vervelender was dat crewleden niet op tijd betaald werden. Dat zorgde voor onrust op set. Maas: „Het is niet prettig als mensen zich zorgen maken over betalingen. Ik heb geprobeerd de situatie uit te leggen.“

„Het is jammer“, zei hij in gesprek over de draaiperiode bij podcast *The Bigger Picture* in januari, „het heeft de film geschaad.“

Kunstmatige intelligentie

Anderhalve week voor de release begin december legt Dick Maas de laatste hand aan *Amsterdamdamned II*. Hij is tevreden: „De waanzinnige sets, het fantastische camerawerk... Huub en Holly zijn geweldig. Als je ziet hoe het samenkomt, vergeet je op gegeven moment alle ellende.“

Maas sleutelt overal zelf aan in de afwerking: muziek, montage, sommige visuele effecten. Kunstmatige intelligentie bleek een redding. „Zonder AI had ik de

Opnames van *Amsterdamdamned II*. FOTO REMKO DE WAAL/ANP

film nooit binnen budget kunnen afmaken. Het is niet te becijferen hoeveel geld en tijd het scheelt.“

AI hielp met moodboards, planning, visualisatie, maar vooral met visuele effecten (VFX). *Amsterdamdamned II* bevat er meer dan driehonderd, meer dan Maas ooit eerder gebruikte. Shots en zelfs hele sequenties die tonnen zouden kosten om te filmen, kon Maas nu zelf maken, knippen en plakken met programma's waarvoor je hoogstens een paar honderd euro per maand aan abonnementskosten betaalt. „Ik kan met AI in een uurtje een shot maken waar een visual effects-artiest een week mee bezig zou zijn.“ En bleek het AI-resultaat nog niet overtuigend? Dan wachtte Maas een maand en lukte het opeens wel. Zo snel gaat de ontwikkeling.

AI bleek ook een oplossing voor budgetbeperkingen. Door het cashflowprobleem moest Maas de onderwaterscènes anders opnemen. Eerst zouden die in een waterbassin gefilmd worden met speciale camera's. Dat werd te duur. In plaats daarvan werden ze „dry-for-wet“ opgenomen; een techniek waarbij een onderwatersetting wordt gesimuleerd in een studio met rook-effecten, lichten en gekleurde filters. Zo werden ook onderwaterscènes in *Titanic*, en *The Shape of Water* opgenomen. Met AI kon Maas die beelden achteraf technisch oppoetsen, waardoor ze, volgens hem, er beter uitzien dan als ze écht onder water gefilmd waren.

Wat hij nog meer met AI gedaan heeft, wil Maas niet zeggen. Al zei hij in *The Bigger Picture* eerder dat hij AI gebruikte om een jonge Huub Stapel na te maken, of voor een shot van eenden die wegfladderden voor een spoedende speedboot. Nu: „Laat mensen eerst maar eens gaan kijken. Anders gaat iedereen zich bij elke shot afvragen of het AI is.“ Hij belooft: „Over een tijdje vertel ik alles wat ik in AI heb gedaan.“

Veel VFX-bedrijven werken nog niet met AI. Kunstenaars uiten ook kritiek op het gebruik van AI: het zou mensenwerk overbodig maken, is inherent plagiaat. „Ik denk dat visual effects-artiesten het moeten omarmen“, zegt Maas. „Ik heb die weerstand gemerkt [ook VFX-artiesten met wie Maas werkt gebruiken geen AI]. Je kunt het zien als bedreiging, maar ook als kans: je kunt met AI dingen doen die vroeger niet mogelijk waren, en sneller, en beter. Ik zou zeggen: omarm het. Anders zit je als VFX-bedrijf over een half jaar zonder werk.“

Iconen van de Nederlandse publieksfilm

Amsterdamdamned II wordt een bioscoopevenement. Alleen de trailer kreeg al een première in Pathé Tuschinski. Als eerste Nederlandse film wordt de film uitgebracht

Vervelender was dat crewleden niet op tijd betaald werden. Dat zorgde voor onrust

in IMAX (ook al is-ie niet met IMAX-camera's opgenomen). Popster Davina Michelle zingt een titelsong. En Dick Maas krijgt ter gelegenheid van de film een retrospectief in het Eye Filmmuseum, dat hem volgens de website positioneert „op gelijke hoogte met Bert Haanstra, Wim Verstappen, Paul Verhoeven en Nouchka van Brakel, allen iconen van de Nederlandse publieksfilm.“ En de Febo heeft een Amsterdammed-snack.

Ook bij de laatste opname in december 2024 is al opwindend voelbaar. Maas: „We gaan over deel één heen, dat is een uitgemakte zaak!“ Stapel zegt dat hij zich nooit gerealiseerd had hoe „iconisch“ *Amsterdamdamned* was. „Ik dacht, dat heb je bij *Flodder*, of *De Lift*. Maar niet bij *Amsterdamdamned*.“ De visagie is klaar, Stapel moet de set op. Maar hij blijft praten terwijl hij zijn badjas uittrekt en in de richting van de politiewagen loopt. „Ik merk te het pas toen we zeiden dat we het weer gingen doen. Er ontstond een buzz die ik nooit verwacht had.“ Hij neemt plaats in een pruttelende auto naast Holly Mae Brood. Het ziet er vreemd uit in het echt, zo'n auto voor een groene muur. Maar op de monitor zie je hoe onderzoeker Eric Visser naast zijn jonge protegé zit. Dick Maas roept actie. En ze spelen.

| MUZIEK | THEATER | KLEINKUNST | CABARET | BALLET | OPERA | DANS |

PODIUMKUNSTEN

phil.
Haarlem

feestdagen
highlights

vr 12 dec **Kerstconcert** Nederlands Kamerorkest

vr 19 dec **Mell VF & Lo van Gorp** Duo Christmas

za 20 dec **Whatever happened to Christmas**
Leo Blokhuis, Ricky Koole, Jeangu Macrooy, Thijs Boontjes & néomí

zo 21 dec **Bach Hohe Messe**
Nederlandse Bachvereniging

vr 26 dec **Carribean Christmas** Tania Kross,
Randal Corsen en ZO! Gospel Choir

vr 26 dec **FrommerKerst** Frommermann

philhaarlem.nl

CULTUURDAGBOEK CLARON MCFADDEN

EIND 2022
Het proces begint

Het Cello Octet heeft me gevraagd het stuk *Standards* van David Lang te zingen. Kort daarna vraagt me een jonge zangstudent: „Jij zingt zoveel wereldpremières, hoe krijg je het voor elkaar om al die ingewikkelde partituren te leren?” Mijn antwoord is grappig bedoeld, maar wel waar. Ik zeg: „Stel je voor dat je favoriete modeontwerper speciaal voor jou een outfit wil maken. De ontwerper vraagt je om precies te beschrijven hoe je deze outfit wilt hebben, zodat hij echt helemaal van jou is, en combineert zijn eigen creativiteit met jouw ideeën. Bij de eerste keer passen bespreken jullie samen wat goed werkt en wat nog niet helemaal natuurlijk aanvoelt. De ontwerper voert de nodige aanpassingen door, de uiteindelijke outfit is een verlengstuk van wie je bent.

Zo is het ook met de wereldpremière van een nieuw muziekstuk. Het proces begint met een gesprek met de componist. Ik ben ermee gestopt componisten te vertellen wat mijn bereik is, nadat een zeer onervaren componist eens wilde dat ik pagina's lang een hoge C pianissimo neuriede, omdat ik hem verteld had dat ik een hoge C in huis had. Nu geef ik gewoon het beeld van een zandloper. Dat is een analogie voor het bereik van mijn stem: vol en krachtig in de lage ligging, „slanker” in het middenregister, en vol en krachtig in de hoogte.

Het werkt: een perfect passende outfit, elke keer weer!

BEGIN 2025
Geveulegeld insect

Ieder nieuw stuk is een zoektocht. Ik geloof dat iedere componist een eigen inspiratiebron heeft. Als je die kent en begrijpt, ben je al aardig op weg in je zoektocht. En dat maakt het dan weer veel gemakkelijker om te doorgronden welke noten in een bepaald stuk het meest logisch op elkaar volgen.

Ik heb ooit een stuk gezongen van een componist wiens muziek notoir complex is. Ik kon de eerste maat niet eens tellen - laat staan wiskundige berekeningen maken om de uiterst ingewikkelde ritmes te begrijpen. Bij de eerste repetitie met mij en de componist zei hij dat hij erg blij was dat het stuk werd gespeeld. Dat maakte me wel minder nerveus, maar ik had nog geen noot gezongen. Ik probeerde zo precies mogelijk te zijn, en hij leek te herkennen wat ik zong. Toen kwamen we bij een bijzonder lastige maat die ik gewoon niet kón leren, zelfs niet na er 8 uur aan te hebben besteed.

Ik werkte me er met moeite doorheen en toen deed ik het ondenkbare: ik vroeg hem de passage aan mij voor te zingen. Ik heb eerder stukken gedaan van componisten die geen idee hadden van wat ze geschreven hadden, dus nu vroeg ik hem om die specifieke maat zeven keer te zingen. Met twee redenen: ik wilde kijken of hij zeven keer precies hetzelfde zou zingen (dat deed hij) én ik wilde wat hij zong als één muzikaal gebaar onthouden. Ik zong de passage daarna nog een keer, en het ging al iets beter. Na een lange stilte zei hij: „Ik ben erg gefascineerd door de beweging van geveulegeld insecten...”. En bam, opeens klopte alles! Zouden de ritmische structuren in zijn muziek geïnspireerd zijn door insecten? Tijdens het optreden dacht ik bij elke ingewikkelde passage aan een geveulegeld insect. De componist was heel tevreden met mijn optreden.

JULI 2025
Partituur

David Lang stuurt me de partituur op met de vraag of ik nog iets veranderd wil hebben. Ik wil een nieuwe partituur altijd zo snel mogelijk in handen hebben. Niet om er meteen aan te

Clarion McFadden en het Cello Octet tijdens de repetities van 'Standards'. FOTO'S SASKIA VAN DEN BOOM

‘Om me een stuk eigen te maken praat ik eerst met de componist’

Sopraan Clarion McFadden zingt het nieuwe ‘Standards’ van componist David Lang, geïnspireerd door songs van Billie Holiday en Sarah Vaughan, en door 14de-eeuwse gedichten.

In dit dagboek vertelt ze hoe ze te werk gaat.

kunnen beginnen, maar wel om te kijken wanneer ik er echt mee moet beginnen. Ik weet dat het tijd is om te beginnen als ik midden in de nacht wakker word met het stuk in mijn hoofd.

BEGIN NOVEMBER
Ritueel

Nu, een jaar na het eerste gesprek, begint het echte werk. Ik begin altijd met een speciaal ritueel: ik markeer mijn passage in de compositie in geel, en kijk dan naar mijn „vrienden” – de instrumenten die me *on track* houden – en markeer die in blauw. Ik fluit of neurie de noten binnen mijn normale spreekbereik. Ik kreeg lang geleden een tip van een zangeres die veel hedendaagse muziek uitvoerde: plaats alle noten binnen het bereik van één octaaf. Dat helpt om gevoel te krijgen voor een lyrische zanglijn.

Soms begin ik bij het begin van de partituur, waar ik dan methodisch doorheen ga. En soms ook start ik met de makkelijkste delen, om de muzikale taal te leren begrijpen. Ik werk graag met audiobestanden omdat die me in staat stellen mijn rol in het hele muzikale landschap te begrijpen, maar mijn stem moet ECHT luid zijn.

DONDERDAG 20 NOVEMBER
Eerste repetitie

Vandaag begint de eerste repetitie van *Standards* met het Cello Octet. Ik kan de nacht voor een eerste repetitie nooit slapen. Inmiddels weet ik waarom. Toen ik nog studeerde, werd ik door een professioneel ensemble eens uitgenodigd voor een concert. Ik moest twee stukken leren. Eén sprak me meteen aan; daar heb ik toen dag en nacht aan gewerkt. Ik kende zelfs alle instrumentale partijen. De eerste repetitie verliep briljant. De componist was blij, ik was gelukkig. Het andere stuk was veel korter en veel makkelijker. Dácht ik. Die eerste repetitie was een regelrechte ramp, het ensemble moest de repetitie staken omdat ik mijn partij niet kende. Ik schaamde me diep.

Een trauma was geboren. Ik heb hier een terugkerende nachtmerrie over. Tijdens de eerste repetitie valt er een enorme stilte en iedereen draait zich naar me om. Ik besef dat ik een pagina van mijn partij over het hoofd heb gezien en die nooit heb geleerd. Dit is één keer echt gebeurd. Gelukkig was het maar één regel in een oratorium. Maar toch...

DONDERDAG 27 NOVEMBER
Eigen maken

Vanavond is de première. Ik heb mensen na een wereldpremière vaak horen zeggen: „Wat teleurstellend, er was niets nieuws aan!”. Ik denk dat er veel druk ligt op vooral jonge componisten om altijd maar innovatief te zijn. In plaats daarvan zouden ze aangemoedigd moeten worden om de tijd te nemen die ze nodig hebben om echt hun eigen muzikale stem te vinden - en om die te behouden.

Ik werk met componisten die geïnspireerd zijn door dieren, insecten, percussie, avantgardepop, jazzarticulatie, specifieke intervallen, specifieke harmonieën, contrapunt, microtonaliteit, polyritmes. Ze hebben een idee dat hun eigen artistieke logica volgt. Vervolgens zetten ze dat idee om in een partituur, en is het aan mij als uitvoerder om die logica te begrijpen, van de pagina te halen en in mijn eigen hoofd te brengen. Pas dan wordt de muziek ook echt een verlengstuk van wie ik ben.

Standards van David Lang. De wereldpremière door Clarion McFadden en Cello Octet Amsterdam was op 27 november in het Muziekgebouw aan 't IJ in Amsterdam. Tournee in december en februari. Info: cellooctet.com

BEELDTAAL

Waarom mannen met honden poseren

MAN MET HOND In deze rubriek kijken we naar opvallende beelden in de hedendaagse cultuur, en wat ze te zeggen hebben. Deze week: mannen die met vissen, katten en honden op dating-apps poseren.

Door **Merlijn Schoonenboom**

Gustave Courbet, 'Zelfportret met zwarte hond', 1842. MUSÉE DES BEAUX-ARTS DE LA VILLE DE PARIS, PETIT PALAIS.

Man met hond. GETTY IMAGES

Ja, er is een woord voor, en nee, dat is niet positief bedoeld: *dogfishing* heet het. Het wordt gebruikt als een man op een dating-app een foto van zichzelf samen met een hond plaatst, met als enige bedoeling via die hond - die ook nog eens niet van hemzelf is - een vrouw te verleiden naar rechts te swipen. Het fenomeen bestaat al langer, maar volgens meerdere verontwaardigde berichten gebeurt het nu steeds meer. Dus: waarom willen mannen per se een hond op hun foto om succes in de liefde te krijgen?

Op zichzelf is de foto van man-met-dier op dating-apps niet nieuw. In de VS was in de jaren 2010 de ‘man met vis’ een van de meest in het oog springende keuzes: er waren opvallend veel foto's van mannen die poseerden met een gevangen vis, al dan niet spartelend aan de hengel. Wat wilde de man hiermee?, vroegen zich toen nog slechts enkele auteurs af. Liet hij zien hoe sterk hij was, hoe goed hij kon jagen, of suggereerde hij weinig subtiel dat ook de vrouw een vis was die gevangen diende te worden?

Inmiddels is het online daten massaler dan ooit - meer dan de helft van alle relaties zou er, ondank groeiende swipe-moeheid, inmiddels uit voortkomen - en dieren zijn met 16 procent (volgens onderzoek naar het datinggedrag van heteroseksuele mannen en vrouwen uit 2022) een vast bestanddeel van de bijbehorende beeldcultuur geworden. Een duidelijke hiërarchie is er ook: mannen met vissen zijn in de Europese datingwereld minder gangbaar dan in de VS, hier worden door zowel mannen als vrouwen vooral katten en honden voor de datingfoto ingezet. De man-met-hond-foto zou daarbij vaker worden gebruikt en door meer vrouwen aantrekkelijker worden gevonden dan de kattenfoto, zo concludeert een aantal onderzoeken naar online datende hetero-mannen en vrouwen.

Neurotisch

Het gebrek aan succes van de kattenfoto zegt overigens niets over het karakter van de mannen die hen in de arm hebben (of over de waardering voor kat-

ten), maar het zou wel iets zeggen over de suggestie die hun foto bij vrouwen wekt: „Mannen die katten vasthouden worden als minder mannelijk gezien, als neurotischer - en minder *datable*”, was de conclusie in 2020 van de Colorado State University. Een hond zou suggereren dat de man mannelijker is, én beter in staat tot een langtermijnrelatie.

Met andere woorden: de hond op de datingfoto zou een positieve relatiekwaliteit van de man suggereren. Het dier zou erop wijzen dat de man betrouwbaar is, maar ook dat hij een sensitieve, zachtmoedige kant heeft. Niet alle honden zijn hier overigens even geschikt voor. De succesvolste dating-app-hond is volgens de onderzoeken een kleiner hondje: niet bedreigend, wel aibaar. En vanwege dit succes zouden steeds meer mannen in de kennissenkring een hondje lenen en ermee op de foto gaan.

Zou de hedendaagse datende man dit soort academische onderzoeken bestudeerd hebben? Dat hoeft hij helemaal niet, hij kent de plaatjes al. De moderne westerse beeldcultuur kent de iconografische succesformule man-met-hond tenslotte al lang. Zie het schilderij *Zelfportret met zwarte hond* waarmee de jonge Gustave Courbet - later beroemd dankzij erotisch getint werk - in 1842 als schilder doorbrak. Toen al stond de hond voor loyaliteit, maar gaf de jongeman op het schilderij ook iets ge-

voeligs, wat goed uitkwam voor het bohemien-achtige beeld dat Courbet van zichzelf wilde neerzetten.

Kus

Die combinatie van trouw en gevoel is er nog steeds, in films, in strips. Zie de Hollywood-actiefilmreeks *John Wick*, beginnend in 2014: eerst krijgt de harde huurmoordenaar Wick, gespeeld door Keanu Reeves, een hondje van zijn gestorven vrouw, na diens overlijden kiest hij zelf een zwarte hond. De hond dient hier de eerlijke én zachte kant van de eenzame strijder Wick te tonen - na iedere moordpartij volgt een liefdevolle knuffel voor het trouwe dier. En ook het succes van het kleine aibare hondje had de datende man eigenlijk al kunnen weten. In meerdere afleveringen van *Asterix* zien we Obelix, de sterke maar verlegen krijger, worstelen met zijn onvermogen met vrouwen in contact te komen. Dankzij het schattige hondje Idéfix lukt hem dat wel, en dat levert hem een paar keer zelfs een kus op. De nieuwe verontwaardiging over de hondenfoto-strategie is ondertussen wel veelzeggend. In de eerste jaren van het online daten werd nog geklaagd dat de gemiddelde man niets beters kon bedenken dan zijn shirt uittrekken om zijn sixpack te laten zien. Nu is het verwijt dat hij te ver is doorgeschoten met slinkse technieken om zijn beeld op te waarden: met een geleende hond suggereert hij betrouwbaarheid, maar hij zou het daarmee juist niet zijn.

Het laat de paradoxale beeldcultuur van het online daten zien: aan de ene kant wordt authenticiteit verlangd, aan de andere kant dienen de swipers steeds professioneler te worden in hun beelden, die als een soort visitekaartje van hun persoonlijkheid worden opgevat. De afgelopen jaren zijn hele legers van fotografen en datingcoaches in diit gat in de markt gesprongen, inclusief tips voor de beste belichting en de beste accessoires - zelfs als het een lewend accessoire is.

Of het dier op de foto ook voor langdurig relationeel succes zorgt, valt overigens te betwijfelen. De man op de app zoekt een vrouw - maar of de vrouw ook de man wil of slechts de hond, is natuurlijk altijd weer even afwachten.

Still uit de film Asterix en de Noormannen. 2006 ANP / MARY EVANS PICTURE LIBRARY LTD.

EEN KWART EEUW KUNST THEATER

Nieuwe stemmen
hielden het publiek
een spiegel voor

De in de vorige eeuw al veelvuldig geroemde diversiteit van het theater bloeide in de nieuwe eeuw uit tot een caleidoscopisch aanbod van nieuwe teksten, vormen, locaties en speelwijzen. Nieuwe stemmen kregen hun plek, en de cross-over, het ervaringstheater en de theatermarathon raakten ingeburgerd.

Door **Ron Rijghard** Illustratie **XF&M**

Het begon met een opblaasboot. Bij de voorstelling die achteraf gezien kan worden als een sleutelmoment in het theater van het eerste kwart van deze eeuw, *Nobody Home*, werd er allereerst ontspannen lol getrap met het publiek. De opblaasboot fungeerde als *crowd surfer*, die over de hoofden van het publiek de zaal werd rondgeduwd. Het was onschuldig, puur vermaak, typerend voor de luchtige toon die de makers hanteerden, en tegelijkertijd ominus bij een voorstelling over vluchtelingen, in een jaar, 2014, dat bootvluchtelingen die omkwamen op zee bijna dagelijks in het nieuws waren.

Nobody Home werd gemaakt door toen nog onbekende jonge talenten: regisseur Daria Bukvi (Bosnië) en acteurs Saman Amini (Iran), Vanja Rukavina (Bosnië) en Majd Mardo (Syrië), alle vier geboren in 1989, en alle vier met een verleden in een azc. Samen creëerden ze, 25 jaar oud, een voorstelling die in december 2014 in première ging, uitgroeide tot „de onbetwistbare toneelhit” van 2015, aldus *NRC*, en vervolgens een uitverkochte reprise beleefde in 2016. Het stuk werd geselecteerd voor het Nederlands Theaterfestival als een van de beste voorstellingen van het seizoen.

De toenmalige minister van Sociale Zaken, Lodewijk Asscher, kwam kijken en facebookte lof: „Hard, humoristisch, schrijnend, prachtig”. Arnon Grunberg schreef in zijn *Voetnoot* op de voorpagina van *de Volkskrant* dat iedereen de voorstelling moest gaan zien. De conclusie van *NRC*, eind 2015: „Fijn: politiek theater mag weer, en het levert fantastische voorstellingen op.”

Dat fantastische zat in de wijze waarop een koud, abstract begrip als 'asielbeleid' werd verhelderd en vermenselijkt door persoonlijke ervaringen. Het ging over de angst van migranten hun herinneringen kwijt te raken, hun zoektocht naar wat thuis betekent in een nieuw land, over bureaucratie en de desinteresse van Nederlanders. Zoals recensent Loek Zonne-

veld schreef in *de Theaterkrant*: „Het échte thuis is ver weg en bovendien wreed uit de onvrijwillige nomade weggesneden.”

Het fantastische zat ook in de enterainende aanpak, met dansjes, liedjes en de cabaretse toon waarin alle pijn en verdriet werden verpakt: diep snijdende emoties en ervaringen, swingend gespeeld.

Nobody Home was een diepe duik in een wereld die ver afstond van zelfs het meest betrokken publiek. De makers hielden dat publiek een spiegel voor. Dat was confronterend, maar door de liefdevolle vorm voelde *Nobody Home* ook helend en verlichtend. Het was kunst op zijn best: wat de wereld sloop, lijmt kunst weer aan elkaar. Voor zolang de voorstelling duurt en resoneert, en de verbeelding zijn werk kan verrichten.

Aandacht voor de misdeelde, de miskende en de onderdrukte was niet nieuw deze eeuw. Engagement is een constante in het theater in Nederland. Wat *Nobody Home* anders maakte, was dat deze 'ongehoorde stemmen' zelf aan het woord kwamen. Mede dankzij het grote succes fungeerde het stuk in zekere zin als startschot voor een decennium van inclusie en diversiteit in het theater, niet alleen thematisch, maar, veel belangrijker, ook op en achter het toneel. Eindelijk, was daarbij een veel gehoorde verzuchting.

De manifestatie van nieuwe stemmen was maar één van de grote veranderingen die zich deze eeuw in het theater voltrokken. De in de vorige eeuw al veelvuldig geroemde diversiteit van het theater bloeide in de nieuwe eeuw op meerdere manieren verder uit: tot een caleidoscopisch aanbod van nieuwe teksten, vormen, locaties en speelwijzen. De cross-over (interdisciplinair theater) en het ervaringstheater (interactief theater) ontwikkelden zich bijvoorbeeld van trend tot substantieel genre. En de theatermarathon werd een geliefd middel om bezoekers een overveldigende ervaring te geven.

De opkomst van nieuwe stemmen

Het scherpst was de ommezwaai naar het politiek theater van nieuwe stemmen in de jaren tien. Al in 2018 luidde de conclusie in een terugblik op het theaterseizoen: „Het Nederlandse theater werd gedomineerd door voorstellingen over migratie en racisme”, schreef *NRC*. De jaren erna bleef dat zo.

De dominantie was onder meer af te lezen aan de carrières van de makers. Saman Amini en Vanja Rukavina werden deel van het ensemble van Het Nationale Theater, Majd Mardo ging naar ITA. Met het confronterende *A seat at the table*, met schrijnende voorbeelden van alledaagse racisme, leverde Amini in 2017 zijn eigen meesterwerk af. Wanneer is het voorbij, „de clash van de culturen, de botsing met de burenen”, rapte hij, in deze door hem bedachte en mede geschreven en gespeelde voorstelling. Er sprak een diep verlangen naar gelijkwaardige verhoudingen uit.

Regisseur Daria Bukvi groeide uit tot de koningin van het Nederlands theater, terwijl ze compromisloos brandende kwesties op het toneel bleef zetten, en haar casts op een ongedwongen, vanzelfsprekende wijze de diversiteit omarmden die te lang niet meer dan beleid op papier was geweest. Bukvi grossierde in spraakmakende producties. In haar versie van Shakespeares *Othello* (2018) veranderde ze het einde op cruciale wijze door Othello het laatste woord te geven. In haar *Melk & dadels* (2018), voerden vier actrices met een Marokkaanse achtergrond een serie theatrale sketches op, in een

mix van cabaret en vormingstoneel, over die dubbele achtergrond, over wie en wat Marokkaanse Nederlanders zijn, over hun strijd, hun conflicten. In 2021 werd Bukvi artistiek directeur van het zieltogende Theater Oostpool in Arnhem, een van de acht grote theatergezelschappen van het land, dat ze volledig reanimeerde en dat nu weer een bruisend theaterhuis is.

Steeds meer nieuwe stemmen

De prachtige, hyperpersoonlijke solo's van Nasrdin Dchar (uit Steenbergen) en Sadettin Kirmiziyüz (uit Zutphen) zijn goede voorbeelden van hoe biculturele theatermakers de afgelopen vijftien jaar hun perspectief en hun levens deelden op het podium. Dchar maakte in 2011 *Oumi* over zijn moeder, een stuk voor de kleine zaal dat hij in 2015 uiteindelijk in Carré kon opvoeren, en in 2017 maakte hij *Dad*, over zijn jeugd en eigen vaderschap, over Marokko en racisme in zijn Brabantse geboortedorp.

De ontstaansgeschiedenis van *Oumi* is daarbij veelbetekend. Dchar wilde als acteur niet verder in de theaterreeks *De geschiedenis van de familie Avenier*, van auteur Maria Goos, omdat zijn personage, gebaseerd op zijn vader, in deel 3 een criminele afslag nam. Hij ging met Goos in gesprek. Om zijn perspectief en zijn verscheidenheid tussen twee culturen een stem te geven schreef Goos speciaal voor hem *Oumi* (mijn moeder), een monoloog over hemzelf en over zijn moeder. Daarvoor bezochten ze samen de moeder van Dchar in Marokko. In *NRC* zei Dchar, die in de voorstelling zijn moeder speelt: „Ik ben de stem van een generatie vrouwen van wie wij heel weinig weten. Mijn moeder zag in dat het goed is dat dat verhaal wordt verteld.”

In de hitvoorstelling *Somedaymyprincewill.com* (2012) vertelde Kirmiziyüz over zijn zusje, geboren en getogen in Nederland, die onder invloed van een internetimam islamiseerde en trouwde in Turkije. Het was een entertainende voorstelling met veel muziek. Maar in *De radicalisering van Sadettin K.* (2015) en *Citizen K.* (2019) was er steeds minder ruimte voor lichtvoetigheid en humor. In *Citizen K.* schetst Kirmiziyüz zijn leven, langs giftige vooroordelen en Turken-grapjes, tot hij uiteindelijk zijn woede de vrije loop laat. Zo ontstaat een onontkoombaar, beklemmend verslag van een bestaan tussen en met twee culturen.

Talrijke, inspirerende en memorabele solo's van biculturele makers volgden een vergelijkbaar patroon: het zijn zoektochten naar wie je bent als migrant of kind van migranten. Inzichtelijk voor het overwegend witte theaterpubliek, herkenbaar voor theaterbezoekers van kleur. Zonder uitzondering schetsen ze een harde les over alom aanwezig racisme in een land dat zich ooit tolerant noemde. Dat het thema nog lang niet is uitgeput, en nog volle zalen trekt, is dit seizoen onder meer te zien bij het wervelende en aangrijpende *Brabo Leone* van actrice Sarah Jannhe, een voorstelling waarin ze zowel haar Brabantse moeder eert als het spoor terug volgt naar het Sierra Leone van haar vader, in wiens geboortedorp ze hartelijk wordt ontvangen. Met deze reis, die ook een innerlijke reis is, openbaart ze hoe nieuwe werelden zich openen, en hoe veel verbinding er mogelijk is met mensen.

Deze voorstellingen van nieuwe stemmen staan niet op zichzelf. Het politiek theater kreeg de afgelopen tien jaar een brede bedding, met een scala aan onderwerpen. Mede op de golven van #MeToo, het identiteitsdebat en de klimaatcrisis

Lees verder op pagina C12

Tien spraakmakende voorstellingen

Mijlpalen van 21ste-eeuws theater

2002

Cloaca, door Het Toneel Speelt/ regie Willem van de Sande Bakhuyzen

Mijlpaal in de Nederlandse toneelschrijfkunst. Tragi-komedie van Maria Goos over de vriendschap tussen vier mannen, en een zedenschets van de politieke en culturele elite.

2007

U bevindt zich hier, door Dries Verhoeven (2007)

Mijlpaal in het ervarings-theater. Het langs elkaar leven in de stad verbeeld. De bezoeker krijgt een bed in een kamer voor zich alleen, in een hotel met veertig kamers, opgetrokken uit dunne houten wandjes. Cruciaal is het moment dat het spiegelflond omhoog gaat en je alle andere bezoekers ziet.

2007

Romeinse tragedies, door Toneelgroep Amsterdam/ regie Ivo van Hove

Mijlpaal in de cross-over (ook wel 'totaaltheater'). Live videoregistratie, live muziek, geluidseffecten, publiek op het podium tussen de acteurs. En drie tragedies van Shakespeares in zes uur.

2007/09

Tien geboden, door NT-Gent/Johan Simons ()

Mijlpaal onder de theater-marathons, en in het subgenre van de filmbewerkingen. Naar *Dekalog* (1988) van de Poolse filmer Krzysztof Kieslowski. Theater over de aanmodderende mens: verhalen over de bewoners van een flatgebouw, meestal kleine zondaars, die in een crisis raken, en daardoor voor een moreel dilemma komen te staan.

2013

Achterkant, door De Warme Winkel (2013)

Mijlpaal in de producties van dwarse collectieven. Letterlijk gespeeld achter het decor van en tegelijk met *Lange dagreis naar de nacht* van Toneelgroep Amsterdam/ Ivo van Hove. Satire die het grote toneel afzeikt, maar ook de eigen aspiraties doorlicht. Van Hove werd 'Igo van Hove' en 'Noord-Koreaanse kamp-commandant'.

» **Vervolg** van pagina C11

groeide het uit tot een genre dat het theater kleur op de wangen gaf. Voor publiek dat bevangen raakte van alle crisissen en snakte naar afleiding, naar troost, naar antwoorden, naar begrip, kon het fungeren als vluchtheuvel, als nieuwe kerk.

Theater bood herkenning en tegenspraak, schuring en zachtheid. In een interview verklaarde Bukvi destijds dat ze met *Nobody Home* onder meer een beroep deed op empathie. „Wij hopen mensen aan te spreken die ergens wonen waar straks misschien een asielzoekerscentrum opent.” Over de vraag of dat gelukt is, kun je cynisch zijn, gezien de vele tegenstand bij elk plan voor een nieuw azc, maar wie weet hoeveel empathie ze heeft gekweekt, en hoeveel ogen ze heeft geopend. Dat is toch lastig te onderschatten.

De dood van het klassiek theater

Met aandacht voor diversiteit in de kunst was deze eeuw ook begonnen, maar dat riep toen vooral weerstand op. De staatssecretaris voor Cultuur, Rick van der Ploeg, eiste van de kunsten aandacht voor jongeren en ‘allochtonen’ (zoals dat toen heette) in ruil voor rijkssubsidie, tot irritatie en opwinding van velen. Het criterium kwaliteit moest heilig blijven, was de algemene opvatting, alsof daar alles mee gezegd was. Van der Ploeg verdween al snel van het toneel, maar zijn beleid kabbelde rustig door, tot het moment dat de anti-kunststamend VVD-CDA er tien jaar later het mes in zette, en in de kunsten als geheel, een mes dat enthousiast werd gehanteerd door Halbe Zijlstra

(VVD), een nieuwe staatssecretaris.

Ondertussen voltrokken zich in het eerste decennium op geleidelijke wijze heel andere, grote veranderingen, die blijvend zouden blijken. Na een lang ziekbed viel de dood van het klassieke theater te noteren: repertoiretoneel gleed langzaam maar zeker weg van het podium. In de zeldzame gevallen dat er tegenwoordig nog een Shakespeare wordt gespeeld, betreft het bijna uitsluitend (radicale) bewerkingen. Alleen het werk van regisseur Erik Whien mag als uitzondering gelden. Hij heeft onder meer een reeks gedenkwaardige Becketts op zijn naam staan, die modern zijn zonder dat de boel meteen geheel wordt verbouwd.

De neergang van klassiek theater hing samen met een parallelle beweging: de explosieve groei van theatercollectieven en onafhankelijke makers in het kleinezalencircuit. Beide soorten makers zijn gefocust op het zelf schrijven van teksten en het behandelen van actuele onderwerpen. Door die aanpak verbreedde de voormentaal van het theater zich ook sterk.

De afkeer van klassiek toneel en de voorkeur voor actueel theater werd in 2010 in *NRC* berispt door de toenmalige theaterredacteur. Die muntte voor theater dat zich op de actualiteit entte de fraaie term ‘voorpaginatheater’ (in een stuk dat op de voorpagina begon, geinig gebaar van de krantenmakers van toen). Aanleiding was dat ‘voorpaginatoneel’ en moderne moraliteiten de jaarlijkse selectie domineerden van de beste voorstellingen voor het Nederlands Theater festival.

In zijn pleidooi luidde het argument dat ook repertoiretoneel een opinie bevat over actuele kwesties, want klassieke to-

neelstukken „overstijgen” het tijdelijke en tonen „het eeuwige van de menselijke worstelingen”. Oftewel: elk conflict bij de oude Grieken, Shakespeare, Tsjechov en Ibsen laat zich „vertalen” naar het hier en nu.

Theatermakers bleken steeds minder vatbaar tot geheel allergisch voor die traditionele gedachtegang. Waarom zou je de problemen van Italiaanse migranten in Amerika in Arthur Millers *Van de brug gezien* (1955) symbool laten staan voor de problemen van Marokkaanse migranten in Nederland, als je het zonder omweg over die specifieke problemen kan hebben, met acteurs met precies die achtergrond? Is dat niet beter, helderder, directer, preciezer? Uit dat idee ontstonden vele nieuwe, eigentijdse klassiekers, zoals *Nobody Home*.

Waarbij meteen aangetekend moet worden dat ‘eigentijdse klassieker’ zo goed als nooit hetzelfde betekent als ‘nieuwe repertoire’. Want al dat prachtige nieuwe werk door collectieven en onafhankelijke makers is zo hyperpersoonlijk dat het zo goed als nooit tot heropvoeringen leidt. Veel liever tonen theatermakers hun artistieke waarde door elk seizoen weer iets helemaal nieuws en van zichzelf te maken.

De opkomst van het ervaringstheater

Over twee andere genres die ingeburgerd raakten, het ervaringstheater en de cross-over, was minder discussie. Het ervaringstheater werd in 2008 in *NRC* omschreven als: „Een verrassende en intense theatervorm in opkomst, die ongeveer alle kenmerken van het theater mist. Er is geen publiek dat in een theaterzaal

stil naar een voorstelling op een podium zit te luisteren. In het ervaringstheater word je uit de zaal gehaald en ergens op locatie ontvangen. Verder mag je niet laker in het donker toekijken, je moet iets dóén. De ervaringstheatermaker laat je rondlopen door een theatraal vormgegeven doolhof, of rijdt je rond in een rolstoel. Je kunt worden geblinddoekt, je kunt worden betast, je mag een broodje bakken, of je wordt aan een onbekend meisje gekoppeld. Dit vergt iets van de toeschouwer, die juist zo hecht aan zijn passieve rol in het donker, maar je krijgt er ook iets voor terug: een veel intensievere ervaring.”

Een vroeg voorbeeld van indringend ervaringstheater was begin jaren negentig *Jij - de stad* van de Amerikaanse Fiona Templeton: een tocht waarbij acteurs je, lopend door Den Haag, aan elkaar door-gaven. Je werd afgeblaft door een directrice, een priester biechtte bij je en een spionne informeerde naar je geheimen: „Heb je weleens een brief open gestoomd?” Gaandeweg was je bereid al je zonden te bekennen. (*Fun fact*: de toenmalige *NRC*-recensent vond het helemaal niks: „hoorndol” werd hij, van „de arty onzin”.)

Ervaringstheater is altijd locatietheater, buiten de muren van de schouwburg. Ook die vorm nam deze eeuw een grote vlucht, zonder per se nieuw te zijn. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig kon je bijvoorbeeld in Den Haag al naar voorstellingen in een tramremise, naar Beckett in een manege, en naar *Grieks*, een tekst van Steven Berkoff, geregisseerd door Johan Doesburg in een voormalige drukkerij, met Ariane Schluter en Jack Wouterse als stel dat elkaar neukte met hun blik strak op de tv gericht. Op die locaties waren wel stoelen, maar altijd harde klapstoelen, en er was nooit een foyer. Van theater kon je ook leren houden buiten het theater.

De opkomst van de cross-over

Ook de cross-over (het mooie Nederlandse equivalent ‘kruisbestuiving’ redde het helaas niet) werd begin deze eeuw steeds prominenter. Inmiddels weten we niet beter, en heeft de term zichzelf overbodig gemaakt. De Israëlisch-Marokkaanse regisseur Guy Weizman bijvoorbeeld, artistiek directeur van het Groningse NITE, doet al jaren niet anders dan muziek, dans en toneel in elkaar laten overlopen, met het visuele juweeltje *Nachtwacht* dit jaar als voorlopig hoogtepunt van zijn oeuvre. Ook de nieuwe artistiek leider van ITA, de Noorse Eline Arbo, vestigde haar naam mede dankzij de inspirerende combinatie van theater en muziek, puttend uit het onverwachte zangtalent van veel acteurs. Haar *Weg met Eddy Bellegueule* (uit 2020), weelderig vormgegeven en met aanstekelijke songs, is een hoogtepunt in het genre, en sowieso in het theater van de jaren twintig.

Theater is hybride van zichzelf: het combineert literatuur, voordrachtskunst en beeldende kunst. En versmelting met andere genres, zoals muziek, is er altijd geweest. Maar begin deze eeuw werd (live) video almaar prominenter. In zijn *Proust*-cyclus (2003-2005) bij het Ro Theater (nu Theater Rotterdam) maakte regisseur Guy Cassiers gebruik van live muziek van een strijkkwartet, kunstinstallaties, videobeelden en tekstprojecties. De Belg Cassiers, die met zijn landgenoot Ivo van Hove en Johan Simons tot de Grote Drie van het Nederlands toneel in het eerste decennium werd gerekend, kreeg er veel lof voor. Cassiers gebruikt „zijn veelvuldige videoprojecties om de gezichten in grote close-ups te tonen, waardoor de belangrijkste karakters dicht bij de toe-

2014

Nobody Home, door Daria Bukvi
Mijlpaal in het theater van nieuwe stemmen. Makers met een verleden in het azc over hun ervaringen in een nieuw land.

2016

Ergens anders, door Micha Wertheim (2016)
Mijlpaal in het conceptueel meta-theater. Micha Wertheim was echt ergens anders dan in het theater. Hij kwam niet op, en liet radiofragmenten, een robotje en een voice-over de honneurs waarnemen.

2017

The Nation, door Het Nationale Theater/ regie Eric de Vroedt
Mijlpaal in politiek theater. Zesdelige theaterkraker over botsende culturen in de Schilderswijk, over politici, projectontwikkelaars en politici.

2018

Wiksafari AZC, door Female Economy/ regie Adelheid Roosen (2018)
Mijlpaal in locatietheater en in geëngageerd theater. Aflivering in Utrecht van de WijkSafari, een in vele landen en steden toegepast theatraal concept van Adelheid Roosen, dat bezoekers binnen brengt bij meerdere wijkbewoners thuis. Groepen bezoekers worden geleid door een acteur, die wekenlang bij een bewoner van de wijk heeft gewoond, bij wijze van ‘adoptie’. Hun kennismaking wordt ingedikt tot een geënceneerd gesprek dat het koppel opvoert.

2020

Weg met Eddy Bellegueule, door Toneelschuur Producties/ regie Eline Arbo
Mijlpaal in het muziektheater, en in het subgenre van de boekbewerking. Visueel en muzikaal overweldigende bewerking van het boek van de Franse auteur Edouard Louis over opgroeien als homo in een homofobe omgeving.

schouwer blijven en er een mooi ritme van afwisselend afstand en intimiteit ontstaat”, schreef *NRC*.

In zijn *Romeinse tragedies* (2007) bracht Van Hove bij Toneelgroep Amsterdam (nu ITA) de inzet van moderne theatertechniek nog een stap verder: live videoregistratie, live muziek, geluidseffecten, vijftien acteurs met zendmicrofoons, meer dan zes uur lang. Het publiek zat op het toneel, waar gegeten en gedronken kon worden, terwijl acteurs en camera-mensen er tussendoor bewogen. In de recensie had *NRC* nog vragen over „het nut van de overheersende vorm”, maar inmiddels geldt de voorstelling, die in triomf over de wereld trok, als een onbetwiste mijlpaal.

De crossover was ook een wapen in de steeds heftiger strijd om de aandacht van het publiek. Begin deze eeuw werd de crossover dan ook vergeleken met „een theaterervaring die zich kan meten met een Hollywoodfilm”. Dat is nu standaard: modern theater laat zich graag voorstaan op opwinding en spektakel. Dat de psychologie van de personages, het zwaartepunt van veel klassiek teksttheater, daar-bij soms in het gedrang komt, is niet altijd meer een tegenargument. Theater kun je ook op andere manieren waarderen en beleven. Sterker, het vermijden van psychologisch realisme, waar film vaak aan hangt, kan juist een kracht zijn van hedendaags theater. Moderne acteurs spelen bijvoorbeeld vaak met de code van het doen alsof: ze stappen in en uit hun rol, en zijn een personage, maar ook zichzelf. Daardoor krijgt hun spel vanzelf een tweede laag.

Opvallend bijeffect van de het succes van de crossover en de vanzelfsprekendheid waarmee andere genres geïncorporeerd werden, is dat het woord ‘toneel’ in diskrediet raakte. Gezelschappen schrapten het woord uit hun naam: Het Nationale Toneel werd het Nationale Theater, Toneelgroep Amsterdam werd Internationaal Theater Amsterdam, het Noord-Nederlands Toneel werd NITE en Toneelgroep Oostpool werd Theater Oostpool. Tijdens een discussie op het Nederlands Theaterfestival, enkele jaren geleden, bezwoeren marketeers van theaters dat ze het woord beslist vermeden bij promotie-activiteiten. Klaarblijkelijk ruikt ‘toneel’ naar stoffige, saaie zoi, van saaie, stoffige mensen, die alleen maar praten. Het is maar de maar de marketing, maar doet nogal mal aan. Alsof ‘teksttoneel’ niet spetterend en meeslepend kan zijn.

De opkomst van het binge-theater

Romeinse tragedies stond ook model voor een andere vorm die deze eeuw tot wasdom kwam: de theatermarathon, ook wel binge-theater genoemd. De duur van een voorstelling werd een middel om bezoekers te overmeesteren. De Blauwe Maandag Compagnie (nu: Toneelhuis) gaf in 1997 een onvergetelijke proeve met *Ten Oorlog*, de virtuoze Shakespeare-bewerking van Tom Lanoye, acht uur theater op één dag. Vele marathons volgden, zoals *Tien Geboden* van Johans Simons (naar de Poolse films van Kieslowski, 2007-2009) en *Borgen* van Ola Mafaalani (naar de Deense tv-serie, 2016).

Hoogtepunt in die reeks, en sowieso in

deze eerste kwart eeuw theater, is het zesdelige *The Nation* (2017), geschreven en geregisseerd van Eric de Vroedt bij Het Nationale Theater. Waar de crossover tien jaar eerder nog de opwinding van de film wilde bieden, refereerde De Vroedt aan de verslavende werking van een Netflix-serie. Die gehaide marketing-slogan, ‘Netflix op het toneel’, maakte De Vroedt ook waar. Met kruisende verhaallijnen, cliffhangers, knisperende dialogen en haakse bochten in het gedrag van personages werd slim ingespeeld op de kijker-varing bij tv-series. Door de losse delen te gieten in vormen als politiserie, documentaire, talkshow of vlog werd de herkenbaarheid en de toegankelijkheid ge-optimaliseerd.

De Vroedts hyperactuele *whodunnit* draait om de verdwijning van de elfjarige Ismaël, kind van een Bosnische vrijheidsstrijder en een Malinese moeder, met witte adoptieouders, die wonen in de Schilderswijk, het Haagse stadsdeel met circa 120 verschillende culturen. Veel materiaal putte De Vroedt uit zijn gesprekken met buurtbewoners. Dat leidde tot diverse verhaallijnen: een agent wordt ervan verdacht een rol in de verdwijning te spelen; de opening van een wijnbout voor moslima’s in de wijk zorgt voor ongere-geldheden; de oudere halfbroer van Ismaël is een salafist. Prominent is ook de politiek strijd over de voorgenomen bouw van een omheinde woonwijk, Safe City, die de rijken moet gaan afschermen van de armen.

The Nation werd een wonder van toneelschrijfkunst, encensering en acteren. Deze diepgravende, relevante voorstelling over de botsing der culturen zwierde van thriller naar comedy naar drama, zonder aan intensiteit in te boeten. Alle ontwikkelingen in het theater kwamen er in samen: aandacht voor andere stemmen, diverse kunstgenres, het bingen. Cruciaal daarbij was dat het maatschappelijk debat over islam, integratie en racisme, over wijkteams, mislukte politiereorganisaties en *gated communities*, zichtbaar en voelbaar werd gemaakt door een superieur spelend ensemble. De acteurs paktten je bij de strot en lieten niet meer los. Romana Vrede, die dat seizoen als eerste zwarte vrouw een Theo d’Or zou winnen (voor haar rol in *RACE*, ook van De Vroedt bij Het Nationale Theater) was betoverend als de wanhopige en ongrijpbare Malinese moeder. Vanja Rukavina en Saman Amini, de acteurs uit *Nobody Home*, excelleerden als respectievelijk de salafist en een treitervlogger, die als een Shakespeareaanse rijnmonking de ontwikkelingen becommentarieerde.

Er was de afgelopen decennia een bulk aan memorabel, steengoed theater dat je op talloze manieren van je stuk bracht en als een ander mens de straat op stuurde. Maar onder veel gelijken stak *The Nation* er net bovenuit. Het was theatrale kracht-toer van vijf uur om vele malen te bezoeken, want elke keer zag je, voelde je en ontdekte je iets nieuws. Bij verschijning heette het stuk volgens *NRC* ‘de theatergebeurtenis van het jaar’, en terugblikkend is die tijdspanne uit te breiden tot de hele kwarteeuw. Er werd theatergeschiedenis geschreven en het was geweldig om erbij te zijn.

Alle ontwikkelingen in het theater van de laatste 25 jaar kwamen in ‘The Nation’ samen

Advertentie

VAN GOGH EN DE ROULINS

Eindelijk weer samen

Nu te zien t/m 11.01.2026

LAATSTE WEKEN

Van Gogh Museum
Amsterdam

FOTO'S SONNY LENSEN, ROGER CREMERS, SANNE PEPEr, BRAM PETRAEUS

Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAYPANTS

Wick tafellamp

CADEAU-TIP

Adviesprijs
v.a. 139,-
99,-

- Draagbare en draadloze sfeermaker
- Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

HAY

Trapje

Adviesprijs
359,-
279,-

- Helpende hand in huis
- Multifunctioneel en design in één
- Van opstapkrak tot bijzettafel

FREDERIK ROIJÉ

Vogelhuis

Adviesprijs
169,-
149,-

- Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
- Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
- Een blikvanger in elke tuin

Puzzelbord met draaisysteem

Adviesprijs
v.a. 139,95
119,-

- Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- Voor optimaal puzzelplezier

Bekijk alle aanbiedingen online ➤ nrcwebwinkel.nl/cadeaus

nrc

DONDERDAG 4 DECEMBER 2025

Jeroen W.P. Wijnendaele: *De wereld van Clovis. De val van Rome en de geboorte van het Westen*. Ertsberg 287 blz. €30,50
●●●●○

Clovis I wordt samen met zijn manschappen gedoopt voorafgaand aan de Slag bij Tolbiac.
GETTY IMAGES

Clovis stoot de cliché's over de Oudheid om

GESCHIEDENIS Voor wie hooguit een vaag beeld heeft van invallende Germanen en opkomend christendom is het boek van de Belgische oudhistoricus Jeroen W.P. Wijnendaele een aanrader.

Door **Hendrik Spiering**

De meest vertelde verhalen over geschiedenis zijn vaak onzin. Neem de Late Oudheid en die beroemde 'Val van het Romeinse Rijk'. De zo graag vertelde tegenstelling tussen Germanen en Romeinen is enorm overdreven, het hele idee van de volksverhuizingen een gedrocht. En zó flinterdun is de scheidslijn tussen 'Romeinen' en 'barbaren' dat de basis van het Frankische rijk zelfs werd gelegd door een volbloed Romeinse generaal, Aegidius. Want details doen ertoe in het bijzonder rijke boek van de Belgische oudhistoricus Jeroen W.P. Wijnendaele. Na de moord op keizer Majoranus in Rome was het de Romeinse generaal Aegidius die in Gallië rond 460 zijn Frankische bondgenoten bij elkaar riep, gewoon om de orde te handhaven. Maar niet veel later eindigde deze Aegidius als koning der Franken. Hij was daarmee een directe voorganger van Childerik, de vader van Clovis. En die Clovis geldt alom als eerste koning van Frankrijk, maar Aegidius heeft het project gestart.

En die val van Rome dan? Sowieso een concept dat pas in de achttiende eeuw ontstond. En als Rome al 'viel' dan kwam dat zeker niet door 'barbaarse' invallen maar door interne machtsstrijd in het Rijk.

Wie het na deze eerste alinea's duizelt, maar toch geïnteresseerd is in de eindeloos complexe militaire en politieke verwickelingen in West-Europa tussen 300 en 600 na Christus moet zeker Wijnendaeles *De wereld van Clovis* lezen. Als algemene inleiding op de periode is het niet geschikt, maar voor iedereen met hooguit een vaag beeld van invallende Germanen en opkomend christendom is het een aanrader. Wijnendaele hanteert een grote greep, maar is zeker niet bang voor gedetailleerde verwickelingen, zoals de eindeloze afwisseling van staatsmacht, rebellie, diplomatie en burgeroorlog in het vijfde-eeuwse Gallië, die in zijn visie de basis vormt van het latere Frankische rijk.

Ondanks de titel over Clovis verschijnt deze beroemde koning dan

ook pas halverwege het boek ten tonele. Daarmee valt het boek in twee delen uiteen, zoals de ondertitel al belooft: *De val van Rome en de geboorte van het Westen*. Het Westen is hier: het Frankische rijk. Dat is terecht, want de Franken domineerden de vroege middeleeuwen. Clovis' definitieve samenvoeging van Romeinse en Frankische gevechtseenheden was de motor van de Frankische expansie die uiteindelijk zou leiden tot het enorme rijk van Karel de Grote driehonderd jaar later, zo legt Wijnendaele uit. En dat proces was dus in gang gezet door Aegidius, „de argeloze architect van het succes der Franken”, zoals Wijnendaele de Romein noemt.

Politieke dwerg

Het mooie van Wijnendaeles boek is dat in zijn meanderende betoog niets vanzelfsprekend is. De geschiedenis had best een andere wending kunnen nemen, met een machtig Gotisch rijk

Wijnendaeles boek zit vol verrassende, maar goed onderbouwde historische interpretaties

bijvoorbeeld, dat er eind vijfde eeuw echt beter voorstond dan de 'politieke dwerg' die Clovis' rijkje toen nog was. En zelfs had het Romeinse rijk in het westen ook best veel langer kunnen overleven – als bijvoorbeeld rond 440 het Noord-Afrikaanse deel zich niet los van Rome had gescheurd, onder Vandaalse koningen. Wijnendaele: „Van alle individuele factoren die het overleven van het West-Romeinse staatsapparaat bedreigden zou dit verlies op termijn de meest doorslaggevend blijken.” Het gebied was cruciaal door de hoge belastingopbrengst en belangrijke graanproductie. En dat terwijl de Vandalen lange tijd relatief onbeduidend waren, militair gezien.

Een belangrijke andere bedreiging van het Rijk in het Westen waren de zwakke kindkeizers die de top van het staatsstelsel vormden, opgesloten in hun paleizen. Terwijl het Romeinse staatsstelsel nu juist was ingesteld op krachtige soldatenkeizers die het hele rijk rondreisden. Provinciale Romeinse elites voelden zich steeds vaker verwaarloosd.

Voor de liefhebber van de Romeinse en vroeg-middeleeuwse geschiedenis zit Wijnendaeles boek vol verrassende, maar goed onderbouwde historische interpretaties. De vaak als 'Laatste Romein' geromede generaal Aetius (van de befaamde veldslag op de Catalaunse velden tegen Attila de Hun) is duidelijk een van de *bad guys* in het verhaal. Met zijn voortdurende agressie diende Aetius vooral zijn eigen belangen, niet die van het Rijk.

En werkelijk confronterend voor vrijwel iedere Late-Oudheidwatcher is Wijnendaeles analyse dat de meeste historische theorieën over deze periode nogal eenzijdig uitgaan van het Romeinse perspectief. Vrijwel altijd wordt bijvoorbeeld de militaire winst-en-verliesrekening in dat Romeinse perspectief opgemaakt en dan zijn de Germaanse bendes (meer waren die los samenhangende 'volkeren' niet) binnen het rijk dus altijd een gevaar. De kracht van Wijnendaeles boek is dat hij ook en vooral van de 'andere kant' kijkt, en dan blijkt dat gevaar van buiten ineens enorm mee te vallen. In zijn verhaal vormen de Romeinse staat en cultuur tot in de zestiende eeuw een gigantische kracht waar toe iedereen zich moest verhouden, tot ver buiten de grenzen.

En misschien wel de belangrijkste observatie van Wijnendaele is dat de agressie van de volken over de Rijn meestal werd uitgelokt door Romeinse generaals. De Romeinen zagen in die schermutselingen aan de grens goede trainingen voor hun troepen. En even gemakkelijk werden de 'barbaarse tegenstanders' vervolgens geïntegreerd in het Romeinse leger. De eigen etnische identiteit van die 'vreemdelingen' kon dan in een paar generaties verdampen. De 'volkeren' waren in werkelijkheid tijdelijke verzamelingen van kleine gemeenschappen, en hun trektochten binnen de Romeinse grenzen leken meer op een

diaspora, een geleidelijke verspreiding, dan op de massieve volksverhuizingen die er door latere historici van gemaakt is. Zelfs in de elites waren 'gemengde huwelijken' schering en inslag. Alleen in enkele hekelichten werd een etnisch achtergrond gebruikt als verwijt. Zoals Wijnendaele schrijft: nooit werd er een punt van gemaakt dat de Oost-Romeinse keizer Theodosius II (401-450) etnisch gezien voor een kwart Frank was. Aan de inclusiviteit van het Romeinse Rijk kan de huidige tijd nog wel een voorbeeld nemen.

Belastingrebellie

En wat verandert er als de Romeinse staat en leger in het westen dan eindelijk desintegreert? Eigenlijk vooral dat het belastingstelsel in puin ligt, met grote consequenties. De Romeinse staat was in essentie een leger met een belastingapparaat. Met lokaal geïnde belastingen werd de soldij van de vele honderdduizenden beroepssoldaten betaald en die legermacht garandeerde de continuïteit. Belastingrebellie kon best lang voortduren, maar iedereen wist: ooit komen de legioenen, en die traden meestal bijzonder wreed op. In Italië, dat nog lang door Gothische koningen werd geregeerd, bleef die infrastructuur bestaan, maar het Frankische leger moest zelf maar zien hoe het aan geld kwam. En dat is dan ook de basis van de geweldseconomie die zeker in de eerste helft van de middeleeuwen de norm wordt. Clovis, koning van Frankrijk, betaalde zijn troepen geen salaris, maar bood hen mogelijkheden om oorlogsbuit te verkrijgen. Overigens waren in de Romeinse tijd oorlogsbuit en tot slaaf gemaakte krijgsgevangenen overigens óók van groot belang, maar krijgsheren waren er nog niet de vrijgevestigde ZZP'ers van later tijd.

Was die omslag erg? Absoluut erg was het als je klooster geplunderd werd of je dorp werd platgebrand. Maar uit gedetailleerd onderzoek aan vooral Britse skeletten blijkt glashelder dat wie buiten of na het Romeinse Rijk leefde echt gezonder was. Ook toen was de werkelijkheid genuanceerder dan de grote clichés willen doen geloven.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen
of suggesties?
Mail naar
redactie@nrc.nl of ga
naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v. rubriek, redactie of
persoon.
T: **020 - 755 3000**
(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen?
Stuur maximaal 250 woorden
naar opinie@nrc.nl.
Vermeld naam, adres en
tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: advertieren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRCWebwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC te
bezorgen voor 7.00 uur, op
zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572**
(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-
13.00)

Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt
van abonnees en gebruikers
van online dienstverlening
gegevens vast voor de uitvoering van een
(abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van
diensten. Deze gegevens
kunnen worden gebruikt
om u te informeren over relevante producten
en diensten van Mediahuis
NRC BV (zie ook
nrc.nl/privacyverklaring).
Afmelden kan via
privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○○ goed
●●○○○ matig
●○○○○ zwak

Koninklijk
Concertgebouworkest
Kerstmatinee
met Klaus Mäkelä

Rimski-Korsakov – Sheherazade
Diepenbrock – Lydische Nacht

25 december

Booking.com

THE
MAGNUM
ICE CREAM COMPANY

ING

Global Partners Koninklijk Concertgebouworkest

Bekijk het concert
om 15.00 uur
NPO2